ئۆباما و پرسی کورد ... کێڤن مەککەرنەن ... وەرگێڕانی: ڕزگار حەمە ڕەشید

{ لە مانگی ١٢ی ساڵی ٢٠١٢دا سەفیری ئەو کاتەی ئەمریکا لە ئەنقەرە "فرانسیس .ج. ڕیچاردۆنیە" لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانیدا ئەوەی ئاشکراکرد کە ئەمریکا بەشێوەیەکی نهێنی ئامادەیی خۆی نیشانداوە بەوەی ستایڵێک کە خۆیان ناویان ناوە" ستایڵەی بنلادن" پێشکەش بە تورکیا بکات بۆ تیرۆرکردنی سەرکردەکانی پەکەکە. ڕیچاردۆنیە بۆ ڕیپۆرتەرەکانی ووت:"دوژمنەکانی ئێوە دوژمنەکانی ئێمەن، بۆیە دەمانەوێت ئەو میتۆدە مەڵتیدیسیپلینێرە بخەینە خزمەت تورکیاوە لە نزیکەوە بەکاری بهێنین".
مانگێك بەسەر ئەو کۆنفرانسە ڕۆژنامەوانیەدا تێنەپەڕی، سەکینە و هاوڕێکانی لە پاریس تیرۆرکران. "و.ك" }

ڕۆڵی ئیدارەکەی ئۆباما لە سەرکوتی ڕاپەڕینە درێژخایانەکەی کوردەکاندا لە تورکیا بە گەورەیی نەزانراوە. بەڵام چەند هەفتەیەك لەمەوبەر(مانگی ١٢ی ٢٠١٢، مانگێك بەر لە تیرۆرکردنی سەکینە و هاوڕێکانی. "و.ك") دیپلۆماتێکی ئەمریکی ئایدیایەکی گرنگ و سەرنجڕاکێشی درکاند. فرانسیس. ج. ڕیچاردۆنیە سەفیری ئۆباما لە تورکیا ئەوەی ئاشکراکرد کە ئەمریکا بە شێوەیەکی نهێنی ئەوەی بە تورکیا پێشنیار کردووە کە ، لە ڕاستیدا، پێیدەڵێن ستایڵی بن لادن بۆ تیرۆرکردنی سەرکردەکانی پەکەکە (پارتی کرێکارانی کوردستان) ئەو شۆڕشگێڕانەی لە ساڵی ١٩٨٤ەوە شەڕ دژی سوپا ی بە ئەمریکی پڕچەککراوی تورکیا دەکەن. ڕیچاردۆنیە لە کۆنفرانسە ڕۆژنامەوانیەکەی ئەنکەرە دا بۆ ڕیپۆرتەرەکانی ووت:" دوژمنەکانی ئێوە دوژمنەکانی ئێمەن". "توانای دەسەڵاتی ئەو میتۆدە مەڵتیدیسپلینێرە بوو کە بن لادنی گەیاندە کۆتایی، ئێمەش دەمانەوێت هەمان میتۆد بخەینە بەردەست تورکیا و لە نزیکەوە بەکاری بهێنین" . (مەڵتیدیسپلینێر: تێکەڵکردنی چەندین دیسپلینی ئەکادیمی یان پسپۆریی پرۆفێشنالەکان لە شێوازێکدا بەرەو ڕووی کێشەیەك یان بابەتێك)
ئەو کاتەی گوێم لەم تێڕوانینانەی سەفیر بوو، من تازە سوریام بەجێهێشتبوو، ئەو شوێنەی کە گرووپێك کوردی جیاواز خەبات بۆ ئۆتۆنۆمی خۆیان دەکەن. ئەو کاتە من بە ڕێگاوە بووم بەرەو چیای

قەندیل، یەکێک لە بەرزترین چیاکانی سنووری عێراق، کە کەمپی شۆڕشگێڕەکانی پەکەکەی لێیە. من بە شوێن پەرچەکردارەکان دا دەگەڕام سەبارەت بەوەی کە تورکیا لە گفتوگۆدایە لەگەڵ عەبدوڵا ئۆجالاندا، دامەزرێنەرە ناو زڕاوەکەی پەکەکە کە ساڵی ١٩٩٩ بە یارمەتی ئەمریکا دەستگیر کرا و لەگەڵ کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بوو بە بابەتێکی ناودار.

ئەم ڕاپەڕینە کوردییەی تورکیا کە تەمەنی گەیشتۆتە ٢٨ ساڵ، بوو بە هۆی کوژرانی زیاتر لە ٤٠،٠٠٠ کەس، زۆربەیان کوردن. نەتەوە یەکگرتووەکانیش پەکەکە ی بە ڕێکخراوێکی تیرۆریست لەقەڵەم داوە. بەڵام شارەزایان دەڵێن هەردوو لا شۆڕشگێڕەکان و سوپای تورکیا مافی مرۆڤیان پێشێل کردووە. ئەمڕۆ ململانێکە سنووری سەربازی تێپەڕاندووە. لە ساڵی ٢٠٠٩وە، نزیکەی ٨،٠٠٠ کوردی مەدەنی لە تورکیا دەستگیر کراون. لەناو ئەواندا پارێزەر و بە لایەنی کەمەوە ١٠٠ ڕۆژنامەنوسیشی تێدایە.. لە ئێران و چین زیاتر.

ئەم پاییزە، نزیکەی ٧٠٠- ١،٠٠٠ زیندانی لە تورکیا مانیان لە خواردن گرت، داواکاریەکەیان ئەوە بوو کە عەبدوڵا ئۆجالان لە زیندانی تاکە کەسی لاببرێت و کوردەکان مافی بڵاوکردنەوەو خوندنیان بەزمانی خۆیان پێبدرێت و لە دەستوری تورکیادا ددان بە نەتەوەی کورددا بنرێت. تورکیا بانگەشەی ئەوە دەکات کە زۆربەی زیندانیەکان پەیوەندیان بە پەکەکەوە هەیە، بەڵام بەپێی هیومان ڕاتس واچ زۆربەی گیراوەکان لە " هەڵمەتی سەر سیاسەتی یاسایی لایەنگیری کوردەکان"دا دەستگیر کراون.

ڕووهەڵماڵینەکەی ڕیچاردۆنیەی سەفیر بەرامبەر بەم پاشخانە دەستی پێکردووە: ئەو پێشنیارە گومڕایەی ئیدارەی ئەمریکی بە بە ئامانجکردنی سەرکردەکانی کوردە شۆڕشگێڕەکان. لە کاتێکدا پەکەکە ڕێکخراوی قاعیدە نیە، هەروەها ئەمریکیەکانیش نەکردۆتە ئامانجی نیشانەی خۆی...تورکیاش عاقڵانە ئەو پێشنیارەی نەتەوە یەکگرتوەکانی ڕەتکردەوە. سەرۆک وەزیرانی تورکیا ڕەجەب تەیب ئەردۆغان هەوڵیدا بەشێوەیەکی دیپلۆماسیانە شیبکاتەوە:" بن لادن لەناو ماڵدا دەستگیر کرا، بەڵام ئەم ململانێیە لە جوگرافیای چیاکاندایە".
پاش ڕەتکردنەوەی پێشنیاری تیرۆرکردن، تورکیا توانی سەرکەوتوانە گتوگۆ بکات و کۆتایی بە ناڕەحەتیەکانی مانگرتن لە خواردن بهێنێت، بەمەش توانی لایەنگیری ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی باشووری ڕۆژئاوای تورکیا بەلای خۆیدا ڕابکێشێت، کە زۆرترین کورد لەو ١٥ ملیۆنەی تورکیا لەوێ نیشتەجێن. بۆ سەرکەوتنی ئەم نەخشە بە

ئاوەزە، وا دەردەکەوێت کە ڕەنگە ئەو کوشتنانە ڕای گشتی کوردەکانی دژی نەتەوە یەکگرتوەکان هەڵگەڕابێتەوەو کەرەستەی بەهێزی سەربازیکردنیشی دابێتە شۆڕشگێڕەکان.

ئەمە یەکەم هەوڵی ووڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا نیە بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کوردەکان لە تورکیا. لە ١٩٩٩دا ئیدارەی کلینتۆن بە نهێنی سیخوڕەکانی ئێف بی ئای بەکارهێنا بۆ چاودێری کردن و یارمەتی دەستگیر کردنی عەبدوڵا ئۆجالان. لەلای خۆشیەوە ، ئیدارەکەی ئۆباما ماوەیەك یارمەتی تورکەکانیدا بۆ شەڕ دژی پەکەکە بە هاوبەشیکردنی تەکنەلۆژیای سەربازی و چاودێری(سیخوڕی). بەڵام بەشداری ئەمریکا لەو ململانێیەدا زۆر سەرنجی نەچووبووە سەر تا ساڵی ڕابردوو کە فڕۆکەیەکی بێفڕۆکەوانی ئەمریکی بە هەڵە کۆمەڵێك خەڵکی مەدەنی لێ بوو بوو بە شۆڕشگێڕانی PKK و بۆردومانیکردن ، ئەو هەڵەیە بووە هۆی کوژرانی ٣٥ گوندنشین. پێشنیاری تیرۆرکردن لە کاتێکی زۆر ناسکی پەیوەندی تورکی- کوردیدا هاتە پێشەوە، لە کاتێکدا لەوانەبوو بەرزترین سەرکردەکانی پەکەکە ڕماڵێت، ئەوە نیشاندەدات کە کۆشکی سپی ئۆباما چەند بێدەسەڵاتە لە ناسینەوەی کوردە ئاساییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. ٣٠ ملیۆن کورد لەو ناوچەیەدا هەیە، بەسەر سنوورەکانی عێراق و ئێران و تورکیا و سوریادا دابەش بوون. بە پێچەوانی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکاوە لەو ووڵاتەدا، زۆربەی کوردەکان لەو ووڵاتانەدا پشتگیری پەکەکە و خەونە کوردیە کۆنەکە دەکەن بە ووڵاتێکی یەکگرتوو.

لە سوریا کە ژمارەی کوردەکان ٢ ملیۆنە،” ئاپۆ” کە بەشێوەیەکی فراوان بە ئۆجالان سەرۆکی پەکەکە ناسراوە… ئێستا لە شوێنی پەرستن دانراوە. ئەمەش بەشێکی لەبەر ئەوەیە کە زۆرینەی کوردە سوریەکان سەر بە پارتی یەکێتی دیمۆکراتین (PYD) لە سوریا کە هاوپەیمانی پەکەکەیە. بەڵام هۆکاری قووڵی ئەمە ئەوەیە کە کوردە ناوخۆییەکان، بەهەمان شێوەی ئەو کوردانەی لە تورکیا و ئێرانن، بە سادەیی نەوە بە نەوە وەك هاوڵاتی پلە دوو هەڵسوکەوتیان لەگەڵ دەکرێت. لەگەڵ پارچە پارچەیی ئۆپۆزسیۆنە عەرەبەکانی ڕژێمی ئەسەد بە شێوەیەکی خراپ، زۆربەی کوردەکان پێیان وایە بە شێوەیەکی سەرکەوتوو لە شەڕە ناوخۆییە خوێناوییەکەی سوریا دێنە دەرەوە. لەگەڵ هەموو سەختیەکانیشدا، دەست بەو بڕوایەوە دەگرن کە ئۆتۆنۆمی. یان “بەهاری کوردی” وەك هەندێك ناوی دەبەن، بەڕێوەیە.
لە شارێکی سوریادا، خۆم نزیکەی ٧٠٠ خۆپیشاندەرم لەسەر شەقامەکان ژمارد، گەنج و پیر، بەکوردی قسەیان دەکرد، مۆسیقای کوردیان

دەژەنی و جلو بەرگی کوردەوارییان پۆشیبوو؛ زۆر کەس ئاڵای کوردستانیان وێنەی ئۆجالانیان بەرز کردبووەوە. تەنها کاتێکی کەم بەر لە ئێستا، بەهۆی هەڵسوکەوتی لەو شێوەیەوە زیندانی دەکران..یان خراپتریش لەوە.

لە ڕۆخی ڕوباری دیجلە لە کوردستانی عێراق، کە هێشتا ئابووری ئەو ناوچەیە بەهۆی داگیرکارییە بەناوبانگەکەی ئەمریکاوە لە گەشەکردندایە، ئۆجالان لایەنگرێکی زۆری هەیە. من لەناو بازار و چایخانەکاندا گوێم لە خەڵك دەبوو کە سەرکردە زیندانییەکەی یاخییەکانیان وەك "نێلسۆن ماندێلا" وێنا دەکرد.. بەڵام بێگومان، هەموو کەسێك بڕوا بەوە ناکات. محەممەدی حاجی مەحموود کە پەرلەمانتارێکی هەڵبژێردراوی هەرێمی کوردستانە پێی گوتم" من حەزم لە ئایدیۆلۆژیاکەی ئاپۆ نییە،". هێشتا، ئاگاداری ئەمەریکا دەکاتەوە کە بانگەوازەکەی ئۆجالان بەکەم وەر نەگرێت، محەمەد گوتی:"ئەگەر ئاپۆ بچێتە هەڵبژاردنی سەرۆکی کوردستانی تورکیاوە، هەر بە دروشم هەڵدەبژێردرێت."
ئەی ئێران؟ کەیسی پژاك سوودبەخشە. پژاك ئەو گەریلایانەی کوردستانی ئێران کە لەگەڵ پەکەکەدا بەیەکەوە لە چیاکانی قەندیلن. گرووپی پژاك داوای گۆڕینی ڕژێمی تاران دەکەن. بەتەواوی وەك ئەوەی زۆر لە کاربەدەستانی واشینگتۆن دەیانەوێت. بەڵام شۆڕشگێڕەکان ئۆجالان وەك جەنگاوەری ئازادی تەماشا دەکەن، نەك تیرۆریست.

کاتێك لە چیای قەندیل نزیك دەبوومەوە، ڕێبەرەکەم ئامۆژگاری کردم کە باتری تەلەفۆنەکەم دەر بکەم، لە ترسی ئەوەی نەبینە نیشانەو ئامانجی فڕۆکە بێ فڕۆکەوانەکانی ئەمریکا. ئەوە کەمێك وەك پارانۆید دەهاتە بەرچاو، بەڵام وایلێکردم بیر لە ڕاپەڕینە کوردییەکان بکەمەوە…بەمەی ئێستاشەوە…کە بە درێژایی سەدەی ڕابردوو لەسەر ئەم خاکە ڕوویانداوە، "چارەسەر"ی سەربازی وەك ئەمەی ئێستا کە ئیدارەکەی ئۆباما پێشنیاری کردووە، لە چارەسەری پرسی کورد دا فەشەلی هێناوە، بەڵام هێشتا لەوانەیە دەرفەتێك مابێت بۆ چارەسەری دیپلۆماسی.
جاری داهاتوو کە کوردەکان داوای ڕەوای خۆیان بەرز کردەوە، ئەمەریکا پێویستە پێشنیاری گفتوگۆ و مفاوەزات بکات، نەك تیرۆرکردن. لە ماوەی ۲۱ ساڵی سەفەر کردنمدا بۆ ئەو ناوچەیە، هەرگیز ڕێکەوتی کوردێکم نەکردووە ئەمەریکییەکانی خۆش نەوێت. بەداخەوە وا دەردەکەوێت ئەو نیەتە پاکە بەزیادە بڕوات.

تێبینی:

١/ ئەم ڕاپۆرتەی کەیڤنم لە مانگی ١٢ی ٢٠١٢دا لە The World Post دا بڵاوکرایەوە و وەرمگێڕا، بۆ پێویستمزانی جارێکیتر لە ئێستادا بڵاوی بکەمەوە.
٢/ مانگێك بەسەر ئەو پێشنیارەی باڵیۆزی ئەمریکادا تێنەپەڕی کە سەکینە و هەڤاڵەکانی لە پاریس تیرۆر کران.
لینکی ڕاپۆرتەکە:
http://www.huffingtonpost.com/kevin…
Kevin McKiernan is a journalist and filmmaker. He directed the PBS film Good Kurds, Bad Kurds and is the author of the book The Kurds: A People in Search of Their Homeland. His report on the Kurds in Syria appeared this month in the Santa Barbara Independent. Ps

---

کوردایەتیی، دەستەخوشکی فاشیزمی"عوروبە" …. هونەر تۆفیق – کامیار سابیر

ئەم وتاره بۆ لێکۆڵینەوە لە مێژووی ڕێبازی کوردایەتیی و سەرهەڵدانی ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی کوردیی، وەکو فیکر، سیاسەت و کولتوور، تەرخانکراوە. مەبەست لەم ئارگیومێنتانە، نووسینەوەی مێژوو، ریکۆردکردن و هەڵدانەوەی مێژووی سیاسیی کورد نییە، بەڵکو خوێندنەوەی فیکر، کولتوور و تیۆریی سیاسیی ناسیۆنالیزمی کوردییە، بەتایبەتییش، خوێندنەوە و کۆوکردنی سەقەتترین قەرزنی کۆنەپەرستانەی ناو ناسیۆنالیزمی کوردییە(کوردایەتیی)، لە ڕوانگەی تیۆریی، فیکریی و مەعریفەی سیاسییەوە. لێکچوون و لاسایکردنەوەی فیکریی و سیاسیی، ڕێبازی کوردایەتیی بۆ فاشیزمی عوروبە(العروبة)، لەوەوە دەبێ هەڵبسەنگێندرێ کە لە دونیای "فیکر و کولتوور"ی عەرەبییدا، هەر نووسەر و سیاسییەکی عەرەب، کەمەک ویقاری فیکریی، ئەخلاقیی و سیاسیی هەبێت، چەمکی عوروبە کە لە

هەموو ڕەهەندێکدا ئێکسپایەر بووە، بەکار ناهێنێت! مەگەر کەسانی ساقیطی وەک عیزەت دووریی و ناسیۆنالیستە جاهیلەکانی ناو ناسیۆنالیزمی عەرەبیی، بەعسیزم و پانعەرەبیزم Pan-Arabism نەبێت.

سەرەکیترین مەتیقی کولتووریی و فیکریی لەپشت نووسینی ئەم وتارەوە، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئایدیۆلۆژیا ڕەخنەگرەکانی ناسیۆنالیزم، لە دونیای فیکر و سیاسەتی کوردییدا، خۆیان صەدەقەی فیکریی، کولتووریی و سیاسییان پێ دەشێت. کۆمۆنیزم و ئیسلامیزم(مەبەست، لە ئیسلامی سیاسییە)، دوو ئایدیۆلۆژیای کۆنەوکۆڕن و لە باری فیکرییەوە، مەشک و مەغزیان لە مەشک و مەغزی ناسیۆنالیزمی کوردیی، خاڵیترە و تەقەی سەریان دێت. ئەم دوو ئایدیۆلۆژیایە، لە تەوهین، تەحقیر، سووکایەتیی و جوێنی سیاسیی زیاتر، شتێکی تریان بۆ گوتن و نووسین، لەهەمبەر ناسیۆنالیزمدا، پێنەبووە. دیارە لێرەدا مەبەست لەو کۆمۆنیستە(بە شیوعییەکانیشەوە) کوردانە و لەو ئیسلامییە کوردانەن کە بەیارە خەریکی دونیای فیکر، دیبەیت و ئارگیومێنت بن. بەدەنیاییشەوە، کوردایەتیی وەکو قەرزنەکی ناو ناسیۆنالیزمی کوردیی، ئەم جەهلە فیکرییەی نەیارە ئایدیۆلۆژییەکانی قەستووەتەوە و زیاتر خۆی پێوە ڕاداوە.

پرسیاری سەرەکیی ئەوەیە، کوردایەتیی چییە ؟ مانیفێست، ڕێباز، دۆکترین، فیکر و باوەڕی سیاسیی و ئایدیۆلۆژییەکەی لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە؟ ئایا ناسیۆنالیزمی کوردیی بە ڕەچەڵەک بۆ سەر دۆگماکانی کوردایەتیی دەگەڕێتەوە ؟ ئایا کوردایەتیی و ناسیۆنالیزمی کوردیی، دوو هاوواتای سیاسیی، ئایدیۆلۆژیی ،زمانیی، کولتووریی و فیکریی ئاوێتەن ؟ یان کوردبوون و کوردایەتیی، دوو ڕەهەندی جیاوازن، لەفیکر، میثۆدی سیاسیی و کولتووری سیاسییدا ؟

بۆچی لە ئەدەبیات و عەقڵییەتی سیاسیی ناسیۆنالیزمی کوردییدا، ئەو کوردەی ئینتیمای بۆ کوردایەتیی نەبێت، بە کوردێکی خائین و نا ڕەسەن، وێنە(نەک وێنا) دەکرێت ؟ ئایا مەتیق، پلان، ئەجێندا و بەرنامەی کوردایەتیی و ئامانجەکانی چیین؟ هۆکاری ئەوە چییە بەشێکی بەرچاو لە ڕووناکبیری کورد، لە ئینتێلەکچواڵە و ئەکادیمیستی کورد، تەنانەت ئەوانەی وردن و خەریکی ڕەهەندی ثیۆریی، فیکریی و ئەکادیمییشن، یان سیاسەتمەداری بەسەلیقە و بەدیقەتن، زۆر بەئاسانیی، چەمکی کوردایەتیی، بەسەر زاریاندا دێت و بگرە وەک پۆزەتیقی سیاسیی و سیمبۆڵی "فیکر"ی نەتەوەیی کورد، سەیری دەکەن؟ بۆچی نووسەر، موفەکیر و سیاسیی بە دیقەتی عەرەب، پێیان شەرمە، چەمکی عوروبە بەکار بهێنن، لەکاتێکدا نووسەر،

موفەکیر(کورد ئەمەیانی نییە) و سیاسیی کورد، وەکو جوینی بنێشت، هەمیشە لە دەمیاندایە و لە بەکارهێنانیدا، قەف قەف باڵای پێدەکەن؟

بۆ دەزینەوەی وەڵامی دروست و تێگەیشتن لە چەمکی کوردایەتیی، دەبێت لەسەرەتاوە، پرۆسەسی خەباتی ڕزگاریخوازی کورد لە ڕێبازی کوردایەتیی جیابکرێتەوە. ئەم دوو میثۆد و چەمکە سیاسییە، وێڕای ئەوەی وەکو یەک حاڵەتی نەتەوەیی و دیاردەی سیاسیی گرێدراوی یەکتر، بۆ نێو مێژووی سیاسیی کورد، هاتوون، بەڵام دەبێ لێک بترازێنرێن و بەجیا هەڵبوەشێنرێنەوە. ڕاستە، لە زمانی سیاسەت، مێژوو و ڕۆشنبیریی کوردییدا، خەباتی رزگاریخوازی کورد و کوردایەتیی، کێشەی سیاسیی کورد و کوردایەتیی، لە یەک کۆنتێکستدا، باسدەکرێن! لە کاتێکدا، ئەمە هەڵەیەکی مێژوویی، سیاسیی و فیکریی گەورەیە کە وەکو دووانەیەکی جمک ئاسا پێکەوە چەسپێنراون!

لە ڕاستییدا، کوردبوون و کوردایەتیی، تەواو جیاواز و ناکۆکن. ئەڵبەتە ڕۆشنبیری کورد و کایەی ڕۆشنبیریی کوردیی، بەشدارن لە دروستکردن و گشتاندنی چەمکی کوردایەتیی بەسەر کۆی پرۆسەسی سیاسیی، نەتەوەیی، نیشتمانیی و کولتووریی کوردبووندا. ناسیونالیزمی کوردیی و کوردبوونیان وەکو میثۆدی فیکریی و باوەڕی سیاسیی، لە ڕێبازی کوردایەتیی جودا نەکردووەتەوە، کوردایەتیی و کوردبوونیان (بە مەبەستەوە بێت یان بەهۆی جەهلی فیکریی، سیاسیی و کولتوورییەوە بێت) بە یەکەوە گرێداوە .

لە ئەدەبیاتی سیاسیی و حیزبیی کوردییدا، ڕێژانە گومان لە دەستەواژەی کوردایەتیی و ڕێبازی کوردایەتیی دەبێت. لەهەندێک بەکارهێناندا، زۆر زیاتر لە دەستەواژە، وەکو چەمک، فیکری سیاسیی، پرینسیپی نەتەوەیی، ئایدیۆلۆژیایەکی پیرۆز و باڵا، باسدەکرێت. هەندێک لەو دەستەواژانەی گوزارشتی ڕێژانەی پێدەکرێت، ئەمانەن: بیری کوردایەتیی، قوتابخانەی کوردایەتیی، هەناوی کوردایەتیی، لە پێناو کوردایەتیی، خەباتی کوردایەتیی و ڕێبازی کوردایەتیی… تاد. هاوکات بە دونیایەک جەهلی فیکریی و کولتوورییەوە، بە دونیایەک ناعەقڵانییەتی سیاسییەوە، ئەمانە دەرخواردی لاوانی کورد دەدرێن.

بەردەوامیش، لەلایەن ماکینەی ڕاگەیاندنی ناسیۆنالیزمی کوردیی و ئینتەلەکچواڵەی فیکر خاڵیی و زار پڕەکانی کوردایەتییەوە، ئەم چەمکە سەقەتە، دەمەزۆرد دەکرێتەوە. ئەم دەستەواژەیە لە کۆنتێکستی سیاسییدا، بەتەقدیسکراویی وەکو چەمکێکی پیرۆز تێکەڵ بە فیکری

سیاسیی کوردیی دەکرێت. کاتێ، گەنجێک، خوێندکارێک، یان توێژەرەوەیەک، بیەوێت لە مانا و مەغزا و بونیادی ئەو ڕێبازە (کوردایەتیی) بگات و ئەدەبیاتە بەتاڵ و حەتاڵەکەی بخوێنێتەوە، نەک هەر شتێکی ئەوتۆی دەست ناکەوێت، تا ثیۆریی، بەرنامە، ڕەوت و مانیفێستی دیاریکراوی کوردایەتیی، روون بکاتەوە، بەڵکو زیاتر، جەهلی کوردایەتیی لە هەموو ئاستەکاندا (فیکریی، سیاسیی، کولتووریی و مەعریفیی) بۆ دەردەکەوێت!

کوردایەتیی، وەکو دروشم و ریتمێکی حەماسیی، وەکو فەنتازیای شیعریی، لە سیاسەتی کوردیی، ئەدەبیاتی کوردیی، دونیای ڕۆژنامەگەریی و حیزبی کوردییدا، زۆرترین جار بەکاردەهێنرێت، بێئەوەی بزانرێت سەرچاوە و باکگراوندی فیکریی، سیاسیی و ئایدیۆلۆژیی ئەم فیکرە خاڵییە نەتەوەییە، چییە و لەکوێوە دەست پێدەکات و لە ئامانجدا دەیەوێت بەکوێ بگات؟ تەنانەت دروشمی کوردایەتیی، بەو هەموو وەهم و ناڕۆشنییەوە کە هەیەتی، هێشتا فیکری ناسیۆنالیزمی کوردیی، پشتی پێدەبەستێت و کۆی سیاسەتی نەتەوەیی "کورد"ی لەهەردوو کوردستانی عێراق و ئێراندا، لەسەر بنیاتنراوە! بێئەوەی بزانرێت ئەم ڕێبازە چۆن دروست بووە و ئەو بنەما فیکریی، سیاسیی و کولتوورییانە چیین کە وەکو مەکتەبێک، فیکری ناسیۆنالیزمی کوردیی (دروستتر، کوردایەتیی)، تێیدا پەروەردە بووە؟

تا بەشوێن سەرابی کوردایەتییدا بگەڕێییت، لە باری فیکریی و کولتوورییەوە، سەرگەردانتر دەبیت. ئایا ئەم فەوضا، دروشمبازیی و باوەڕە بەتاڵە لە فیکر، ئەم هەرا بێ ئارگیومێنت و بێ مانیفێستە، چۆن دروست بووە، کێ تەبەنی کردووە و چۆن بووەتە دروشمی هەمیشەیی زۆرێک لە قەومییەکانی (نەتەوەیی، جێگەی قەومیی ناگرێتەوە) کورد؟ ئەو هۆکارانە چیین کە دروشمی کوردایەتییان بە ناسیۆنالیزمی کوردییەوە گرێداوە و بەجۆرێک ئاوێتەی یەکتر کراون، کوردایەتیی، مانای ناسیۆنالیزمی کوردیی بگەیەنێت و ناسیۆنالیزمی کوردییش بچێتەوە سەر بنج و بنەوانی کوردایەتیی؟ خۆشبەختانە، ئەمە تەنیا بۆ کوردستانی عێراق و ئێران، دروستە. دوو بەشەکەی تری کوردستان، ئەوەندەی لەگەڵ کوردبووندا پەیوەندییان هەیە، لەگەڵ کوردایەتییدا، نەوانیان نییە. کوردستانی ئێرانیش، لەسەروبەندی پەیدابوونی ناسیۆنالیزمەوە، بەردەوام، لە باری فیکری سیاسییەوە، پاشکۆی کوردستانی عێراق و ئەم جەهلە فیکرییە، بووە.

بۆ ئەوەی تووشی هەمان ئیشکالیەتی مێژوویی نەبینەوە کە

ناسیونالیزمی کوردیی، تێیدا گیری خواردووە و ناتوانێت خۆی لە دەرتەنگ و بەفیکریی کوردایەتیی دەرباز بکات، لەدەستپێکەوە دەبێت ئارکیۆلۆژیانە – archaeology تەفکیکی Dissociation چەمکی کوردایەتیی بکرێت. هەموو ئەو توێژاڵە سیاسیانەی فیکری نەتەوەیی کورد، پەڕە بە پەڕە هەڵبدرێنەوە کە لە هەستی جەماعیی و عەقڵی سیاسیی و کولتووریی کورددا ئەم چەمکەیان داهێناوە. لەوەوە دەتوانرێ بەدەر لە جادووەکانی چەمک و ڤەرژنی کوردایەتیی، ئارگیومێنتی جیاواز، سەبارەت بە نەتەوەی کورد، ناسیۆنالیزمی کوردیی و سەرەنجامیش سەبارەت بە کوردبوون، دەستنیشان بکرێن.

یەکێک لە هەرە بەربەستە سەرەکییەکانی داخستنی دەرگای گۆڕان، بە نێو چەمکی کوردایەتییدا، ئەو جادووەیە کە ئەم چەمکە، لە ئینسانی "کورد"ی دەکات و هەموو کایەکانی ناسیۆنالیزم، نیشتمانییبوون، دەمارگیریی- نەتەوەیی zealotry ، فەرهەنگ، شۆرش و مێژووی کورد تا گەیشتن بە رادیکاڵیزم و شۆڤینیزم، بەوبەپەڕی بەرچاوتەنگییەوە (jingoism – جینگۆییزم) بەخۆیەوە گرێ دەدات. جگە لە کۆی نەتەوە، هەست و نەستەکانی ئینسانیش لەپێناو خواستە پڕ لە جەهل و نادیارەکانی خۆیدا، رام دەکات. هەروەها هەموو بوونی کۆمەڵگە بۆ "قوربان"ی قودسییەت، شەرعییەت، بەندیی و مانەوەی خۆی دەکات.

چاککردنەوەی ئەم هەموو هەڵە مێژوویی، فیکریی و سیاسییەی کە چەمکی کوردایەتیی بەرهەمهێناوە، کوردایەتییش دواتر زاوزێی جەهلی فیکریی پێکردووە، پێویستی بەوەیە کە پێداچوونەوە بە کۆی مێژووی دروستبوون و دەرکەوتنی ناسیونالیزمی کوردییدا بکرێت. رێچوون بۆ کایە سیاسیی، رۆشنبیریی، فیکریی و مەعریفییەکانی بزوتنەوەی نەتەوەیی گەلی کورددا، زۆر سەرەداوی گرینگمان دەست دەخات. ئەوکات جیاوازی کوردبوون وەکو ئینتیما بۆ ناسنامەی تاک و نەتەوەی کورد، وەکو ئینتیما بۆ خاکێک کە ناوی کوردستانە، لە هەمبەر کوردایەتییدا وەک قالۆرێکی بەتاڵی ئایدیۆلۆژیی، وەکو دەستەخوشکی شەرعیی و فیکریی عوروبە، باشتر دەردەکەوێت.

سەرەتای ناسیۆنالیزمی کوردیی، وەکو فیکر

بیری نەتەوەیی کورد، یان ناسیۆنالیزمی کوردیی، تا ئێستا، بیرێکی هەرزەی سیاسیی – حیزبیی- ئایدیۆلۆژییە و نەیتوانیوە لەوە زیاتر گەشە بکات و پێبگات. هۆکاری ئەم راوەستاویی و کەڕووهەڵهێنان و تەزلێنیشتنە فیکریی و سیاسییە، هۆکاری ئەم موراهیقییە سیاسییە و ئەم کوڕوکاڵییە فیکرییە، بۆ بێدەرەتانیی ئینتێلێکچواڵە، مونەوەر و

سیاسییەکانی ڕێبازی کوردایەتیی دەگەڕێتەوە. بۆ دیدی کوردایەتییەوە سەیری ناسیۆنالیزمی کوردیی و کێشەی گەلی کوردیان کردووە، بۆ روئیای فیکریی ناسیۆنالیزم، ئاشنایەتییان نەبووە.

مەغزی ناسیۆنالیزمی کوردایەتیی، نەیتوانیووە ئارگیومێنتێکی فیکریی لە مێژووی گەشەی زمانی کوردیی و کریستاڵبوونی ناسیۆنالیزمی کوردیی و داخوازییە سیاسییەکانی کورددا، بهێنێتە ناو تێکستی کوردییەوە! چەمکی کوردایەتیی و ڕێبازە سیاسییەکەی وەکو بەربەستێک لەبەردەم "فیکر"ی ناسیۆنالیزمی کوردییدا، نەیهێشتووە ئەم ناسیۆنالیزمە گۆشەی فیکریی بکات و لە دروشم، فەخفەخەی هەنراوە، قیەقیە، قیژاندن و بەخۆداکێشان، دەربازی بێت کە لەسەرەتاکانیدا شاعیرانی کورد، لە تێکستی شیعرییدا، خۆیان تێیدا هەڵشەپاندووە.

لە تۆماری مێژوونووسەکانی کورد و ئەدەبی کوردییدا ، سەرەتای بیری نەتەوەیی لەناو کورددا، بە شێوەیەک کە ثیۆرایز کرابێت بۆ سەرەتای نوسینی کوردییەوە (شیعرنووسیی) دەبەستنەوە. مەلۆتکەی ناسیۆنالیزمی کوردیی لەو شیعر و قەصیدانەوە پێچراوە کە لە منداڵدانی تێکستە شیعرییەکانەوە لەدایکبوون و بێکەسیی و بێدەرەتانیی کوردیان لاواندووەتەوە. هەندێک پێیانوایە لە باباتاهیری هەمەدانییەوە بیری نەتەوەیی کورد دەست پێدەکات، بەڵام زۆرینەی مێژوونووسان و نووسەرانی رابردووی کورد، لەسەر ئەوە کۆکن کە لە شیعرە کوردییەکانی ئەحمەدی خانییەوە بە پلەی یەکەم و حاجی قادری کۆییەوە، بە پلەی دووەم، فیکری قەومیی(القومية) کورد، فۆرمەڵە بووە.

دەکرێ، بگوترێ کە حاجی قادری کۆیی یەکەمین رائیدی ئێثنۆناسیۆنالیزمی کوردییە (Ethnonationalism – ناسیۆنالیزمی نەژادیی). بۆ میثۆدی فیکریی، ئەو, یەکەمین کەسێکە، ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی کوردیی لەشیعر هەڵکێشاوە و لە شیعردا ثیۆرایزی کردووە. لە سەردەمی حاجی قادرەوە تا هەنووکە ئەم ناسیۆنالیزمە لە هەڵبەز و دابەزدایە، تا ئەم ساتەش کەس لە حاجی قادری کۆیی، باشتر ثیۆرایزی ناسیۆنالیزمی کوردیی نەکردووە و وەک فیکر مامەڵەی لەگەڵدا نەکردووە.

بۆ جیا لەو فۆرمە شیعرییانەی زۆر دەمێکە هەن، ناسیۆنالیزمی کوردیی، لە فۆرمی سیاسییدا لەسەردەمی کێشمەکێشەکانی نێوان عوثمانییەکان و صەفەوییەکاندا، چەکەرەی کردەوە، بەڵام ئەم

چەکەرەکردنە زیاتر لەلایەن عوثمانییەکان یان صەفەوییەکانەوە، دژ بە بەرژەوەندییەکانی یەکتر، ئاودێر دەکرا. بەواتایەکی تر، ناسیۆنالیزمی کوردیی، بە شێوەی ئێتنیکیی، خێڵەکیی، دینیی، ناوچەیی و تەریقەتیی، لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئێرانیی و خەلافەتی عوثمانییەوە تەوظیف دەکرا. ئەم ناسیۆنالیزمە، لە کۆتایی تەمەنی عوثمانییەکان و سەرەتای دروستبوونی تورکیای مۆدێرندا، بە میثۆدی ناسیۆنالیزمی سەردەمی مۆدێرنە، خۆی ثیۆرایز کردەوە و مێژووی ئەم سەت ساڵەی لەم نووسینەشدا باس دەکرێ، بۆ ئەم سەرەتایە دەگەڕێتەوە.

لەگەڵ دروستبوونی لاوانی تورک (Young Turks) یان گەنجە تورکەکان، فیکری ناسیۆنالیزمی کوردیی، جوڵەیەکی کرد. دواتر لە دروستبوونی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقییدا (1889) ، خوێندکارە کوردەکانی کۆلیژی پزیشکیی ئیستەنبوڵ لە دروستبوونیدا ڕۆڵیان هەبووە. ئیسحاق سکوتی و عەبدوڵا جەودەت لە دامەزراندنی ئیتیحاد و تەرەقییدا وەکو دوو کورد، لەو کۆمەڵەیەدا، دامەزرێنەری سەرەکیی بوون. لە پێکهاتەی کۆمەڵەکەدا"جەمعییەتەکەدا"، لە نێو تەواوی گەلانی سەڵطەنەتی عوثمانییدا، کورد بە ڕێژەی 10% ی ئەندامانی کۆمەڵەکە، بەشدارییان هەبوو. ئیتیحاد و تەرەقیی، بنکە و ئەندامی کوردیان لە زۆربەی شارە کوردییەکانی سەڵطەنەتدا هەبوو.

دروستبوونی ئیتحاد و تەرەقیی لەنێو خوێندکارەکانی کۆلیژی پزیشکییدا، پەیوەندیی بەو چاکسازییانەوە هەبوو کە سوڵطان عەبدولحەمیدی دووەم لەپاش هەڵپەساردنی دەستور (مەشروطییەت) و پارلەمانەوە لە 1878 دا کردی. بیانوی سوڵطان بۆ هەڵپەساردنی دەستور و راگرتنی نوێنەرایەتیی، ئەوە بوو کە لەنێو گەلانی ئیمپراطۆریای عوثمانییدا ئاستی ڕۆشنبیرییان هێندە باڵا نییە کە بتوانن لە ڕێگەی دەستور و پارلەمانەوە بەبێ گەڕانەوە بۆ بابی عالیی، خۆیان بەڕێوەببەرن. لە بەرامبەردا کردنەوەی خوێندنگە حەمیدییەکان لە سەرتاسەری ئیمپراطۆریاکەیدا، هەروەها دامەزراندنی سێ کۆلیژی پسپۆڕی لە قانوون، سوپا و پزیشکییدا وەکو بڕیار ڕاگەیاند.

یەکێک لە سەرەکییترین مەنهەجەکانی کۆلیژی پزیشکیی، خوێندنی فیکری نەتەوەیی و پەیامەکانی شۆڕشی فڕانسیی و چۆنییەتی دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی لە ئاڵمانیا و فڕانسدا، بوو. خوێندکارەکانی کۆلیژی پزیشکیی کە لەگەلانی تورک ، کورد ، عەرەب ، ئەرمەن ، ئەرنائوت ، شەرکەس .. تاد بوون، کەوتبوونە ژێر کاریگەریی

مەنهەجەکەیانەوە و بیری قەومچییەتییان(القومجیة) لەوێوە چەکەرە دەکات. کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقیی، مەزائیکی ئەو گەلانە بوو کە لەو کۆمەڵەیەدا بیری قەومچییەتی خۆیان تێیدا گەشە پێدەکرد. لە پاش هەڵوەشاندنەوەی ئیتحاد و تەرەقیی، هەر ئەو ئەندامە دامەزرێنەرانەی کۆمەڵەکە، بوون بە پێشەنگی ناسیونالیزمی کوردیی، عەرەبیی ، تورکیی و ئەرمەنیی، هاوزەمان، سەرەتاکانی ناسیونالیزمی سیاسییان لەناو گەلانی خۆیاندا داڕشتووە .

هەرەسی ئیمپراطۆریای عوثمانیی :

لە پرۆسەی هەرەسهێنانی ئیمپراطۆریای عوثمانییدا 1906-1923 دامەزرێنەرانی بیری نەتەوەیی هەر یەکێک لەو ئەثنیک و گەلانەی، دامەزرێنەر یان ئەندامی کارای کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقیی بوون (بۆ نموونە: ئەحمەد جەمال پاشا – تورک، ساطیع ئەلحوصریی"ساطع الحصري" – عەرەب و عەبدوڵا جەودەت – کورد) بۆ دامەزرێنەری ناسیونالیزمی ئەثنیکیی،سیاسیی و کولتووریی نەتەوە و ئەثنیکەکەی خۆیان، ئەژمارد دەکرێن.

ئەم سێ نەتەوەیە، وەکو سێ گەلی سەرەکیی، دراوسێ و هاومەزهەبی(وەک زەرینە) ناو سەڵطەنەت، لە دروستکردنی ناسیۆنالیزمە کولتووریی و سیاسییەکەیاندا(political and cultural nationalism) بەشی هەرە زۆری فیکر و مانیفێستی سیاسییان، لەسەر ئەو دژایەتییکردنە دامەزراندووە کە ئەم سێ ئەثنیکە، دوژمن و نەیاری هەمیشەیی یەکترن. فیکر، مەعریفە، کولتوور، سیاسەت و ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمیان، لە رێبازەکانی تۆرانییەت(دواتر فاشیزمی پانتورکیی)، شۆڤینیزمی عوروبە(عروبة) و ناسیۆنالیزمی ئیڵیتی کوردیی(لە کوردستانی عێراقدا، بە کوردییەت و دواتریش بە کوردایەتیی دەگۆڕێت)، لەسەر بنەمای بە دوژمن زانینی یەکتر، بنیات دەنێن.

تورک، عەرەب و کورد، لەگەڵ لەکهەڵوەشاندنەوەی سەڵطەنەتی عوثمانییدا، لەو لێکترازانە سیاسیی، مێژوویی و ئیدارییەوە پێویستیان بە خۆجیاکردنەوەیەک هەبوو لە ستراکتەری کۆمەڵایەتیی، کولتوور، رووحیی و تێکەڵبوونی خوێنەوە، هەموو پەیوەندییەکیان بە یەکترەوە بپچڕێنن. لەگەڵ دابەشکردنەوەی نەخشەی سیاسیی و جیۆگرافییدا، دەبووایە کاتەگۆرییە نەتەوەیی و فەرهەنگیی و مێژوویەکانیشیان دابەش بکەن. ئەنجامدانی پرۆسەیەکی ئاڵۆز و چارەنوسسازی لەو چەشنە، بە هۆکاری فرە جیاواز، زەحمەتە بتوانرێت

سانا و بە گرفت لێک جودابینەوە، بە هۆکاری ئەوەی کە کۆمەڵێک فاکتەر هەبوون کە جیاوازییەکانیان بە ناکۆکیی هەمیشەیی بچەرخێنێت:

یەکەم :

تورکەکان، بە لەبەرچاوگرتنی بەشی کورد و عەرەبەکان لەماوەی پێنج سەدەی دروستکردنی ئیمپراطۆریای عوثمانییدا، خۆیان بە میراتگری ئیمپراطۆریای عوثمانیی، ناساند. لە ئەزموونی حکومڕانیی ئیتحاد و تەرەقییدا، ئەندامە تورکەکان، بالادەست بوون، ئەحمەد جەمال پاشا لە شام و میصر لە پێناو تورکاندنی عەرەبەکاندا ستەمێکی زۆری لێکردبوون. هاوکات بە هەڵوەشاندنەوەی خەلافەت، بریتانییەکان لە ١٩٢٢ دا سەربەخۆیی مەملەکەتی میصریان پەسەندکرد، بۆئەوەی مەلیک فوئادی پادشای میصر بە پاڵپشتی ئەزهەر، ڕۆڵی خەلیفە لە جیهانی ئیسلامییدا، بگێڕێت. ئەمە بۆ ئەوە بوو کە بۆشایی مەرجەعییەتی خەلافەت لە جقاکە ئیسلامییەکاندا دروست نەبێت.

لەڕوەوە، عەرەبەکان خۆیان بە میراتگری مەزهەب وترادیسیۆنی دەوڵەتی عوثمانیی هەڵوەشاوە دەزانی. کورد وەکو ئەرمەن و ئەلبان و عەرەبەکان داوای بەشی خۆی، تا رادەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ دەکرد. ئەرمەن و ئەلبانییەکان بەپێی مەرجەکانی روسیا بەسەر سوڵطەنەتی عوثمانیی، لە کۆنگرەی بەرلین 1878 دا پشتگیریی پێشوەختیان لە روسیاوە بەدەستهێنابوو. لە بەرامبەریشدا، کوردەکان لە پەیمانی لۆزاندا پرسی بەدەوڵەت بوونیان لەدەستدا. کوردستان، لە دوو پارچەی نێوان (صەفەویی و عوثمانیی) ەوە بەسەر چوار پارچەی تورکیا، سوریا ، عێراق و ئێراندا، دابەشبوون. لەو سەرەتایەی هەستی نەتەوەیی کوردییدا، ئەم دابەشبوونە ، کاریگەریی زۆر نەگەتیڤ و توندی لەبیری نەتەوەیی کورددا دروست کرد. جگە لە نەفرەتی کوردیی لە سایکس-پیکۆ ، تورک و عەرەبەکان وەکو دوو نەتەوەی داگیرکار لە فیکری قەومیی کوردییدا جێگیربوون .

دووەم :

ئاگایی و هۆشیاریی نەتەوەیی، زۆر سەرەتایی بووە. ئەم ئاگاییە پرۆمیتیڤە، لەژێر کاریگەریی بیری نەتەوەیی خۆرئاوا و دروشمەکانی شۆڕشی فڕانسیدا بوون. بەگشتیی، دروستبوونی دەوڵەتە نەتەوەییەکانی ئەوروپا nation-states، بەتایبەتی کەمپەینی یەکخستنەوەی ئەڵمانیای بیسمارکیی Otto von Bismarck و هەژموونی ئیتالییە کاربوناریاییەکان(بە واتای پشکۆی گەشاوە دێت- Carbonaria)، وەکو

دوو دەوڵەتی نەتەوەیی نوێ و مۆدێلێکی نمونەیی، بوون بۆ ئیلهمام بۆ کۆپیکردنەوەیان لەلایەن کورد، تورک و عەرەبەکانەوە. خوێندکارە هەرزەکار و حەماسییەکانی تورک، عەرەب و کورد کە سەڵطەنەتی عوثمانییە، بۆ خوێندن، بۆ پاریس، ناردبوویانی ، بیری نەتەوەیی و دەوڵەتی نەتەوەیی nation-state ، لای ئەمانەوە، کۆپی و پەیست دەکرا، سەرەنجامیش بۆ ناوچەکەیان هێنایەوە.

سێیەم :

جگە لە بەشێک له خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە هێشتا لەژێر کۆنترۆڵی خەلافەتی عوثمانییەکاندا مابووەوە، زۆربەی جیۆگرافیای جیهانی ئیسلامیی لەلایەن فڕانس، بریتانیا و روسەکانەوە داگیرکرابوون. ئەو سێ هێزە جیهانییە، هانی ورووژاندنی هەستی نەتەوەیی کورد ، تورک و عەرەبیان، لەو ناوچانەدا دەدا که خۆیان لە دەوڵەتی خەلافەت و سەڵطەنەتی عوثمانیی جیابکەنەوە. بەواتایەکی تر، ناسیۆنالیزمیان لەهەمبەر ئایدیۆلۆژیای دینیی خەلافەتێکی نەخۆشدا، دەبزواند. دیارە ناسیۆنالیزمی تورکیی، دەیویست لەسەر لاشەی سەڵطەنەتی عوثمانیی، کۆشکی ناسیۆنالیزمی پانتورکیی هەڵچنێت. نەتەوە و گرووپەکانی تر، لەژێر رەشماڵی ناسیۆنالیزمی پانتورکیی و تاڕادەیەکیش پانتۆرانییدا، ئاوێزان بکات، یەقیان بکاتەوە و دایانبڕێت و و ئەسیمیلەیشنیان assimilation پێبکات.

چوارەم:

سیستەمی-پەروەردە(پێداگۆجی- pedagogy) و زانستخوازیی، هەمان سیستەمی پەروەردەی ئاینیی (حوجرەکانی مزگەوت) بووە، رێژەیەکی زۆرکەم لە خەڵک، خوێندەوارییان هەبووە. ناسیۆنالیزمی دینیی و کولتووری ئاینیی خۆبەکەمزان لەبەرامبەر شەریعەت و جەبەروتی دەسەڵاتی ئیلاهیی(خەلافەت) دا، بەتەواویی بەسەر ناسیۆنالیزمی سیاسیی و ناسیۆنالیزمی کولتوورییدا زاڵ بووە.

بەنێو ئەو تەنگژە فیکریی، مەعریفیی، کولتووریی و سیاسیانەدا، پرۆسەی دروستکردن و بیناکردنی ناسیونالیزمی تورکیی، عەرەبیی و کوردیی دەستیان پێکردووە. لەنێو خۆیاندا ، یەکەمین هەنگاوی هەرکام لە ناسیۆنالیزمی ئەو سێ نەتەوەیە، نوسینەوە، داڕشتنەوەی مێژوو، دروستکردنی شانازیی، سەروەرکردنی مێژووی وەهمیی، فەنتازیا و ئەفسانەتاشین بووە. لە سەرەتای سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی ئەو سێ نەتەوەیەدا، دەبینین ئەو ئەرک و کارانەی، رێکخراو، کەمەڵێ و

حیزبە سیاسییەکان پێی هەستاون، بە گەڕانەوەی مێژوو، نووسینەوەی و داڕشتنەوەی مێژووی نەتەوەیی، دەستیان پێکردووە و زۆرترین کاری مێژووییشیان، دیاریکردنی ڕەچەڵەکی نەتەوەیی خۆیان و سەلماندنی خۆجیاکردنەوەی نەژادیی و ڕەگەزیی بووە. کورد، ئارییبوون- تورک، تۆرانییبوون و عەرەب، سامییبوون یان ئیسماعیلییبوونی خۆی زیندووکردووەتەوە.

لەبەر ئەوەی تورکە تۆرانییەکان دەبنە میراتگری سەڵطەنەتی عوثمانیی، جگە لە خۆجیاکردنەوە مێژوویی و نەژادییەکەی لە کورد و عەرەب ، وەکو دوو نەتەوەی دژ بە عوثمانیی و میراتگرەکانی، کورد و عەرەب، دوور لە ئیرادەی سیاسیی، بۆ زۆربەری مێژوویەکی کاتیی، ناراستەخۆ دەبنە هاوپەیمانی یەکتریی و کاریگەریی بەرچاوی فیکر و مانیفێستی ناسیۆنالیزمی عەرەبییە(القومیة العربیة) و عوروبە بەسەر پەیدابوونی فیکری کوردایەتییەوە دەبێت.

لێرەوەیە کە ناسیۆنالیزمی کوردیی بە ڤێرژنی کوردایەتیی، لەباری زمانیی، فیکریی، کولتووریی، مێژوویی و سیاسییەوە، تەنانەت لەباری مەیدانیی و بەهای مرۆییشەوە، وەکو وەرگێڕانی دەستەواژەی عەرەبییە و عوروبەی عەرەبیی(العربیة- ئەلعروبە- العروبة یان عروبەت) ، داهێنرانی چەمکی “کوردایەتیی” لەسەرەتادا، کوردییەت(الكردیة- بە چەمکە کلاسیکییەکە” کوردیەت”) لەسەر وەزنی العربیة- عەرەبییەت، بەکاردەهێنن و بەتەواویی وەکو دەستەخوشکی فیکریی، سیاسیی و کولتووریی ناسیۆنالیزمی عەرەبیی(القومیة العربیة و ڤێرژنی عوروبە)، لە کایەیەکی زۆر ڕەزیلی فیکریی و کولتوورییدا، فاشیزمی عوروبە، لە ڤێرژنی کوردایەتییدا(کوردییەت) مەدیفاید دەکات.

پاشتر بە لابردنی مەغزا عەرەبییەکە و دوورکەوتنەوە لە وەزن و قافیەی مێنتاڵیتیی شیعریی ئەو ناسیۆنالیزمە ئەفەندییە(الافندیة)ی لەسەردەمی بزوتنەوە ئەفەندییەکانی تورکیای عوثمانیی و میصر و ناوچەکەدا گەشەی کردووە(زعماء وأفندیة . د. سیار الجمیل . عمان، 1999) ، ناسیۆنالیزمی کوردیی، لە دوای سەردەمی شێخ مەحمودەوە و پێش پەیدابوونی کاژیک، چەمکێکی تر دادەهێنن. کوردییەت(کوردیەت، بە ڕێنووسی کۆن) لەژێر گەشەی زمانی کوردییدا دەگونجێنن و چەمکی سەقەتی کوردایەتیی(کوردایەتی، بە ڕێنووسی کۆن) وەکو چەمکێکی نوێ، لە رووی سیاسیی، زمانەوانیی و فیکرییەوە، بەسەر تێکستی داماوی کوردییدا، دەسەپێنرێت. ئەوەی کە زۆر جێگەی ئەفسووس و داخی فیکرییە، تا ئێستاش، بەشێکی زۆر لە ئەکادیمیست و نووسەرانی کورد، بەتایبەت ئەوانەی بەیارە پسپۆری ناسیۆنالیزم بەگشتیی و

ناسیۆنالیزمی کوردیی، بەتایبەتیی بن، وەک زالوو ئەم فاشیزمە کولتوورییەی عوروبەیان، بە قەرزنی کوردایەتیی، لە مێژاشوو چەقیوە و زۆر بەباکانە و نافیکرییانە، دەیمەچێننەوە.
.

کوردایەتیی : سەرگەردانیی فیکریی، سیاسیی و جیۆگرافیی

کورتەیەکی ثیۆریی لەسەر ناسیۆنالیزم

لە ئەدەبیاتی سیاسیی، فیکریی و کولتووریی کورددا، زۆرجار بە نەزانیی یان بە ئاگایی، چەمکەکانی ناسیۆنالیزم و نیشتمانییەتیی(نیشتمانەتیی- پاتریۆتیزم) تێکەڵ دەکرێن. هەرچەندە مەغزای سیاسیی و فیکریی ئەو دوو چەمکە زۆر جیاوازن، بەڵام لەهەندێ ڕەهەنددا، تێکەڵیشیان هەیە. ناسیۆنالیزم و پاتریۆتیزم، لە دوای جەنگی جیهانیی دووەمەوە تا گەیشتن بە سەردەمی گڵۆبالیزەیشن، ئاڵوگۆڕی ریشەییان بەسەردا هاتووە.

بۆ نموونە، لەسەردەمی پۆست هۆلۆکۆست و سەرەتای توندبوونەوەی جەنگی ساردی نێوان سۆڤیەت و ئەمەریکا، دەیان سکۆلار و کەسایەتیی بوارە جیاوازەکان، لەچەشنی هانا ئارێنت، ئاینشتاین، هێلین کالدیکۆت(ئوستراالیا)، نووسەری بریتانیی، سام ئۆێل جۆنسن، بە نەخشییەکی پیس، نەفرەت، دەرزیی بە کوشتنی مرۆڤایەتیی، دیوە شاراوەکەی تری ناسیۆنالیزم، فەزیحەتی شەڕ بەناوی نیشتمانەوە، مەئوای ئەحمەقەکان… زۆرشتی تر، وەسفی پاتریۆتیزمیان کردووە.

دیارە ناسیۆنالیزم، زۆر خراپتر، لەلایەن زۆرینەی سکۆلار و ئینتەلەکچواڵە و موفەکیرەکانەوە بەر ڕەخنە دراوە. هاوکات، خوێندنەوەی سەرەطانی ناسیۆنالیزم، بەو چەمکە کلاسیکیی و تۆژینەوە کۆنانەی سەردەمی مارکس، وێبەر و دۆرکهایمیش، بە سەردەمی ئێستا، کەموکوڕیی زۆری پێوە دیارە.

لە بەرامبەریشدا، ماک-کرۆن MaCrone ، لە کتێبە "سۆسیۆلۆجیای ناسیۆنالیزم"دا پێیوایە، وێڕای ئەو راستییەی کە سۆسیۆلۆجیا ثیۆرییەکی نوێی لەسەر ناسیۆنالیزم دانەهێناوە، بەڵام بە خوێندنەوەی وردی مانیفێستی ناسیۆنالیزم، دەکرێ هەرەوەزیی هەریەکە لە سۆسیۆلۆجیا، ئەنثرۆپۆلۆجیای کۆمەڵایەتیی، سیاسەت و مێژوو لە دیسکۆرسی لێکدانەوەکان لەسەر ناسیۆنالیزم بەگشتیی، بەتایبەتییش لە ناسیۆنالیزمی کلاسیکەوە بۆ نیۆناسیۆنالیزم، ئاوێزان بکرێت(

(McCrone 1980). چۆن ناسیۆنالیزم و پاتریۆتیزم ئاڵوگۆڕی ریشەیان بەسەردا هاتووە، فیکر و خوێندنەوەیشیان بەراورد بە سیی بۆ چل ساڵ لەمەوبەر، ئاڵوگۆڕی زۆر یەکلاکەرەوەیان بەسەردا هاتووە؟

بە ئەهریمەنکردنی پاتریۆتیزم، لەلایەن زۆرێک لە ئەکادیمیست و ئینتەلەکچوالە جیهانییەکانەوە، مافی خۆیان بووە و ئارگیومێنتی وردیشیان بۆی هەبووە. ئەو ڕەخنەکردنەی پاتریۆتیزم بە ئەو دەرهاویشتە دەگەڕێتەوە کە فاشیزم و نازیزم، بەسەر مرۆڤایەتییاندا هێنا و ستالینیزمیش لە سیستەمی تۆتالیتاریانی totalitarian کۆمۆنیزمدا ئەوەندەی تر، مرۆڤایەتیی لە خوێندا گەوزاند. ماوەی سێ بۆ چوار دەیەیە، بە تەواوی چەمکی نیشتمانییەتی(نیشتمانییبوون یان کەسی نیشتمانیی) ئاڵوگۆڕی ریشەیی بەسەر کۆنتێکست و تێوزیفکردنیدا هاتووە. لە گڵۆباڵیزەیشندا، بە کۆکردنەوەی یەک قەوارە لە قەڵافەتی نیشتماندا، وڵاتی فرە کولتوور، فرە نەژاد، فرە دین، فرە زمان، فرە ڕەنگپێستی مرۆڤەکان و فرە بەرژەوەندیی ئابووریی، دروست بوون.

بەواتایەکی تر، گەل و وڵاتی ناسیۆنالیستیی نا، بەڵکو گەل و وڵاتی نیشتمانییان، لەسەر چەمک و کۆنتێکستی هاووڵاتیبوون، پێکەوە ناوە. لە زۆر شوێنی جیهاندا، ناسیۆنالیزم، قێزەونتر دەبێ و پاتریۆتیزم، تۆلێرانس و پێکەوەگونجان جێگەی دەگرنەوە. ئەمە بە هەردوو ناسیۆنالیزمی عەرەبیی و تورکییش راستیی تێدایە. بە هەمان میتۆدیش، ناسیۆنالیزمی کوردییش(بەتایبەتیی کوردایەتیی) لەو پێیەی ناشیرینیی و ڕەزاگرانیی خۆیدایە، بەڵام گرفتەکە ئەوەیە کەم کەس دەوێرێت، دەست بۆ ناشیرینییەکانی ئەم دیوەی دەزێ بەرێت.

بە ئێستای دۆخی سیاسیی کورد، بزوتنەوەی ناسیۆنالیستیی و ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزم، بەدەردی کورد و کەشی سیاسییەکەی ناخوات. ناکرێت لە یەک کاتدا ناسیۆنالیست و پاتریۆتیست بیت. ئەم دوو فاقییە سیاسیی و فیکرییە، ئەم کۆنترادیکتە مەراییە، لای زۆربەی سیاسیی و نووسەرانی کورد، برەوی هەیە. ئەگەر دیگەلانەش بیر لەم دووانە بکرێتەوە، ئەوە ناسیۆنالیزم بەسانایی ئەوە دەگەیەنێت کە نەتەوەکەی خۆت خۆش دەوێ و رقێکی شاراوەیان "دیار"ت لە ئێتنیک، نەتەوە، گرووپ و جڤاکەکانی ترە. لەکاتێکدا نیشتمانیبوون، تاکی تاک خەڵکی وڵاتەکەت، نیشتمانەکەت یان قەوارەکەت، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئایدێنتیتیی نەتەوەیی، ئێتنیکیی و دینییان، خۆش دەوێن.

بەرگریی کۆبانێ و ستراتیژی ئەو حیزبانەی رابەرایەتیی ئەو خۆڕاگرییە مەزنەیان لەهەمبەر داعشدا کرد، ناسیۆنالیزم نەبوو، بەڵکو پڕۆژەی کوردبوون و روئیای نیشتمانیی و تۆلێرانسی پێکەوەژیان بوو. لە هەموو مێژووی کورددا، ناسیۆنالیزم، جگە لە فیاسکە، جگە لە هەرەس و جگە لە زوخاوی فیکریی و کولتووریی، شتێکی تری بە کورد بەرهەم نەهێناوە! کاتی ئەوە هاتووە، وەکو ئایدیۆلۆژیایەکی نەفرەتلێکراو، بە قەناعەتەوە، نووسەران و رۆشنبیرانی کورد، بەگەنی فیکریی و ئایدیۆلۆژیی ناسیۆنالیزم رابدەن و بیر لە ئاڵتەرناتیڤی نوێ بکەنەوە. بە باوەڕی ئەم نووسینە، ئەو ئاڵتەرناتیڤە، پاتریۆتیزمی لیبراڵ و مۆدێرنە.

دیارە کوردبوون (being Kurd)، بە خۆی دەردەداریی، لە بوارە جیاجیاکانی زمانیی، سیاسیی، فیکریی، مێژوویی و بایۆلۆژییدا هەیە. لایەنە بایۆلۆژیی، جیۆگرافیی و ئەنثرۆپۆلۆجییەکەی، مرۆڤی کورد مەحکوم بە کوردبوون دەکات! هاوکات، عەرەببوون و فارسبوون و ئینگلیزبوونیش هەمان دەردەدارییان هەیە. بەواتایەکی تر، کوردبوون، زیاتر چەمکێکی داهێنراوی ئەو عەقڵییەتەیە کە ناسیۆنالیزم وەکو پەتایەکی ئایدیۆلۆژیی سەیر دەکات، بەڵام خۆی لە کێشە زمانیی، ئێتنیکیی و بایۆلۆژییەکانی کوردبوون دەدزێتەوە.

هەر بەڕاستیی، ئایا مەسخەرەیەکی سیاسیی و فیکریی دەرناچێ، لە ئەدەبیاتی کوردییدا، عەرەببوون، فارسبوون، صرببوون و کرواتبوون بنووسرێ؟ لەڕووی زانستییەوە، مرۆڤ بە کورد، عەرەب، فارس، تورک، ئینگلیز، ژاپۆنیی، ئیسپانیی و فەڕانسیی دروست نەبووە. مرۆڤ، لە ئەنجامی پەرەسەندنێکی مێژوویی دوور و درێژی دەیان میلیۆن سالەییەوە دروست بووە. بەهۆی قەدەری جیۆگرافیا، کەشوهەوا، کولتوور، سروشتی گەشە و رەوی مرۆڤە سەرەتاییەکانەوە، ئەمەی مرۆڤی نوێ، ناسنامەی جودا، زمانی جودا و تەنانەت دینی جوداشمان، هەڵگرتووە.

بەم هەموو هەلاهەلاییە کۆمەڵایەتیی و کولتوورییەشەوە، بەم دواکەوتنەی کورد لە لەشساغترین قەناعەکانی چێکردنی دەوڵەتی نەتەوەییدا Nation-State کە هیچی بە بەدەست نەهات، هێشتا دەتوانێ دەردی کوردبوونەکەی خۆی، زمانەکەی خۆی و تەنانەت ئەو خاک و ئاوەی، بەشەرعییەتی ئاسمانیی و زەمینیی بە موڵکی خۆی دەزانێت، قەوارەیەکی تێدا دروست بکات، بەمەرجێک کە کورد و ئەو نەتەوە و ئێتنیک و دینە جیاوازانەی لەسەر هەر بەشێکی ئەم کوردستانە دەژین، خۆیان بە خاوەن ماڵ و بە هاوکار بزانن. هەموو ئەوانە،

کاتێک عەقڵانییەتی تێدایە، ئەگەر تووشی تاعوونی(طاعون) فیکریی ناسیۆنالیزم نەبین، بەتایبەتییش ئایدیۆلۆژیای " کوردایەتیی"، بە عەقڵماندا بڕاو نەبێتەوە.

ڕیتۆریکێکی ئایدیۆلۆژیی لەناو کورددا هەیە، گوایە ناسیۆنالیزمی نەتەوەی بندەست و چەوساوە، Nationalism of the oppressed یان ناسیۆنالیزمی مەدەنیی، لایەنە پۆزەتیڤەکەی ناسیۆنالیزمە، لەهەمبەر دیوە نەگەتیڤەکەی ناسیۆنالیزمی چەوسێنەراندا، یان داگیرکاراندا Nationalism of the oppressors . ئەم ڕیتۆریکە ئایدیۆلۆژیانە لە سەردەمی لۆکسەمبورگەوە Rosa Luxemburg لەناو ئەدەبیاتی کۆمۆنیست و چەپەکاندا دەگوترێ و دەنووسرێتەوە. کوردایەتییش، بەتایبەتیی لەسەردەمی کاژیکەوە، مۆبڵایزی سیاسیی ئەم ڕیتۆریکە دەکات.

لێنین زۆر هەوڵیدا، ئەم گرێ کوێرە فیکرییەی بۆ ساغ نەکرایەوە. لێنین، ستالین وتڕۆتسکییش، بە ڕیتۆریکی ئەوەی کە ئەمە ئایدیۆلۆژیای سەرمایەدارییە، دەیانویست بە ئەدەبیاتی کلاسیکیی-مارکسیی، بە ئایدیۆلۆژیای ئینتەرناسیۆنالیزم، بەرپەرچی بدەنەوە! ئەم تێڕوانینە ئایدیۆلۆژییەی لەناو ناسیۆنالیزمی کوردایەتییدا هەیە سەبارەت بە نەتەوەی سەردەست و بندەست، بنکەی ئەو ئارگیومێنتە سیاسیی و ئایدیۆلۆژیانەن کە نزیکەی حەفتا بۆ سەد ساڵە لەمەوبەر، لەلایەن چەپەکانەوە، بەوپەڕی کۆڵەواریی و بێئاگایی لە فیکری ناسیۆنالیزم، کراون.

گەشەی ناسیۆنالیزم لەدوای عوثمانییەکانەوە

لە کاتی بەلورەپێکردنیCrystallization ناسیۆنالیزم لە سەروبەندی هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراطۆریای عوثمانییدا، ناسیۆنالیزمی سیاسیی نەتەوەکانی تورک، عەرەب، کورد و ئەرمەن، لەگەڵ جیاکردنەوەی تایبەتمەندیی نەژادیی خۆیاندا، پێویستیان بە جیاکردنەوەی تێڕوانینی جیۆگرافیای سیاسیی و ڕەهەندی مێژوویی خۆیشیان هەبوو. گەڕانەوە بۆ مێژوودا تا دوورترین مەودای رابردووی ڕەچەڵەک و نەژادی خۆیان، جێوگرافیایەکی تایبەت بە فەنتازیای خۆیشیان وێنەکرد بوو بە جێکردنەوەی ئەو یەکێتییە ناسیۆنالیزمە سیاسییە وەهمییەی دەیانویست بینای بکەن. لەو قۆناغە هەستیارەی مێژووی سیاسیی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا کە لەلایەک سیستەمی خەلافەت لە لەکترازاندایە و لەلایەکی دیکەوە کۆڵۆنیالیزمی بریتانیی، فڕانسیی و ڕووسیی بە پێی نیاز و ئامانجەکانی خۆیان، پێشنیاری جیاواز و تایبەتی خۆیان، بە جێوگرافیا و ستراکتەری سیاسیی ناوچەکە هەیە،

پێکوڕەی ناسیۆنالیزمە جیاوازەکان، لەگەشەکردن و لەشەڕە قۆچدا بوون.

لەهەردوو رەهەندی مێژوویی و جیۆگرافییەوە، ناسیۆنالیزمی تورکیی، عەرەبیی و کوردیی، دووچاری بەریەککەوتنی فرەجەمسەر بوونەتەوە. ململانێکانیان جگە لە بەریەککەوتنیان لەگەڵ ئاییندا کە گەلان و میللەتانی عوثمانیی، تێکڕا ئوممەت– نەتەوەیەکی ئایینیی ئیسلامیی بوون، بەهەڵوەشاندنەوەی خەلافەت، ئەو ئوممەت – نەتەوە ئیسلامییەشی پێوەهەڵوەشاوەتەوە کە قبوڵکردنی لە نێوەندە ئایینییەکانی گەلانی عوثمانییدا بەبێ رووبەڕووبوونەوە و بەیەکداشاخانی نێوان مەلا دینییەکان و مونەوەرە نەتەوەییەکان، بەدی نەهاتووە.

دەوڵەتی عوثمانیی، هەموو پێکهاتەکانی وەک میللەتی جیاواز لەنێوخۆیدا قبوڵکردووە، بەڵام وەکو نەتەوە و ئێثنیک، هەریەکێک لەو گەلانەی لە ئوممەت – نەتەوەی ئیسلامدا کۆکردبووەوە و لەبری ئایدێنتیتیی(ناسنامە) نەتەوەیی، پێناسی ئایینیی- ئوممەتی عوثمانیی لە سەڵطەنەتدا بە باڵایاندا بڕیبوو. ئەو قبوڵکردنەی دەوڵەتی عوثمانیی بۆ قەوارەی ئێثنیکە جیاوازەکان (وەکو گەل و ئەقوام، نەک نەتەوە) دەگەڕێتەوە بۆ دیدی ئایینی ئیسلام کە خواوەند، گەل و هۆزی جیاوازی دروست کردووە بۆ ئەوەی یەکدی بناسن (انا جعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا)، بەڵام لە عیبادەتدا هەمووان، یەک نەتەوە – ئوممەتی یەکتاپەرستی سەر ئایینی ئیسلامن و خەلیفەش، لە نەژادی پانتۆراییه تورکەکان دەبێت.

لە دۆخە سیۆسیۆ/سیاسیییەکەشدا socio-political ، جیابوونەوەی ناسیۆنالیزمی عەرەبیی لە تورکیی و کوردیی لە هەردووکیان، وێڕای گەڕانەوەیەکی خێرا بۆ کرۆکی نەژادیی و زمانیی، هاوکات، لە خەیاڵدانی نەتەوەیی خۆیاندا هەر یەک لە ناسیۆنالیزمی کوردیی، عوروبە و پانتۆرانیی ، فەنتازیای مێژوویی و جێۆگرافیای تایبەت بەخۆیان فۆرمۆڵە دەکرد. هەموو ئەمانە بۆ ئەوەبوون کە بتوانن تەواوی بینای موناجات و تەجەلا نەتەوەییەکانیان ت□دا رۆبنێن.

جیۆگرافیا و مێژووی کور، لە کوردایەتییدا

دروشمی عاطیفیانەی کوردایەتیی لە ئاست جیۆگرافیادا(یان کوردستان یان نەمان)، زەمینێکە درێژکراوەی رووبەری مێژوویی و جیۆگرافیای ماد و میزۆپۆتامیایە. لەنێوان هەر چوار دەریای خەزەر، رەش، ناوەڕاست و کەنداوی پارسدایە. ئەم نەخشە جیۆگرافیی و

مێژووییەی کوردایەتیی کە لە زیهنی خۆیدا بەردەوام نەژەنی دەکاتەوە، وەک کوردستانی گەورە و چوار پارچەی کوردستانی یەکگرتوو، بێ پسانەوە، ڕۆمانسییانە لە خەیاڵی خۆیدا لەچاپی دەداتەوە.

له کاتێکدا، بە درێژایی مێژووی کۆن و نوێ، دەسەڵاتێک، قەوارەیەک و جیۆگرافیایەکی سیاسیی نەبووە بەو سنووره جیۆگرافیا سیاسییه وەهمییەی ڕێبازی کوردایەتیی، پێوەی سەرقاڵ بووە . نە مێژوو و نە جیۆگرافیایەکی وەها لە واقیعیدا بوونیان نەبووە، تا جارێکی دیکە نەتەوەی کورد، بەو شەقارە سیاسیی، جیۆگرافیی و کولتوورییەوە، بەپێی ڕێباز و مانیفێستی کوردایەتیی ئەنجامی بداتەوە و بگێڕێتەوە بۆ ئەو ئیمپراطۆریا وەهمییە و سەرەنجامیش عاطیفەی بەسۆز و کەفوکوڵی گەرمی خۆی تێدا فێنک بکاتەوە.

بەستنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردیی بەو رابردووە وەهمییە نەسەلمێنراو و پێککەوتانەوە، قەتیسکردنی بیری نەتەوەیی لەو فۆرمە بەرتەسکە بە فیکرەدا، هۆکاری سەرەکی پێنەگەیشتن و باڵانەکردنی ناسیۆنالیزمی کوردییە لە ڕەهەندە فیکریی و کولتوورییەکاندا. ئەم ناسیۆنالیزمە ئەوەندەی لەناو شیعر و بەیاننامەی حەماسییدا، پاڵی لێداوەتەوە، ئەوەندەی وێنەی سیاسیی و ئایدیۆلۆژیی دەکترینەکەی بە رابردوویەکی نەبووەوە، بە سەروەرییەکی ئەفسانەیی و بە جیۆگرافیایەکی وەهمییەوە، دەبەستێتەوە، "یەک لەسەر دە"ش، لەهەوەی ئەوەدا نەبووە ناسیۆنالیزمی کوردیی و دەخی کولتووریی، فەرهەنگیی و بایۆلۆژیی کوردبوون(بایۆلۆژیا، وەک قەدەری کوردبوون) و ئەنترۆپۆلۆجیای(کوردبوون، مێژووی کورد، کولولتوور و زمانی کوردیی، سەرەنجامیش ئینسانی کورد) بخاتە پرۆژەی داهاتووەوە و مرۆڤی "کورد" و ئومێدی سیاسیی، لەنێوان ئەفسانەکانی رابردوو و خواستەکانی داهاتوودا، بە بەردەوامیی، توشی حەپەسان، دەم داچەقان، واقوڕمانی فیکریی و سیاسیی و کولتووریی کردووە!

جیۆگرافیا و مێژووی عەرەب لە عوروبەدا

دروشمی جیۆگرافیی عوروبە و عەرەبییەت(العربیة) و فەنتازیا مێژووییەکەی (ئومەی عەرەبییە واحیدە- امة عربیة واحدة) یە، لە کەنداوی پارس (فارس) و عێراقەوە تا خۆرهەڵاتی ئۆقیانوسی ئەتڵانتیک لە مەغریبی عەرەبیی، دەگرێتەوە. عەرەبە قەومچییەکان لەهیچ سەردەم و مێژوویەکدا، جیۆگرافیا و نیشتمانێکی یەکگرتووی لەو شێوەیەیان نەبووە کە لەدروشمی عوروبەدا، بانگەوازی دووبارە

دروستکردنەوەیان دەکرد. نەتەوەی عەرەب کە بناغەی ئیمتیدادی ئوممەتی ئیسلامییە و بەتایبەتییش، خەلافەتی ئەمەوییە عەرەب نەژادەکان، تەنانەت لە سەردەمی بەهێزترین خەلافەتیشدا (عەباسییەکان) نەخشێکی ئەوەندە فراوانی نەتەوەییان نەبووە. نەتەوەیەکی ئایینیی پارچە-پارچە بوون لەنێوان خەلافەتی ئەمەویی، عەباسیی، فاطیمیی و ئەندەلوسییەکاندا، خەریکی غەزەواتی دینیی و غەزوبەزی رابواردن، بوون.

دەیان ساڵەی بانگەوازی ڕێبازی عوروبە جگە لە پەرتکردن و لەتکردنی جیهانی عەرەبیی، جگە لە داڕزاندنی تاکی جیهانی عەرەب و بەبادابردنی خەونی گەنجانەی چەندین نەوەی عەرەب، نەیتوانیوە کەمترین ئامانج لە دروشمەکەیان (ذات رسالة خالدة) بەدیبهێنێت! لەڕاستییدا، بەشێکی زۆری ئەو خاک و جیۆگرافیا سیاسییانەی کە ڕێبازی عوروبە بە “نیشتمانی عەرەب”ی دەزانێت، هەژموونی باڵادەستیی عەرەب بەهۆی داگیرکارییەوەیە لەڕێی دینیی ئیسلامەوە، داگیری کردووە. جیۆگرافیا و قەوارە سیاسییەکانی میزۆپۆتامیا، شام و باکووری ئەفریقا و زۆر شوێنی تریان بەر هێرش داوە و زمانی عەرەبیی، کولتووری عەرەبیی و دینیی ئیسلامیان بە تەبزیی سەپاندووە. پرۆژەی ناسیۆنالیزمی عەرەبیی و عوروبە، فاشیلترین پرۆژە بوو کە ویستی ئەمجادی خەلافەت، بۆ ڤێرژنی ناسیۆنالیزم، لەدوای داڕزینی خەلافەتی عوثمانییەوە، دەمەزەرد بکاتەوە.

جیۆگرافیا و مێژووی پانتورکیزم لە تۆرانییەتدا

تۆرانیزم لە ڕێگەی تەتەر و تورک-نەژادەکانی نێو ئیمپراطۆریای روسیا و ئۆراسیاوە سەرهەڵدەدات. دواتر، تورکەکانی نێو ئیتیحاد و تەرەقیی و یەنی تورکیا وەک مانیفێستی پانتۆرانیزم، تیژی دەکەنەوە. دروشمی جیۆگرافیای تۆرانییەت لە گردۆڵکەکانی ئاسیای ناوەڕاست (مەغۆلستان) ەوە دەستپێدەکات تا ڕۆژهەڵاتی باڵکان، دەگرێتەوە. لەدیدی تۆرانییەتەوە ئەمە زەمینی مێژووی تورک نەژادەکانە. هەر شوێنێک لە ڕێگەی هەڵمەتەکانی پێش و پاش جەنگیزخان، چەتەیی و ڕاوڕووتی هێزە مەنغۆلییەکانی(مەنگۆلییەکان) پێگەیشتبێت، ئەو شوێنانە، بە نیشتمانی تۆرانییەکان، ئەژمارد دەکەن. لە کۆنگرەی سالۆنیکی ئیتحاد و تەرەقیی، لە 1911 دا، ئەندامە تۆرانییەکان، نێوان هێڵی درێژی 26 – 46 ی گۆی زەویان بۆ جیۆگرافیای پانتۆرانیزم دەستنیشان کرد. هەموو گەلانی دیکەی “نا-تورک”ی نێوان ئەو هێڵەیان بۆ داگیرکار و دژە تورک ناساندووە.

تاوانی پاکتاوی نەژادیی، جێنۆسایدی ئەرمەن و قەتڵوعامی ناوبەناوی ئێزیدییەکان(بەهۆی نەکۆڕایەتیی بەشێک لە کوردەکانەوە)، بە هۆی نەخۆشییە لووتبەرزییەکانی پانتۆرانیزمەوە، پاساوی بۆ داگیرکاریی و دیدە جیۆگرافیی و مێژووییەکەی دەهێنایەوە. سەرهەڵدانی زانست و لێکۆڵینەوە مێژوویی، کولتووریی، کۆمەڵایەتیی و مرۆییەکانی وەکو ئەنثرۆپۆلۆجیا، ئێثنۆگرافیا و سۆسیۆلۆجیا لە ئەوروپادا، هاندەرێکی ناڕاستەوخۆبوون بۆ بەڵگەهێنانەوەی لایەنگرانی ڕێبازی پانتۆرانیی و دروستکردنی پاڵپشتی مێژوویی، کولتووریی و کۆمەڵایەتیی بۆ ئایدیۆلۆژیا سیاسییەکەیان.

لەکۆتایی صەدەی نۆزدەیەمدا لێکۆڵەرەوە ئەوروپییەکان لەکاتی گەڕان بەدوای ریشە و "نەژاد"ی نەتەوەکانی ئەوروپادا، بەڵگەیەکی زێڕینیان بە تۆرانیزم بەخشی. بەڵگەکە ئەوەبوو کە گەلانی چواردەوری دەریای ڕەش لە نەژادی ئەو هۆنیانەن لەصەدەی سێیەمەوە لە باکووری چینەوە تا هەنگاریا، درێژبوونەتەوە. ئەمەش بۆ تۆرانییەکان ئەو جیۆگرافیا وەهمییە دەگرێتەوە کە ڕێبازی تۆرانیی وەکو سیمبۆڵی ئیمپراطۆریاری گەورەی تورک- نەژاد، نیشانە کردبوو.

وەک دیدی مێژوویی و زمانناسیی، وەک تێڕوانینی ئەنثرۆپۆلۆجی و کولتووریی بۆ نەتەوە تۆرانییەکان و زمانە تۆرانییەکان، لێرەدا دەبێ ئەوە بگوترێ، خەڵکانی تۆرانیی لە ئۆراسیادا دەژیان. لە ژاپۆن-کۆریا و مەنغۆلیاوە، بەناوەڕاستی ئاسیادا، تا ناوەڕاستی ئەوروپا(فینییەکان Finnic و صربەکان) تا بە تورکیای ئێستا دەگات، دەگرێتەوە. لێرەدا کە پانتۆرانیزم بەکار دەهێنرێت، مەبەست لە کارە زمانناسییەکانی زمانناسی فینلەندیی ماتیاس کاسترێن Matthias Castrén نییە کە یەکەمین جار ئەو ئەم چەمکەی داهێناوە، بەڵکو پانتۆرانیزم، ئایدیۆلۆژیا سیاسییەکەیە کە چەمکە زمانییەکانی ئەوی تەوظیفکردووە.

دروشمی من تورکم، سەربڵندم، فیز لێدەدات بەسەر هەموو نەژاد و نەتەوەکانی دیکەی جیهاندا کە تورکایەتیی بە باڵاترین گەلی دونیا، وێنە دەکات. هەروەک هەردوو ڕێبازی کوردایەتیی و عوروبەیش، نەتوانیویانە هاوشێوەی ئەو یەکێتییە وەهمییە نەتەوەییەی تۆرانییەکان،(نەتەوەی گەورەی کورد و نەتەوەی مەزنی عەرەب) بەدیبهێنن، نە لەمێژوویشدا گەلانی بە ڕەچەڵەک تۆرانیی، یەکێتییەکی جیۆگرافیی، کولتووریی، زمانیی و نەتەوەیی هەبووە کە ڕێبازی تۆرانییەت و پانتۆرانیزم وەک دروشم و فەنتازیای سیاسیی، هەوڵی دووبارە دروستکردنەوەی بۆ بدەن. ئەم دەردە ئایدیۆلۆژییە و ئەم

تاعوونە فیکرییەی عەروبەو پانتۆرانیزم، دەرد و تاعوونی کوردایەتییشە و هەمان خەونی سیاسیی بە کوردستانی گەورەوە! لە فۆرمی جیاجیادا دەبینێت.

تۆرانیزم و پانتورکیی، ویستیان، لاسایی ناسیۆنالیزمی ئەوروپیی بکەنەوە. عوروبە، ویستی لە ناسیۆنالیزمی تورکیی و ئەوروپییەوە، ئایدیۆلۆژیایەکی تر کۆپی بکاتەوە. کوردایەتییش، لاسایی کوێرانەی هەردووکیانی کردەوە. دوای نزیکەی یەک سەدەی تەواو بەسەر هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراطۆریای عوثمانییدا، وێرانەی سیاسیی، کولتووریی و فیکرییش ئەوەیە، لەو ماوە دوور و درێژەدا، جگە لە سەرگەردانیی فیکریی، سیاسیی و کولتووریی، ئەثنە ناسیۆنالیزمی کوردایەتیی، نەیتوانیوە، فەوجاوەکی فیکریی، بە سەر سفرەی ناسیۆنالیزم بەگشتیی و سفرەی ناسیۆنالیزمی کوردیی بەتایبەتیی، ئامادە بکات!

بە فیکریی و بە تەکستیی کوردایەتیی

– پرینسیپەکانی ویڵسن و WWI :

جەنگی جیهانیی یەکەم، وێڕای ئەوەی کە جەنگی هەژموونی ئابووریی و سیاسیی نێوان زلهێزەکان بوو، هاوکات جەنگی دروستبوونی نەتەوەکانی جیهانی نوێی پاش شۆڕشی فەرانسەش بوو. لە تیۆرییە ستراتیژییەکانی کلاوسفیتسەوە Clausewitz، جەنگ، شێوازێکی شەرەفمەندانەی چارەسەرکردنی کێشە سیاسییەکانی نێوان گەلانی ئەوروپا و نەتەوە تازە پێکهاتووەکانی، بووە. تا جەنگی جیهانیی دووەمیش، لە ڕەهەندە ئەخلاقییەکانی مرۆڤایەتییدا، جەنگ جۆرێک بوو لە شکۆمەندیی نەتەوەکان کە لە ئێستادا پێچەوانەکەی (ئاشتیی)، ڕەهەندێکی ئەخلاقیی مرۆڤایەتییە.

لەچوارساڵەی ئەو جەنگەدا، نەتەوەکانی ئەوروپا و جیهان، "فیکر"ی نەتەوەییان لە قۆناغی تیۆرییەوە بۆ دروستکردنی فۆرمی جیۆگرافیی و فۆرمەڵەبوونی نەتەوە بە پراکتیک، گۆڕی. "وودرۆ ویڵسن Woodrow Wilson"ی سەرۆکی ئەمەریکا 1913- 1921 لە کۆتایی جەنگدا، پرۆژەی ئاشتیی جیهانیی، لەچواردە خاڵدا، پێشکەش بە کۆنگرەی پاریس کرد کە بە پرینسیپی ئاشتیی ویڵسن ناسرا. لە خاڵەکانی نۆیەم تا چواردەیەمی ئەو پرینسیپەدا، لەسەر بنەمای مێژوویی و نەژادیی گەلانی ئەو ئیمپراطۆریای عوثمانیی و بەشێک لە ناوچەکانی باڵکان، هانی مافی چارەی خۆنووسی گەلانی جیهان دەدات.

پرینسیپەکانی ویڵسن، لە جیهاندا، وەرچەرخانی گەورەی فۆرمەڵبوونی نەتەوەیی بوو. لە خاڵی دوازدەدا، داوادەکرێت، هەموو نەتەوە ناتورکەکانی تورکیا، مافی چارەی خۆ- نووسیان self-determination (نەک چارەنووس کە بە مانای قەدەر- Fate دێت) هەبێت. لێرەوە، ناسیۆنالیزم و نەژادپەرستیی، برەوی زیاتری پەیداکرد. لە ئیتاڵیا، فیکری فاشیزم، وەکو بزوتنەوەیەک بۆ زیندووکردنەوەی زەویی و شکۆمەندییەکانی رۆما، بڵاوبووەوە. لە ئەڵمانیاش نازییەکان لە نەژادی ئارییەوە، دەیانویست، رەوایی، بە ئەڵمانییکردنی زۆرترین سەرزەمینی ئەوروپا، بدەن.

دوو خاڵی گرینگ لە پرینسیپەکەی ویڵسندا:-

یەکەمیان: مافی چارەی خۆنووسە کە لە خاڵی پێنجەم، شەشەم، نۆیەم و دەیەمدا جەختی لێکراوەتەوە کە دەبێت گەلانی جیهان، سەربەخۆ و ئازادبن.
دووەمیان : سەلماندنی “ئایدەنتیتی”ی نەتەوەییە لە رێگەی بەڵگەی مێژوویی، زمانیی و کولتوورییەوە. بۆ ئەوەی گەلێک مافی چارەی خۆنووسی هەبێت، دەبێت، فۆرمی “نەتەوە”ی هەبێت. ئەگەر نەتەوەش بێت، دەبێت بەڵگە مێژوویی، زمانیی، ئێتنیکیی و کولتوورییەکانی، بکرێنە پێوەر، بۆ نەتەوەبوون، تا کۆمەڵەی گەلان، پەسەندی بکات.

لەو دوو خاڵەوە، هەموو نەتەوە بەشداربووەکانی کۆنگرەی پاریس، کەوتنە ئامادەکردنی ئەو بەڵگە مێژووییانەی، بەهۆیەوە دەتوانن، مافی چارەی خۆنووسیان بسەلمێنن و دەوڵەتی خۆیانی، پێ دابمەزرێنن. هەروەها سنووری جیۆگرافیی دەوڵەتەکانیانی پێ دەستنیشان بکەن. کۆنگرەکە، لە شوباتی 1919 تا سەرەتای 1920 درێژەی کێشا. نوێنەری کورد، شەریف پاشای خەندان (ئەندامی پێشووی ئیتیحاد و تەرەقیی و دامەزرێنەری کۆمەڵەی تەعالیی و تەرەقیی کوردیی- تعالی کرد و ترقی جمعیتی) لە راپۆرتەکەیدا، بەڵگە مێژوویی و جیۆگرافییەکانی نەتەوەی کورد، لە بەردەم کۆنگرە، هەڵدەڕێژێت. لیژنەی لێکۆڵینەوە لە بەڵگەکان، مافی کورد دەخەنە بەندەکانی 62,63,64 ی پەیمانی سیڤەرەوە.

پاشتر، لەژێر هەژموونی کەمالیزمدا، لە کۆنفرانسی لۆزان 1923، دان بە بەڵگە مێژوویی و جیۆگرافییەکانی گەلی کورددا نانێن و مافی چارەی خۆنووسی کورد، لە قەوارەیەکی سەربەخۆدا، پشتگوێ دەخەن. لێرەوە بە کردەوە، رائیدەکانی ناسیۆنالیزمی کوردیی، تووشی سەرگەردانی فیکریی و سیاسیی دەبن و تا ئەم ساتەش، ناسیۆنالیزمی

کوردیی، جگە لە کەمەڵێ هەوڵی زۆر بچووک و سەرپێییانە، وەکو فیکر و تیۆریی، وەکو سیاسەت و عەقڵانییەت، مامەڵەی لەگەڵدا نەکراوە، بەڵکو وەکو موناجات، پاڕانەوە، لاڵانەوە، قوڕپێوان، شیعرنووسین و رقبوونەوە لە نەژادی تورک، عەرەب و فارس، مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

کورد، پێش ئەوەی رەخنە بگرێت، لە هێزە کۆڵۆنیالیستەکان و ئەو دەوڵەتانە بگرێ کە پارچەکانیان بەسەردا دابەشکراوە، پێویستە رەخنە لە رائیدەکانی ناسیۆنالیزم و لە سەرجەم ئەو ناسیۆنالیزمە بەتاڵە، رەجاڵ و رووتە بگرێ بە درێژایی مێژوو، لە ئەوجی خۆیدا، بێ تەکست و بێ فیکر بووە و تەنیا فاشیزمی"کاژیک" و فاشیزمی کوردایەتیی، بەرهەم هێناوە. لەم ئاقارەیشەوە، هەر کەسێک بیەوێ توێژینەوە لەسەر ناسیۆنالیزمی کوردیی بکات و پشت بە زمانی کوردیی ببەستێ، دەرگیری بێ تەکستیی و بێ فیکریی ناسیۆنالیزمی کوردیی دەبێتەوە، هاوکات، رووبەڕووی دەیان خەرمان لە شیعر، جوێندان بە نەژاد و نەتەوەکانی تر، کەفوکوڵی حەماسیی و نەژادیی دەبێتەوە کە بەشێکیان تەڕەشوعی فاشیزمەکەیان، تا ئێستاش وشک نەبووەتەوە.

لە ئیتیحاد و تەرەقییەوە بۆ حیزبی هیوا :

رۆشنبیرە کوردەکانی نێو ئیتیحاد و تەرەقیی، یان ئەوانەی دەرەوەی ئەو رێکخراوه، گرفتەکی گەورەیان هەبووە لە چەنییهتی گرێدانەوەی مێژوو بە مانیفێستی نەتەوەیی کوردەوە؟ گرفتەکانی ئەوسای ناسیۆنالیزمی کوردیی و تەنانەت ئێستایش، زیاتر گرفتی فیکریی،مەعریفیی و کولتوورییە، پێش ئەوەی سیاسیی و ئایدیۆلۆژیی بن. هەر لەسەرەتاوە دەرکیان بەوە کردبوو کە کوردبوون وەکو نەتەوە ، تەنیا بە زمان و نیشتمان نایەتە دی، دەبێت پشتگیریی بەڵگەی مێژوویان هەبێت، بەڵام بەهۆی هەژاریی فیکریی، نەبوونی تەکست و دۆکیومێنتی مێژوویی و سەرەنجامیش بەهۆی داماویی تیۆرییەوە، ئەمەیان بە ساغ نەکرایەوە.

ژمارەکانی گۆڤاری "رۆژی کورد- روز کرد " ١٩١٣ ی کەمەڵەی هەقیی، بە ئاشکرا باسیان لە گرفتەکانی نەبوونی بەڵگەی مێژوویی کردووە کە عەبدوڵا جەودەت لە ژمارە "١"ی گۆڤارەکەدا دەڵێت" ئەمە لە سەردەمێکدا دەژیێین، نەتەوەکان دروست دەبن، مێژووی سەربەخۆی هەر گەلێک، نەتەوەکەی دروست دەکات. بۆ تەنیا شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسیی بەس نییە بۆ ئەوەی ئێمە بڵێین مێژوویەکی قووڵ و پتەومان هەیە"(في مجلة روز كرد 1913 : مقدمة، جمال خزنەدار – بغداد سنة 1981).

لە گەڵ دروستبوونی کۆمەڵە و حیزبی سیاسیی کوردییدا، لە سەرەتای سەدەی بیستەم و کۆتایی سەڵطەنەتی عوثمانیی و دوای دابەشکردنەوەی کوردستان، کوردەکانیش کەوتنە نووسینەوەی مێژووی خۆیان، ئەمین زەکی بەگ، تەفیق وەهبیی، عەلائەدین سەجادیی ، کۆمەڵە کوردییەکان و بەڵاوکراوە کوردییەکان، زۆرترین بایەخی سەرەکییان بە دروستکردنی ئەو مێژووە دەدا. ئەم نووسەر و مێژوونووسانە، بایۆگرافیای مێژووی کوردیان، هەڵتەکاندووە، بەڵام گرفتەکە ئەوەیە، لێکدانەوەی فیکریی و ثیۆریی لەسەر ئەو مێژووە، زۆر بە کەمیش نەکراوە و بچووکترین کاونتەر(پێچەوانە) ئارگیومێنتی جیاواز، لەسەر ناسیۆنالیزمی کوردیی نەکراوە.

دوای جەنگی جیهانیی یەکەم و دووەم، ناسیۆنالیزم لە ئەوروپا و جیهاندا، کۆپەی کرد. فاشیزم لە ئەوروپا، لە چەمک و کۆنتێکست و مێغزی نوێدا، ناسیۆنالیزمی ثیۆرایز کردەوە. فاشیزم، ناسیۆنالیزمی لە سێ فاکتی ئایینی و ئایدیۆلۆژیی و نەژادییدا فۆرمەڵە کردەوە. لە ئایینەوە، سۆفیزمی نەتەوەییان داهێنابوو کە خاچی مەسیحییەت، سیمبۆڵییان بوو. هاوکات بیری نەتەوەییان بە باوەڕە ئایینییەکانەوە بەستەوە. لە کۆاوەڕژنەی ئایدیۆلۆژیاشەوە، سۆشیالیزمی نەتەوەییان پەیڕەو(پێڕەوە) دەکرد. سەرەنجامیش، لە نەژادەوە، خۆیان وەکو ڕەچەڵەکی خاوەن، باڵادەستیی ئاریایی و ڕۆمیی، لە گەلانی تر جیا دەکردەوە.

بەو پێوەرانە، فاشیزم، لە هەر فۆرم، مۆدێل و شوێنێکدا دروست بووبێت، مەگەر بە مەراق و پراکتیکیدا بناسرێتەوە، چونکە فەلسەفەیەکی دیاریکراو و فیکرێکی جێگیری نییە. لە یەک کاتدا ئایینزا و مارکسیی، ڕاست و چەپ، ئیسلامیی و مەسیحیی، نەتەوەیی و نیشتمانیی، ڕادیکاڵ و مۆدێرنە… دەتوانە بە هەموو شێوەیەک خۆی فۆرمەڵە بکات. کاریگەریی فاشیزم بەسەر بیری نەتەوەیی و نەژادیی لە ڕۆژهەڵاتدا جگە لە لاساییکردنەوەکەی، هاوزەمان، لە هەمبەر کۆڵۆنیالیزمی بریتانیی و فەرانسییدا، بەرچەکرداری نەگەتیڤانە بوو. ئەثنە ناسیۆنالیزمی کوردییش، هەر لەسەرەتاوە بە بەرچەکردارییی و لاساییکردنەوە، لە زمان، فیکر و پراکتیکدا، بەچاولێکەریی لە عوروبە و فاشیزمی عەرەبیی، کەشکۆڵی خۆی بەشاندا داوە.

حیزبی هیوا لە کوردستاندا، لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانیی یەکەم و دووەمدا1938 دروست بووە. لەو کاتەدا هەموو جیهان، بەسەر سێ ئۆردووی کۆمەنیستیی{ یەکییەتی(یەکێتیی) سۆڤێت}، لەلایەک، هاوکات بەرەی فاشیزم، نازییەکانی ئیتاڵیا و ئاڵمانیا، لەلایەکی ترەوە،

لەگەڵ بەرەی لیبەڕاڵەکانی بریتانیا و فەڕانس، دابەش بووبوون. ئەم سێ جەمسەرە ناکۆکەی جەنگی جیهانیی دووەمیان بەرپاکرد، هەریەکەیان بەدیدی خۆی، ثیۆرایزی ناسیۆنالیزمی کردووە و کاریگەرییان لەسەر نەتەوە جیاوازەکانی جیهاندا، داناوە. حیزبی هیوا یەکێکە لەو ڕێکخراوانەی کاریگەریی ئەو سێ ڕەوتەی لەسەر بووە. دامەزرێنەرانی حیزبی هیوا، پێکهاتەیەک لە کەمەنیستەکان ، ناسیۆنالیستەکان و سۆفیزمی کوردیی، بوون.

ئەندامە رۆشنبیرەکانی(بە پێوەری ئەوکات) هیوا، ئەو باڵە سیاسییەی نەو ئەو حیزبە بوون کە لایەنگری کەمەنیستەکان و دەوڵەتی سۆڤێت بوون. ناسیۆنالیستەکانی نەو هیوا، ئەفسەر و کاربەدەستە گەڕاوەکانی عوثمانییەکان بوون کە درێژکراوەی ئیتیحادو تەرەقیی بوون و لە پاشاندا بەشداریی دروستکردنی کۆمەڵەی کوردییەکانی تورکیا و کوردستانی سوریا (هەڤقیی ،تەعالیی و تەرەقیی ، خۆییبوون،.. تاد) یان کردبوو . گرووپی سێیەمی حیزبی هیوا، ڕەوتی سۆفیزمی کوردیی و تەکییەکان، سەرپەرشتی دەکردن و پێکهاتەی پیاوانی ئایینیی و سەرۆک خێڵەکان بوون. لە پاش هەڵوەشاندنەوەی حیزبی هیوا، ئەم باڵەیان زاڵبووەوە بەسەر بزوتنەوەی نەتەوەیی و سیاسیی کورددا لە کوردستانی باشوور(کردستان الجنوبیة) و کوردستانی ئێراندا، سواری ئەسپی ناسیۆنالیزمی کوردیی(کوردایەتیی) بوونەوە. لەوکاتەوە، تا گەیشتن بە ناسیۆنالیزمی نەوت و ئابوورییە چەتەگەرییەکەی کوردایەتیی(سەربەخۆیی ئابووریی=سەر بە ئەردۆغان)، سواری سەری کەشەی سیاسیی کورد، بوونە و بەردەوامیشن.

سۆفیزمی قەومیی :

لە هەر یەکێک لەو پان نەتەوەییە – خێڵ و حیزبییانەدا، بزوتنەوەکان لە سۆفیزم و ناسیۆنالیزم، تێکەڵبوون. ئەگەر سەرنج لە کەی بزوتنەوەی کوردایەتیی لە پارچەکانی کوردستان بە گشتیی و کوردستانی باشوور، بەتایبەتیی بدرێ، ئەوە دەبینرێ کە شێخە سۆفییەکانی کورد، عوبەیدوڵای نەهریی، شێخ سەعیدی پیران، شێخ مەحمود، شێخانی بارزان، قاضیی(قازیی) محەمەد...تاد، ئەمانە، هەر مەلا و مامۆستای ئایینیی و خوداناسی مزگەوت نەبوون، بەڵکو خاوەنی تەریقەتی سۆفیزم بوون.

بەم پێودانگانە، تێکەڵییەکی سیاسیی، دینیی و کولتووریی لە نێوان سۆفیزم و ناسیۆنالیزمی کوردییدا هەبووە. ناسیۆنالیزمی کوردیی

یەکێک لە قۆناغە هەرە گرینگەکانی ژیانی، لەسەرەتای دەستپێکردنیەوە، بە تەریقەتی سۆفیزم دەستپێکردووە. هەردوو تەریقەتی قادریی و نەقشبەندیی، نەک هەرجێ پەنجەی سیاسییان بەناسیۆنالیزمی کوردییەوە دیارە، بەڵکو لەسەردەمێکی دیاریکراودا، مامانی ناسیۆنالیزمی کوردییش بوونە.

ئەم وابەستە سیاسیی، ئایدیۆلۆژیی و دینییە، ئەوەمان بیر دەخاتەوە کە نازییەکان و فاشییەکانیش، سوودێکی زۆریان لە عیرفان و سۆفیزمی مەسیحیی بینیووە و لە ڕێگەی زیندووکردنەوەی کەسایەتیی و پاڵەوانە ئەفسانەییەکانی ڕۆمانیی و جێرمانییەوە، هانی هەستی نەتەوەیی و مەزهەبیی، ڕۆمانیی و جێرمانییان داوە. دروستکردنەوەی رایخی سێیەمی نازییەکان، بەناوی رایخی هەزار ساڵەوە، دەوڵەتی ئاڵمانیای نازییان بەڕێوەدەبرد و وەکو درێژکراوەی ئیمپراطۆریای ڕۆمانیی پیرۆز، لە نێوان صەدەی سیازدە بۆ شازدە کە رابەرایەتی جێرمانیا و کڵێسای کاثۆلیکیی کردووە، داینەمەی فیکریی و مەرامیی ناسیۆنالیزمی ئاڵمانیی بوو.
خانەی وەرچەرخان :

دەکرێت حیزبی هیوا، بە خانەی وەرچەرخان لە نەوەی ئیتیحاد و تەرەقییەوە بۆ نەوەی بنیاتنەری ڕەبازی کوردایەتی دابنرێن. ئەگەرچیی بەجیا لە حیزبی هیوا ، کۆمەڵەی برایەتیی، هەر لەو سەردەمەدا، لەلایەن شێخ لەطیفی حەفید و میرزا حەمەمینی مەنگوڕی و هاوڕێکانیانەوە دادەمەزرێت، بۆ یەکەمینجار لە ئەدەبیاتی سیاسیی و حیزبیی کورددا، لەزمانی ئەوانەوە دەستەواژەی(ڕەبازی کوردییەت) لە کرمانجیی ناوەڕاستدا، بەکار دەهێنرێت. راستە لە گۆڤاری "ڕۆژی کورد"، لە سەرەتای جەنگی جیهانیی یەکەمدا، چەمکی "کردلک" بەکار هێنراوە، بەڵام کوردلەک(کوردلک=کوردلیک) ئەوەندەی بە لای واتای کوردبوون و ئایدەنتیتی کوردبووندا دەشکێتەوە، ئەوەندە بەلای ئایدیۆلۆژیا و مانیفێستی فیکریی و زمانیی کوردایەتیی(کوردییەت) دا ناڕوات.

حیزبی هیوا، لە نەوەی ئیتیحاد و تەرەقییەوە بۆ نەوەی کوردییەت، وەکو خانەی وەرچەرخان، بۆ سروشت و پێکهاتەکەی حیزبی هیوا دەگۆڕێتەوە کە لە هەڵوەشانەوەیدا "چەپ" و "ڕاست" لە سیاسەتی کوردییدا، تەواو توێژاڵ دەگرێت و قۆناغی حیزبی نەتەوەیی و ڕەبازی کوردایەتی دەستپێدەکات . میراتە فیکریی و دیسیپلینە حیزبییەکەی خۆی دەخاتە بەر ژیانەوەی کوردستان (ژ . ک- ژێکاف) لە مەهاباد، وەکو باڵێکی ناڕاستەوخۆی حیزبی هیوا(باڵێکی ئەرگانیی، نا) ، لە

کوردستانی ئ□راندا، ل□ ژ□کاف□و□، حیزبی دیم□کراتیی کوردستان، دواتر داش ئ□ران، ل□دایک د□ب□ت و ل□ ه□ناوی "حدک"یش□و□، پارتی دیموکراتیی کوردستانی ع□راق 1947 ، ل□س□ر د□ستی با□□ خو□ند□وار و س□فیزم□- ن□ت□و□یی□ک□ی حیزبی هیوا، ل□دایک د□ب□ت.

دیسیپلینی ر□کخراو□یی ئ□ندام□کانی هیوا، ل□ نووسراو□کانیاندا ب□تایب□تیی ل□ س□اوکردنی ن□وانیادا، هاوش□و□ی (های هیتل□ر Hi Hitler) د□گوترا : بژی کورد و کوردستان – بژی س□ر□کی موق□د□سی م□زن، داین□م□ی فیکریان بوو. ئ□م□ ل□ دیدی زمانیی، م□ژوویی و فیکریی□و□، لاسایکردن□و□ی کولتووری فاشیزمی ئ□وروپا بوو. ئ□م دیسیپلین□، ل□ ه□ردوو حیزب□ دیموکرات□ک□ی کوردستانی ئ□ران و کوردستانی جنوبییدا، ب□ س□ر□کی حیزب دووبار□ د□کر□ت□و□ و س□ر□کی حیزب، صیف□تی موق□د□سی م□زنی پ□د□بخشر□ت□و□. ئ□و قودسی□ت□ی قاضیی مح□م□د ل□ ئاست□کی دیاریکراو و م□لا موسط□فای بارزانیی ل□ ناو پارتیی□کاندا ه□ی□تی، ب□ش□کی ب□ ئ□و کولتوور□ د□گ□□□ت□و□.

کوردای□تیی، ل□ د□ست□واژ□و□ د□ب□ت ب□ ر□باز□ک خ□ی د□کات□ س□نت□ری ن□ت□و□ی□ک و ه□موو کای□کانی زمان، کولتوور، م□ژوو، سیاس□ت و ئابووریی ل□ کوردستانی باشووردا ل□ ف□ل□کی ئ□ودا بسو□□ن□و□. شیعری ئ□ی □□قیب ب□ سروودی ن□ت□و□یی ر□بازی سیاسیی و ئایدی□ل□ژیی□ک□ی، ج□ک□وت د□کات (نووس□ری شیعری ئ□ی ر□قیب : یونس ر□ئوف – د□دار، ل□ دام□زر□ن□رانی ک□م□□□ی دارک□ر و دواتر حیزبی هیوا بوو□).

ئ□و□ی ب□ ش□□شی ئ□یلول ناسراو□، ئ□و□ی ب□ کولتووری فیکریی کاژیک ناسراو□ ک□ د□کترینی "کوردای□تیی□کی پاک و خاو□ن" ! ی د□ب□خشیی□و□، ورد□ ورد□، پاش ئ□و□ی کاژیک□کان ه□موویان چوون□و□ خزم□ت راب□ری موق□د□س" موسط□فا بارزانیی"، ئیتر پارتیی، بوو ب□ه□□گری د□کترینی کوردای□تیی. ی□ک□تیی(ب□وان□ی ک□ گ□□انیشن) و حیزب□کانی کوردستانی ئ□ران، ل□ ه□شتاکاندا، ک□متر خ□یان ل□ ق□□اف□تی ئ□م فیکر و د□کترین□" کوردای□تیی" د□دا. هاوکات، ل□و□ت□ی بازا□ی ویلای□ت سازیی و د□و□□ت چ□کردن و خ□ما□ییکردنی ن□وت ب□ ئ□رد□غان، بر□وی پ□یدا کردوو□، ئ□وانیش و□کو ع□وام ل□ ف□ل□کی کوردای□تیی□ک□ی پارتییدا د□سو□□ن□و□. پارتیی و□کو فیکر" کوردای□تیی" و و□کو پراکتیک، م□ل□فی ن□وت، دیپل□ماسیی و ئیدار□ و ئیراد□ی سیاسیی "کورد"ی ل□م ب□ش□ی کوردستاندا ب□ت□واویی ب□د□ست□و□ گرتوو□.

بەرەنجام:

ناسیۆنالیزمی کوردیی، لە کۆتایی تەمەنی عوثمانییەکاندا، وەکو فیکر و سیاسەت، لەدەقی ئایدیۆلۆژییدا وردە فۆرمەڵەی خۆی کرد. لەگەڵ بڵاوبوونەوەی چاپەمەنییە کوردییەکان لە میصر و شامەوە، ناسیۆنالیزمی کوردییش دەیویست شوێنپێی ناسیۆنالیزمی عەرەبیی هەڵبگرێ و خۆی لە هەژموونی عوثمانیزم و پانتورکیی، دوور بخاتەوە و فۆرمی سیاسیی و فیکریی خۆی دیزاین بکات. ناسیۆنالیزمی کوردیی لە مەلەتکەییەوە تا گەیشتنی بە قۆناغی خۆرەفاویی(کوردایەتیی_ Kurdishness)، جگە لە پەرچەکردار، بەرامبەر بە ناسیۆنالیزمی (تورکیی و عەرەبیی) و پانئێرانیی، ئارگیومێنتی نەبووە و کاسەی سەری لە فیکر خاڵیی بووە. لە بەرامبەریشدا، جوێن، سووکایەتیی، کڕوزانەوە، خۆخواردنەوە،جەهلی کولتووریی و سیاسیی، پاڵانەوە و زۆرجاریش راسیزم و فاشیزمی، بە کارنامەی خۆی جێگیر کردووە.

لەو سەرگەدارنییە فیکرییەدا، فیکری “کوردییەت”، زیاتر لە فیکر و زمانی جورجی زەیدان، یەکێک لە رائیدەکانی دروستبوونی فیکری قەومیی عەرەبیی (جرجي زيدان- 1861-1914) ەوە فۆرمەڵە بووە. واتە زیدان و رائیدە قەومییە عەرەبییەکانی تر، عەرەبییە،قەومییەی عەرەبیی و عرووبەیان، لەهەمبەر جەبەروتی عوثمانییەکان و ناسیۆنالیزمی پانتورکیی و هەژموونی پانتێرانییدا، گەشاندەوە. کوردیش، لاسایی، قەومییەی عەرەبیی و بزوتنەوەی عەرەبییەی کردەوە. بە زمانی ناسیۆنالیزمی رەشۆکیی ئەوکات، العربية بە عەرەبییەت، خوێندراوەتەوە، لەسەر هەمان ریتم(ریزمRhythm-) ، ئایدیۆلۆژیای زمانیی Language Ideology ، روئیای سیاسیی و فیکریی، ستراکتەری فیکریی و ئایدیۆلۆژیی (کوردییەت-کوردایەتیی) یان رێ ناوە.

، کۆی ئەم نووسینە، زیاتر جەخت لە لایەنە ئەنثرۆپۆڵۆجیی، سۆسیۆزمانەوانیی sociolinguistics ، رەهەندە کولتووریی و فیکرییەکانی چەمکی کوردایەتیی دەکاتەوە کە چۆن بە مەغزی فاشیزمی عوروبەویی، قەومییەی عەرەبیی و پانعەرەبیزم، بیری کردووەتەوە و لاسایی ئەوانیان کردووەتەوە؟ رائیدەکانی ناسیۆنالیزمی کوردیی، چۆن ویستوویانە شانبەشانی فیکری قەومیی عەرەبیی، فیکری قەومیی کوردیی دابڕێژن، بێئەوەی میثۆدە سیاسیی و مۆراڵیی و فیکرییەکانیشیان جیاواز بێت؟

کوردییەت، بە لاساییکردنەوە و مەنتاڵیتیی شاعیرییەوە، سەیری

حوڕییەت و قەومییەت و ئیستیقلالییەت(بەهەمان ریتمی عەرەبییەت، تۆرانییەت و میلییەت) ی کردووە. کوردییەت و کوردایەتیی، زمانی کوردیی و عەقڵی کوردیی بەلای ئایدیۆلۆژیایەکدا جەڕاندووە، لە هەموو مێژووی خۆیدا کە نزیکەی ۸۰ بۆ ۹۰ ساڵە، پاشخانی مێژوویی، سیاسیی و کولتووریی هەیە، چوار لاپەڕەی، بە ستاندەردی جیهانیی، بە ستاندەردی فیکریی و مەعریفیی، لەسەر ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزم بە گشتیی و ناسیۆنالیزمی کوردیی، بەتایبەتیی نەنووسیوە.

هاوکات، ئەگەر لە رەهەندی سۆسیۆزمانەوانیی، ئەنترۆپۆلۆجیای زمانیی، رەهەندی فیکریی و کولتووریی، قەومییەی عەرەبییە و پانعەرەبیزمەوە سەیری داهێنانی کوردییەت(کوردایەتیی) بکرێ، ئەوە بە دیدی زمانەوانیی، ئەگەر لاسایی "زمان"ی بکەیتەوە، لاسایی "فیکر"ی دەکەیتەوە. بەدڵنیاییەوە، لاسایی مەرامە و ئەثیکیشی ethic دەکەیتەوە. لێرەدا جێی خۆیەتی ئاماژە بەو چەمکە فەلسەفییەی ڤیتگنشتاین بدرێ کە پێیوایە" طموح(بەرزخوازیی)، مەرگی فیکرە". ناسیۆنالیزمی کوردیی، لە هەموو تەمەنیدا، لەگەڵ فیکردا، کەین و بەینی نەبووە، بەڵام بە بێ فیکر و مەعریفەش، ویستوویەتی بە سەقەتیی، زۆر بە پەز و بەرزخوازییەوە، سیاسەت، بکات.

ئەم سەرگەردانییەی رائیدەکانی ناسیۆنالیزمی کوردیی کە دوای بەرزخوازیی کوردیی کەوتوونە، بەڵام بە داینەمەی فیکریی ناسیۆنالیزمی عەرەبیی و خۆ تەکاندن لە ناسیۆنالیزمی مەڕمەچی تورکیی، بەهەگبەی بەتاڵەی ناسیۆنالیزمی کوردییەوە، ئەم بەرزخوازییەیان بە گەڕوگەواریی بە زمانی کوردیی (کوردییەت) گواستووەتەوە. بە دڵنیاییشەوە، ئارگیومێنت لەسەر بۆچوونەکەی ڤیتگنشتاین، لەوەوە دەست پێدەکات کە هەر لەسەرەتاوە فیکریی ناسیۆنالیزمی کوردیی، بە مردوویی لەدایک بووە. بەدرێژایی مێژووی مانیفێستی کوردایەتیی، بە فاشیزمی کاژیکیشەوە، چوار نوکتە و قسەی نەستەقی بە ناوی "فیکر"ەوە، بەرهەم نەهێناوە. لە بەرامبەریشدا، دەیان هەزار بەیاننامە، نامیلکەی شیعریی و قەسیدەی پڕ لە بوغز، حیقد، خۆخواردنەوە، کۆوزانەوە، لۆمەکردنی نەتەوە و گەلانی دراوسێی کورد، بەبەڕەی پشتی فیکری بەتاڵەی ناسیۆنالیزم و دۆکترینی کوردایەتیی بووە و تا ئەم ساتەش، ئەم مەهزەلە کولتووریی و فیکرییە، درێژەی هەیە.

جێگەی ناسەرییە، گەلی کورد بە چل میلیۆنەوە، تا ئێستا دوو ئینتەلەکچواڵ، دوو نووسەر، دوو ئەکادیمیست و دوو سیاسیی پراگماتیزمی تێدا پەیدا نەبووە کە رەخنەی فاشیزمی کوردایەتیی

بکەن و ئارگیومێنتی پێچەوانە(کاونتەر ئارگیومێنت)، بکەن. زۆربەی رەهایان، پێیاندا هەڵداوە، یان بەدەنگییان هەڵبژاردووە. هۆکاری ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، لە دونیای سۆزداریی و غەزەل لەگەڵ ناسیۆنالیزمدا، ئەگەر خۆشەویستیی ئەفڵاتۆنانەیشیان نەکردبێ، بە بەدەنگیی، خۆیان داوەتە دەستی قەدەر و رەبەنیی فیکرییەوە و جورئەتیان نەکردووە ئەم پیرۆزییە پێ لە وەهم و خورافاتە سیاسیی و ئایدیۆلۆژییە بەر رەخنە بدەن. بە پێچەوانەوە، هەندێک نووسەر ئەگەر رەخنەی کوردایەتیشیان کردبێ، هەمیشە ویستوویانە جوانی بکەن و ئارایشتی بۆ بکەن، دەعجانیی، دزێویی و فاشیزمەکەی بشارنەوە.

ئەگەر ئاماژەیەکیش بەو حیزبانە بکرێت کە لەسەرەتادا، کوردایەتییان بەکارهێناوە و دواتر، وازیان لێ هێناوە، ئەوە گومانی تێدا نییە، پەکەکە وەکو گەورەترین حیزب لە هەموو مێژووی کورددا، بە کردەوە دەستبەرداری فیکر، میثۆد و عەقڵییەتی کوردایەتیی بووە. لێرەدا حیزبە ئیسلامیی و دینییەکان، یان کۆمۆنیست و شیوعییەکان مەبەست نیین، چونکە ئەوان خۆیان کۆیلەی ئایدیۆلۆژیان و شتێکی ئەوتۆیان لەگەڵ ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمدا، جیاواز نییە.

هاوکات، پەکەک، بەتایبەتیی فیکری گۆشکردووی سەرکردەکەی (ئۆجەلان)،دەستبەرداری ئاڵای قەومیی و ئێثنیکیی" ئاڵای کورد" و" سروودی ئەی رەقیب"، بووە. تەنانەت دەستبەرداری چەمکی بەرزخوازیی و وەهمی" کوردستانی گەورە" ش بووە. لە کاتێکدا، فاشیزمەکەی کاژیک، دەیەوێ ئاڵای کورد، کە لەسەردەمی بەدرخانییەکانەوە، دیزاین کراوە، بە ئاڵای کوردستان(وەکو ئاڵای هەر چوار بەشی کوردستان) بە تەبزیی، بە بێعەقڵیی و بێفیکریی دۆکترینی بەتاڵی کوردایەتیی، ساغ بکاتەوە.

ئەوەی پەکەکە، توانیویەتی تەجاوزی کوردایەتیی و ئاڵای ئێثنیکیی و دروشمی ناسیۆنالیستانە ببڕ، بەشێکی بۆ باکگراوندە چەپەکەی دەگەڕێتەوە، بەشێکیشی بۆ زیندانییکردنی رابەڕەکەیان دەگەڕێتەوە. بە واتایەکی تر، ئۆجەلان لە زینداندا، لەباری فیکریی و عەقڵانییەتی سیاسییەوە، زۆر گەشەی کردووە. لێرەدا گرفتی سەرەکیی بۆ پەکەکە، دێتە پێشەوە، ئەم بۆچوون و کامڵبوونە سیاسیی و فیکرییانە، ناتوانن بە ریزەکانی خوارەوەیان یان بە لایەنگرانیان شۆڕ بکەنەوە. بەتایبەتیی، ئەوانەی خۆیان بە پەکەکەدا هەڵواسیوە لە هەردوو کورستانی ئێران و عێراق، ناتوانن دەستبەرداری خەتە و پێغەڵەواتەکانی کوردایەتیی ببن و ناتوانن خۆیانی لێبتەکێنن.

بەشێکی ئەم دەستکورتییە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، پەکەکە تەنیا بە چەند کەسێکەوە لە سەرکردایەتییەکەیدا بیر دەکاتەوە (بەتایبەتیی ئۆجەلان)، کادیرەکانی خوارەوەیان، بەتایبەتیی لە کوردستانی باشوور، کوردستانی ئێران و لە ناو ناسیۆنالیزمی تاراوگەدا، هەشتا هەر خەریکی مەچاندنی کوردایەتیی و ئاڵای ئێتنیکیی کوردن و هەشتا کاژیکانە لەسەردەمی ڕەونەقی "ئەی ڕەقیب"دا دەژیێن.

لە کوردستانی باشووردا، وەکو تاک، تاڵەبانیی بەکردەوە لە ساڵانی دوایی تەمەنی سیاسییدا، لە فیکر و میتۆدی کوردایەتیی، دوور کەوتبووەوە، عەقلانییەت، واقیعیی و پراگماتیزم، بەسەر فیکر و پراکتیکیدا زاڵ بوو، بەڵام وەکو چەمک و بە حەماسی مەب، هەشتا بەکاری دەهێنا. ئەمە بۆ هەندێ سەرکردەی سیاسیی تری ناو یەکێتی و ئەوانەی ئێستا گۆڕانن، هەمان شت، دروستە، بەڵام ئەوەی کە زۆر ناسۆریی فیکریی و سیاسیی هەڵدەگرێ، ئەمانە هەموویان بە ئاخیری تەمەنیان و بەو هەموو تەجروبە سیاسییەوە، دوای هەڵای کوردایەتیی (دەوڵەتی نەتەوەیی- دەوڵەتی کوردیی) کەوتوونەتەوە و جورئەت ناکەن، بە دێڕێکیش ڕەخنە لەو موغامەراتە کوردایەتییە بگرن کە ڕۆڵی سوارەی ئەردۆغانیی(سوارەی حەمیدییە) بۆ تورکیا دەگێڕێت و فەرهودی سامانی نیشتمانیی کوردستان دەکەن.

کورد، پێویستی بە جورئەتی کولتووریی و سیاسیی هەیە کە ئاوڕ لە ڕابردووی فاشیزمی کاژیک و فاشیزمی کوردایەتیی بداتەوە و ڕەخنەی لێ بگرێت. ئەوانەی بە خۆیان دەڵێن ئینتەلێکچواڵ و سیاسییە عەقلانییەکانی کورد، جورئەتی ئازاد موصطەفای پاسەکی هەشتاکانیشیان نییە، کاتێ لە ' کورتە باسێکی بەرەی کوردستانیی' دا بێ دەق دەڵێ" "کاژیک لەسەرەتاوە، بە بیری بەگەنی (ئاریاچییەتیی و زەردەشتییزم) و دژایەتیی ئەنتی کەمەنیزم ... و ئەنتی عەرەب و ئەنتی هەموو دونیایی، بە سەر و بە پا، شێواندبووی..."(موصطەفا، ١٩٨٨: ل ٨) نەبوونی جورئەت بۆ ڕەخنەکردنی فاشیزمی کوردایەتیی و نەگەتیڤیزمی کوردایەتیی، بارێکی قورسە بەسەر تێڕوانینی عەقلانیی کوردەوە لەسەر ناسیۆنالیزم بە گشتیی و ڤێرژنی کوردایەتیی، بەتایبەتیی.

لە کۆتاییدا، ئاماژە بە دوو دەستکەوتی زۆر ناشیرینی کوردایەتیی بکرێن. یەکەمیان بە مانیفێستکردنی کولتووری عەشایەریی و زیندووکردنەوەی خێڵ، ڕەئیس عەشیرەت، شێخ و ئاغاوات، هەرێمی کوردستانی کردووە بە شێخنشین و بارمتەی هەندێ سیاسیی باکگراوند عەشایەر. دووەمیشیان، تێرۆری ژنان، بە کولتووری عەشایەریی و

ئەخلاقیی، ئەوەندەی سیستەمی سیاسیی و "کولتوور"ی فاشیزمی کوردایەتیی، ڕۆڵیان لە ژن کوشتندا هەبووە، بەعس بەهەموو دڕندایەتییەکانیەوە، ئەوەندەی مرۆڤ، لە کورد نەکوشتووە.

بە داتا و ئامار، لە سەردەمی بەعسدا، ئەگەر کەمپەینی ئەنفالەکان و کیمیاویی بەکارهێنانی لەدەربکرێ، نە قەسابخانە و گرتووخانەکان، نە شەڕی جێیش و جاش دژ بە خەڵکی کوردستان، ئەوەندەی عەقڵییەت و فیکری کوردایەتیی، ئینسانی کوردی نەکوشتووە و نەهاڕیوە. ڕێژەی ژنانی تێرۆرکراو لە ٢٤ ساڵی رابردوودا، لەژێر کولتوور، فیکر و ئیداری کوردایەتییدا، رووی بەعسیزم و فاشیزمی عوروبە و تەنانەت ئیسلامی سیاسیشی، سپیی کردووەتەوە. کوردایەتیی لە فاشیزمە فیکریی و کولتوورییەکەیدا، دەقاودەق لاسایی دەستەخوشکەکەی خۆی" عوروبە"ی کردووەتەوە. لە کاتێکدا، عوروبە، بازاڕییترین نووسەر و سیاسیی عەرەب، لەڕوویان نایات باسی بکەن، مەگەر کەسانی ساقیطی وەکو عیزەت دووریی و صەڵاح ئەلموختار و تاد، ئەویش، ئەگەر لەڕوویان بێت چەمکی فاشیزمی عوروبە و ئەلعەرەبییە، وەکو جاران،بەکار بهێنن.

ئەم باسە، بەهەموو کەموکوڕییەکانیەوە، کۆتایی هات.
لە سەرەتای ساڵی ٢٠١٥ دا نووسراوە.

سەرنج: بەدەر لەو سەرچاوانەی لەناو نووسینەکەدا، لەبەشە جیاوازەکاندا ئاماژەیان پێدراوە، سوودیش لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.

1. الحركة القومية الكردية – نشأتها وتطورها… تأليف: وديع جويدة … الطبعة الأولى ٢٠٠٣ دار الفارابي – بيروت
2. الجمعيات والمنظمات والأحزاب الكردية في نصف قرن ـ بغداد 1989- الدكتور عبد الستار طاهر شريف
3. بحث عن حزب " هيوا " الدكتور مكرم الطالباني مركز خاك للنشر والاعلام في السليمانية عام 2002
4. حزب البعث مأساة المولد مأساة النهاية – مطاع الصفدي- دار الاداب – بيروت -١٩٦٤
5. أتيلا الهوني، ملك البرابرة وسقوط روما . تاليف جون مان . ترجمة عمرو الملاح . دار الكتب الوطنية . أبوظبي 2014
6. سردشتي، يا، ٢٠١٤، جمعية زردشت و موقف الحكومة الايرانية ١٩٢٨-١٩٢٩، جامعة السليمانية، السليمانية.
7. موصطەفا، ئا،١٩٨٨،کورتە باسێکی بەرەی کوردستانیی، دەسگای

چاپەمەنیی فەرهاد، سوێد. لەم لینکەدا پێی دەگەیت:-
https://plus.google.com/109776095265726466541/posts/29A3PTzwZG3

سەرچاوە ئینگلیزییەکان

1. Thornton, T, 1998, Wittgenstein on Language and Thought: The philosophy of Content, EDINBURGH UNIVERSITY PRESS, Edinburgh.
2. WERNER Müller, J, 2007. Constitutional Patriotism, Princeton University Press, USA.
3. McCrone, D. 1998.The Sociology of Nationalism: Tomorrow’s Ancestors. London: Routledge
4. HAAS, ERNST. (1986) What Is Nationalism and Why Should We Study It? International Organization.40:707-746.
5. Gunter, Michael (2007) ‘The Modern Origins of Kurdish Nationalism’, in Ahmed, Mohammed M. A.; Gunter, Michael (eds.) The Evolution of Kurdish Nationalism, Costa Mesa, CA, Mazda Publishers, pp. 2-17.

.

شیعرەکانی ژمارە (7) ی مانگنامەی (هیچ) م خوێندەوە … میکائیل گەرمیانی

لێکۆڵینەوە/
‌□

جاران کە ژیان رەسەن بوو وەختێك شیعرێکت دەخوێندەوە هەفتەیەك زیاتر بەرینەئەدایت و لەگەڵیدا دەژیای، بگرە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن لە نەستدا جێگیر دەبوو و جار جار دەگەڕایتەوە لای،

شاعیرانیش ناڵێم لە پەنجەی دەست تێنەئەڕین، بەس گەر مەبەستت لە ژماردنیان بووایە دەتوانی بیانژمێریت، سەنگین بوون بە ڕۆشنبیریی و خوێندنەوەو مەعریفەو ئەزموون و جیاوازیی ، ئەوەی شیعرێکی بڵاوەدەبووەوە تەنیا لێهاتوویی و ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی خودی شیعرەکە بوون خۆیان دەسەلماندو دەگەیشتنە بەرچاوی خوێنەران، بۆیە خوێنەرانیش متمانەیان پێ بوون و دەیانخوێندنەوە، لێ ئێستا لەگەڵ کاڵبوونەوەی تامی ژیان و تەزویرکردنی شمەك و کاڵاکان، مەیدانی مەعریفەو ئەدەبیاتیش توشی هەمان دەرد بووە، نەك ژمارەی بڵاوکراوەکان زۆربوون و کەسانی نائەکادیمی و ئاستلاواز سەرپەرشتیان دەکەن و ئەوەی عەقڵیان بیگرێت دەیهێننە مەیدان، بەڵکو ئەوانەش کە دەنووسن زۆر کەمئاستانە و بۆ بوونی پاشخانێکی پێویست بەختی خۆیان لە مەیدانە جۆراوجۆرەکانی ئەدەبدا تاقیدەکەنەوە، وەك بڵێی هەڵڕشتنی ئازارەکانی خۆیان بۆ سەر کاغەز تاکە پاڵنەرێک بێت بۆ نووسینی شیعرو ئەو ئەزموونەش کە کۆیان کردووەتەوە ڕەنگە تەنیا گوێگرتن بێت لە چەند شیعرێك کە لە تەلەفزیۆن پەخش دەبێت یان لە یوتیوب گوێی لێبگرن، نەك هەر ئەمە بەڵکو ئەو ناوەندەی بە ناوی (ئەندێشە) جێی دڵخۆشی زۆر کەسە، برادەرێك چوو بوو لە پێشەوە لەگەڵ خاوەنەکەیدا قسەی کردبوو ، لەوەڵامی پرسیارێکدا پێی گوتبوو: کتێب سەرف نابێت، برادەرەکەش لێی پرسیبوو: ئێوە لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێن هەموو کتێبەکانمان سەرف دەبێت بۆ نموونە کتێبە شیعری (هیچ) هەموو نوسخەکانی سەرف بوون؟ لەوەڵامدا خاوەنەکەی گوتبووی: ئەوە ڕاستە، ئاخر هەر کتێبەکانی ئەندێشە سەرف دەبن کە خۆمان چاپی دەکەین.. برادەرەکە لێرەوە تێگەشت کە ئەمەش بووە بە حیزب حیزبێنەکەی پارتی و یەکێتی، گوایە دوو جۆر کتێب هەن؛ ئەوانەی ئەندێشە چاپیان دەکات جیاوازن لە سەرجەم کتێبەکانی تر.. یان ئەمە تەنیا بازرگانیکردنەو بانگەوازکردنە بۆ لای کارەکانی خۆیان؟!

نامەوێت زۆر درێژە بەم پێشەکییە ئازاراوییە بدەم، کە پەنجە دەخەیتە سەر هەر شتێك زیاتر تەنیایی و غوربەتت دەهروژێنێت و گۆشەگیرترت دەکات، دەڵێن دەسەڵات نەوت دابەش ناکات کە خەڵك لەم وەرزە سەرمایەدا زۆر پێویستیان پێیەتی، تا نرخەکەی هەرزان نەبێت لە بازاڕی ناوخۆدا، لەکاتێکدا لەبازاڕی جیهانیدا بە گواستنەوەی بۆری و پاپۆڕەوە نرخەکەی 50 دۆلارە کەچی نەهەنگ و گورگ و حوتەکانی دەسەڵات لەگەڵ قاچاخچیەکانیانیدا بە 120 دۆلاری لە ناوخۆدا دەفرۆشن، باشە ئەی بۆ قەساب سوێند دەخوات ئەو گۆشتەی دەیفرۆشێت هی ئەمڕۆیە و کەچی کاتێك دەیبەیتە ماڵەوە بۆگەن بووەو ڕەنگە لە

هەفتەیەك زیاتر مابـێتەوە؟ خۆ ئەمەیان هاوڵاتییانی ژێر ئەو دەسەڵاتەن كە 26 ساڵە كاریان لەسەر دەكرێت تا گەندەڵ بن و بەهای مرۆڤایەتی لەدەست بدەن تا ئەوان مانەوەی خۆیان مسۆگەر بكەن.. ئەم دوو نموونەیەم بۆیە هێنایەوە تا بزانین شاعیران و ئەدیبانی ئەمڕۆ لەكوێی ئەم هاوكێشیەدان، با سەرەتا بە سەر وتاری رۆژنامەی هیچ دەست پێ بكەین كە پەیوەندیدارە بە شیعرو شیعرەكانی ژمارە (7).

ئەوان تیایدا دەڵەن (وەك خۆیان نووسیویانە كە دەبوو بنووسن: بڵێین نەك بڵەین) : لە ژمارەكانی داهاتوودا لاپەڕەی هونەر نادەن بە شیعر.. بەم وتەیەدا دیارە خۆشیان لە ئاستی شیعرەكان دڵنیا نین بۆیە هەر لە ئێستاوە پەشیمانن، ئێ باشە كەی شیعری لاوان و پیران هەبووە؟ یان پیاوان و خانمان؟ كاكی برا یان شیعر هەیە یان نییە.. یان بە هەموو پێوەرە ستانداروئەكادیمیەكان باشە و پێی دەگوترێت شیعر یان میعرەو دەبێت پێش تەواوبوون لە خوێندنەوەی بچێتە سەبەتەی یادەوەریە لەبیركراوەكانەوە.

1- شیعری (سەفەری ئەمجارەت):

شیعرێكە راناوی خودی شاعیر لە سەرەتاوە تا كۆتایی موخاتەبەی كەسی بەرانبەر دەكات، كە یەكێكە لە باوترین شێوازی شیعریی ئەمڕۆی بڵاوكراوەكان، بە زمانێكی راستەوخۆ داوای لێدەكات جۆرەها كراسی بۆ بێنێت، سوورو پەمەیی كە پێچەوانەی رەش و خۆڵەمیشین : یەكێكە لە دیارترین ناتەبایەكانی ناو ئەم دەقە، كە یەكیەتی بابەتیش دەخاتە ژێر پرسیارەوە، خوێنەر سەری لێتێكچووە ؛ دەمانویست بزانین خودی بێژەر شادمانە یان خەمگین؟

لە لایەك دەڵێت:

(ئەو بریسكەی سەرنجانەی

لای منەوە بۆ لای تۆ دێن)

دواتر دەڵێت:

(رەشتر لە چارەنووسی شومم و

ئەو شەوانەی بێتاقەتییم...)

لەمەش سەیرتر ئەوەیە لە یەكەم كۆپلەدا ئەم خانمە دەیەوێت شانازی بە رەنگی چاویەوە بكات كە (سەوز)ە، لە لایەكی تریش كەسی بەرانبەری بە ئاژەڵ دەشوبهێنێت بەوەی پێی دەڵێت:

(ئەو هەموو پەلكە گیایانەی...

لە لای منەوە بۆ تۆ دێن).

لای هەمووومان ئاشكرایە كە ئاژەڵ گیا دەخوات، دەبێت چ جوانییەكی تیا بێت ئەو وێنەیە؟ ئەو پاداشتەی لە جیاتی كراسی سەوزی دیاریی،

ئەمیش سەوزە گیا بدات بەو، ئایا تەنیا لەبەرئەوەی کراسەکە سەوزەو گیاش سەوزە دەبێت لەم کۆپلەیەدا جێیان بکرێتەوە؟؟ ئایا کەرەسەو زاراوەیەکی گونجاوتری شك نەبرد ؟

ئەمە جگە لەوەی ڕێنووسی (پەمەی) دەبوو (پەمەیی) بێت و وەک کورتبڕییەك و سازانی زمانی شیعریی بینووسیایە (ئەو بریسکە سەرنجانەی..) نەك (ئەو بریسکەی سەرنجانەی)

لە کۆپلەی 2 شدا ناتەباییەکی تر دەبینینەوە کە دەڵێت: (شینتر لە لەپی دەستم) کە سیفەتێکی نێگەتیڤەو دێڕی دواتر سیفەتێکی پۆزەتیڤی بەدوادا دێت کە (میلۆدی ئاوی) یەو بە پیتی (و)ی پێکەوەلکان لکێندراون؟؟

من گلەیی لەم خانمە ناکەم، بەڵکو گلەییم لە هۆکاری سەرەکی و بنەچەی کێشەکانە، کە بریتییە لە گەندەڵی بنخانی ژیان و ئەدەبی کوردی، بۆ نموونە یەکێك لە خانمە شاعیرەکان کە زۆرترین فان و هەوادار ی هەیە و فەرمووو فەرمووی لێدەکرێ و هەمووان حەز دەکەن وێنەی لەگەڵدا بگرن و کتێبی بڵاو بکەنەوە ، جا نازانم لە خۆی دەکرێت یان لە شیعرەکانی!! تەنانەت لەگۆڤارۆچکەی (ئەدەبی سەردەم) دا کە وەك مانگنامەی (هەڵمەت) گۆڕی ون بوو ، شاعیرێکی لیریکی سەرنووسەری بوو و دوای ئەوەی پەڕتووك و بابەتەکانی خۆیان لەو دەزگایەدا بڵاوەکردەوە، لە ژمارەیەکدا بە تەنیا شیعرێکی ئەو خانمە بڵاوەکاتەوە، با دیقەتبدەین ئەو خانمە لە کۆپلەی شیعرێکیداچی دەڵێت:

(پیاوێکی باش بۆ و

بێدۆنگ خۆشتبوێم

با نێکۆمێوێ سێر خوێن) !!

بەس ئەو بڕیارە بۆ خوێنەر جێدێڵم؛ ئایا ئەو زمان و وشەسازییە چ هونەرو جوانییەکی تیایە؟ بگرە باسی حاڵەتێکی ئافرەتان دەکات کە هیچ شاعیرێکی خانمم نەیبینیوەتەوە ئەو زاراوە بازاڕییەیان بەکارهێنابێت و لایان وا بێت بۆ شیعر گونجاو بێت، کە سەلیقەو زەوقی خوێنەر دەشێوێنێت.. هەرچەندە شاعیرانی ناوداری خانم لە سەرانسەری جیهاندا لە پەنجەی دەست تێناپەڕن.

لەم باسەدا پێم خۆش بوو؛ خوێنەر بۆ زانینی گەندەڵیی دەزگا ئەدەبییەکان بە نموونە ئەم وتارە بخوێنێتەوە:

(سەردەم.. نمونەی دەزگیەکی گەندەڵ و بێسەروبەر) 2 بەش

www.facebook.com/گەندەڵی-ئەدەبی-480013335422236/?fref=nf

2- شیعری (سەدەی 21 یانی سەدەی بوون بە ڕێبۆرت):

ئەم شیعرە زۆر لە شیعرەکەی پێشووتر کۆڵەوارترە، سەرەتا با لە کەموکورتی زمانەوە دەست پێبکەین، کە کەرەسەی خاوی هەموو شاعیرانە.
هەندێك لە هەڵەکان:
– با لە ناونیشانەکەوە دەست پێ بکەین، وێڕای ئەوەی ناونیشان دەرگای چوونە ناو دەقە، کەچی ئەم ناونیشانە هەر وشەی ئاسایی قسە کردنە، تەنانەت هێندە دروست زمانی بەکارنەهێناوە کاکی شاعیر بزانێت لە راستیدا (رۆبۆت)ـە لە جیاتی (رۆبۆرت).
– دەبوو (رۆشنایی) بەکاربهێنێت لە جیاتی (رۆشنای)، ئەمەش دادەنرێت بە هەڵەی ڕێنووس.
– (گوێت لە مشتو مڕی نێوان دوو کەست گرتووە) لە رووی ڕێسای ڕێزمانەوە هەڵەیەو دەبوو بینووسیایە (دوو کەس گرتووە).
– (باخچە هەوات نەداتێت) هەڵەیە و لە ڕێزمانی کوردیدا لە وشەیەکدا 2 ئاوەڵناو بەکارناهێنرێت و دەگوترێت (باخچە هەوات نەداتێ).
– (بە مردنی مصدیق!) نازانرێت مصدیق کێیە، یان رەنگە بە هەڵە لە جیاتی (موسەدەق شا) بەکاری هێنا بێت و نووسیبێتی.
– (سووراوم لێومانی ئاوساند) لە رووی ڕێزمانیەوە هەڵەیەو راستیەکەی: (سووراو لێومانی ئاوساند).. چونکە ئەو بەگشتی لەوێ باسی کۆ دەکات، وێڕای ئەوەی من کارم بەوە نییە ئایا خۆی سووراو بەکاردێنێت یان نا؟!
زمانی دەقەکە بە گشتی راستەوخۆیەو داڕشتنی درێژکردنەوەی ناپێویستە، جارانێکیش دەگۆڕدرێت بۆ زمانی چیرۆك بۆ نموونە دەڵێت:
(گوزەرانم هیچ باش نیەو ناشمەوێت لەمە زیاتر باش بم)
(بێتاقەتم)
(من بۆ نابێت ئاسایی بژیم)
(مە هێڵە ئالودەی سایتە ڕووتەکان بن)…

ئەم شیعرە (160) دێڕیيە گەر بە جدی کاری لەسەربکردرایەو کاکی شاعیر خۆی پێوەماندوو بکردایە رەنگە هەمان مانای لە 20 دێڕدا چڕ بکردایەتەوە، بۆیە بە گشتی خوێنەرانی جدی تاقەتی خوێندنەوەی شیعری ئەمڕۆیان نییە!
لەم شیعرەدا هیچ تەکنیکی شیعریی سەرکەوتوو نابینرێت، لە باسێکەوە بازدانی تیایە بۆ سەر باسێکی تر، زیاتر باس لە خۆ کردنە وەك لە هونەرکاریی شیعر هۆنینەوە، سەرەتا ئامۆژگاری بەرانبەرەکەی دەکات کە وادیارە لە رەگەزی مێیە، پاشان پێمان دەڵێت خۆی حەزی لە چییەو لە چی نییە، دوایی دەگەڕێتەوە سەرئامۆژگاریکردنی بەرانبەری کە چی

بکات و چی نەکات و پاشتر دێتەوە سەر خۆی و باوکی، بۆ ئەوەی ئەم کەسایەتیانە پەیوەندیەکی پتەو لە شیعرەکەدا پێکەوە گرێیان بدات. باوکە شیعرو باوکە ژیان و باوکی راستەقینە تێکەڵدەکات بە هۆی دانەنانی خاڵبەندی لە نێوان وشەکاندا، باشە با بڕۆین تەنیا مەبەستی باوکی راستەقینەیەو ئەمە هەڵەی ڕێنووسە، دەبێت چ منداڵێ و داهێنانێکی شیعریی تێدا بێت کە هەستی هەڵخەتێنی لە خۆ ڕازیبوون وای لێبکات بڵێت:
(باوکە تۆ ساردو گەرمیت وەك من نەدیوە).

وەك بابەت ئەم شیعرە هەر دووبارەکردنەوەی خەمەکانی ڕۆژانەی گەنجان و مرۆڤەکانی ئەمڕۆیەو لە سەدان دەقدا ئەم بابەتانە دووبارەکراونەتەوە، لایەنی جوانکاریی و ڕەوانبێژیی زۆر لاوازە گەر نەڵێم تیایدا نییە، وەك مۆرکی هەموو شیعرەکانی تری ئەم ژمارەیە بێهیوایی و خۆکوشتنمان فێر دەکات، وەك دەڵێت:
(دەست بنێمە بینە قاقام) ، (من زۆر نائومێدانە دەگریم) ، ئەمە وێڕای ئەوەی چەند وشەیەك زۆر دووبارەکراوەتەوە وەك(من، تۆ، سووراو، سوخمە، سیسارك، باوك، مانگ، شەهرەزاد، نائومێد، ئاو، خەم، مێروولە ، کیسەڵ....)
جگە لەمانەش لەم شیعرەشدا بیرۆکەی ناتەبا لە کۆپلەکاندا دەبینرێت و خوێنەر سەری لێ تێك دەچێت کە بزانێت شاعیر مەبەستیەتی چی بڵێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی دنیابینی لە هێنینەوەی شیعردا، بۆ نموونە لە کۆپلەیەکدا: چێژی لە خۆ ڕووتکردنەوەی ژنێك دەبینێت و هەر لەهەمان کۆپلەدا ئەو مەخلوقە بە ترسناك لێك دەداتەوە، ئەمەیە سەرلێشێواندنی خوێنەر.
لە کۆتایی لێدوان لەسەر ئەم دەقە دەمەوێت ئەوە بڵێم کە زۆر کەرەسەو وێنەو لێکدانەوەی هاوبەش لە نێوان شیعرەکاندا هەیە، نازانم چ داهێنانێکی تیایە لەم شیعرەدا دووجار باسی بۆنی ژێر باڵ کراوە، وەک لە شیعری داهاتووشدا (تینوویەتی) دەڵێت: (ئارەقی بنهەنگڵمان دەردەدا
یان لێرە باسی سوخمە کراوەو لەوێش مەمکدان!!

3- شیعری (تینوویەتی):
شێوازی ئەم شیعرەش دوور نییە لە شیعرەکانی پێشوو، بەوەی شاعیر لە خۆی دەدوێت و بە (من) دەست پێدەکات و بە (من)یش دوا کۆپلە تەواو دەبێت، لەم نێوانەشدا جارجار (تۆ) ی تێدەخزێنرێت، – دوو بکەرە باوەکەی شاعیرانی ئەمڕۆ..ێ-
ئەم شیعرە لە 7 کۆپلە پێکهاتووەو لەوانی تر کورترە، بەڵام

زمانەکەی کەمێك کۆکراوەترە بەوەی کورترە، هەرچەندە بابەتەکان هەر یەکن و دووبارە دەبنەوە کە باسی سەرەتاو کۆتایی ڕۆشتن دەکات، بەڵام لەو نێوانەدا زۆر زاراوەی لێکدووری تیا بەکارهاتووە کە بازدان لە وشەکاریدا دەبینرێت بەحساب بۆ سوود گەیاندن بە دەوڵەمەندکردنی بیرۆکەو مەبەست!.. و لاوازیی پێکەوەگرێدانیان دیارو ڕوونە، بۆ نموونە بەکارهێنانی (گلگامێش و ئەسغەریی و ئایشەشان، کوردو ئەنفال، بزن، ئیخوان ، زەردەشت…) دەهێنینەوە، وای دەبینم لە جیاتی ئەم ئاڵۆسکاندن و قەرەباڵغکردنەو تێکەڵکردنە و بۆ پاراستنی یەکێتی بابەت باشتر وابوو پێش نووسینی ئەم شیعرە شاعیر زیهنی ڕوون بووایە کە دەیەوێت چی بڵێت و چ کەرەسەیەکی بۆ بەکاربهێنێت، وەك نەخشەکێشانێك بۆ نووسین، ئەمە جگە لەوەی وشەکانی (تولەڕێ، خودا، کورد، پرسیار، تینوویەتی…) زۆر دووبارە بوونەتەوە.

دەتوانین بڵێین لە جیاتی بەکارهێنانی زمانی شیعر زمانی پرسیارکردنی لێژیك لە کۆتایی زۆربەی کۆپلەکاندا بە کاردەهێنێت کە ئەوانیش بۆ خۆیان بابەتی سەربەخۆی ترن ، وەك:

(من تاریکی دەسمم، لێ هۆکار لەمەدا چییە؟)

(ئاخۆ لێکترازان و سەرهەڵگرتن، لە بێناسنامەیی و غەریبی کوردانەدایە؟)

(کۆتاییەکیان نەنووسیەوە؟) (پەلکێشی تینوویەتیم دەکەن یان نە ناسینەوەیان؟)…

هەروەها وەك چۆن لە 2 دەقەکەی پێشوودا جۆرێك لە سەنای خود دەبینرا لەم دەقەشدا شاعیر دەڵێت: (تاریکی بە من نەبێت بژار ناکرێت)

جارێکی تر و بە هەمان شێوە لێرەشدا بێئومێدی لە ناخماندا دەچێنرێت و ئەمەش دەسەوسانی ئەم شاعیرانە دەردەخات کە ئایا ڕۆڵی مرۆڤ چییە لە ژیاندا؟ نەتەوەیەکی وەك مالیزیا بۆچی لەماوەی 20 ساڵدا لە وڵاتێکی کشتوکاڵیی دواکەوتووەوە ببێت بە وڵاتێکی پیشەسازی پێشکەوتوو، کەچی ئێمە هەمووان هەر وشەی بێ ئومێدی دووبارە بکەینەوە؟ ئەوە نییە شاعیر دەڵێت:

(نازانم چما ئەم نەهامەتیە توشە، شێرەك نەبوو لە بوونم!).

ئەمەش تەسلیمبوونە بە واقیع و بێ ئیرادەیی تاك دەردەخات کە پێچەوانەی مەدح و توانای سمینی تاریکی بوو کە پێشتر باسی کردبوو.

خوێنەر لەم قەرەباڵغی زاراوانەدا سەری لێ تێك دەچێت کە چۆن ئەو هەموو بابەتە جۆراوجۆرانە لەم چەند دێڕەدا یەك لە دوای یەك تەقە دەدەن لە هزری خوێنەرو فیکری پەرت و پەڵاو دەکەن و جارجاریش

ئاڵۆز، ئەوەتا جارێکی تر شاعیر بە 3 دێڕی جیاواز باسی سیاسەت و مەسەلەی کوردایەتی دەکات و نازانم چۆن گونجاندوویەتی لەگەڵ مەسەلەی ژیان و کێشەی فەلسەفی سەرەتاو کۆتایی ،و کۆچکردنی گەنجان. بۆ نموونە دەڵێت: (چارەنووسی کورد، ئەنفالی کورد، غەریبی کورد) کە ئەمانەش زیاتر وشەگەلێکی ناو کورتەی هەواڵەکانن، یان هی ناو گوتارن نەك شیعر. بە هەمان شێوەش ئیقاع و وشەسازیی لەم شیعرەدا لاوازەو زمانێکی رەق بەکارهاتووە.

جگە لەوەی ئەم شیعرەش لە کەموکورتی زمانەوانی بەدەر نییە وەك بەکارهێنانی (پێچەپێچی) لە جیاتی (پێچاوپێچی) هەروەها (لە دەمی فریایاندا) لە جیاتی (لە دەمی فریادا)، (بە قوڕ سوقدراویش) لە جیاتی (بە قوڕ سواخدراویش).
جۆری خۆیەتی بڵێین ؛ ئەم شاعیرە جیا لە دوو شاعیرەکەی پێشوو چەند وشەیەکی ئاوێتەو تێکەڵکراوی بەکارهێناوە کە جیای دەکەنەوە لە شیعرەکانی پێشوو وەك (بێکەسنیشتوو، شوێنباوەش، کۆنووسینەوە، [illegible]یشتن، بێندانیش، دەستغەڵەتی، بزنەڕێ)..
ئەوە ماوە بڵێم ؛ گەر ئەو هەر بیەوێت دەمی کراوەی پرسیار بەکاربهێنێت و لەم پێناوەشدا زۆر وشەی تینوویەتی دووبارەکردبێتەوە، ئەوا با دڵتەنگ نەبێت هەر ئەو نییە ئەو زاراوەیەی بەکارهێنابێت، ئەوەتا شاعیری دواتریش لە شیعری (سەفەرێك بە ناو تۆدا) دەڵێت:
(تینوێتیی،
تینوێتیی لە زایەڵەی شکست و
تینوێتیی لە گەیشتنەوە بە تۆ.)

4- شیعری (سەفەرێك بە ناو ئەودا):
زاتییەتی ئەم شیعرە وا تەعبیر لە موعاناتەکانی شاعیر دەکات ، لە دووریی کەسی بەرانبەردا (ئەودا) کە رەنگە دڵدار بێت، توشی بێئومێدیی بووەو بەڵکە رەنگە خۆسووتان باشترین چارەسەر بێت بۆ ئەو دۆخە رەشبینییە، کاتێك دەڵێت:
(لە ئاگرێك زیاتر لە ناو پەنجەکانما دەبینمەوە…)
(رەنگە ئەو ئاگرە ئەوە بێت
کە دایکم بەردەوام لێی دەترسا تێم بەربێت)
ئەمەش حاڵەتێکی دەگمەنی خوێندنەوەی ئەمڕۆ نییە بۆ شیعر، بەڵکو زۆرینە هەر ئەم قەوانە دووبارە دەکەنەوە، ئەو وای دەبینێت کچێنیشی هەر مەینەتە و هیچ شتێك نییە خۆی پێوە خەریك بکات بۆیە ژیان بە هیچ و بێماناو بەرەو نەمانچوون دەزانێت، تەنانەت

راشکاوانەتر حەزەکانی ناشارێتەوەو دەڵێت:
(من دەمەوێت ئێستا ماڵێکم
هەبێت، کە نیمە)
ئەوەی ئەم شیعرە لەوانەی پێش خۆی جیا دەکاتەوە هەوڵدانێکی تێدایە بۆ دەربڕین وبە خولقاندنی وێنەی شیعریی و هەوڵدان بۆ دوورکەوتنەوە لە راستەوخۆیی دەربڕین، هەرچەندە زۆر جار نەیتوانیوە، بەڵام دەتوانین ئاماژە بەو وێنە شیعریانە بدەین کە ویستوویەتی بیانکێشێت بەم کۆپلەیە، کە دەڵێت:
(پەنجەرەکەم بە هەناسەت
سواغ بدەم و
کتێبەکانم لە گەرم و گوڕیت هەڵکێشم)
ئەوە ماوە بڵێم؛ بەکارهێنانی دالی (بەفر) چەند بارەیە لەم شیعرەداو لە زۆر شیعری شاعیرانی تریشدا بەکارهاتووە، وەك لێرەدا شاعیر سەرەتاو کۆتایی شیعرەکەی پێ دەنووسێت. ئەمە ئەوە ناگەیەنێت بڵێین شیعر مەنووسن، خۆزیا هەمو کورد شاعیر دەبوون و شاعیرانە مامەڵەیان دەکردو شیعری رەسەن و جیایان دەنووسی، بە پشت بەستن بە سەرچاوەکانی ئەزموون و مەعریفەو خوێندنەوەو ڕێچوون و گرنگیدان، بەڵام کێشەکە لەوەدایە کە شیعرنووسین زۆر بە ئاسان تەماشا دەکرێت و وادەزانرێت هیچ سەرچاوەیەکی پێویست نییەو هەر ختورەیەك هات بە دڵدا دەتوانرێت بخرێتە سەر کاغەزو ناوی شیعری لێ بنرێت، کە لە ڕاستیدا وانییەو تەواو پێچەوانەی ئەم بۆچوونەیە.

لەم شیعرەدا تاکە ناتەبایی لە بابەتی شاعیردا کە خوێنەر توشی سەرلێتێکچوون دەکات ئەوەیە، کە نازانرێت ئایا شاعیر حەز بە گەڕانەوەی یارەکەی دەکات ؟ وەك لە چەند جێی شیعرەکەدا دەنووسێت:
(لێرە نا ئومێدیی بە گاگۆڵێی دەرۆیشت پێش تۆ
ئێستا لەگەڵ باهۆزدا دەبارێت)
ئەمە لە لایەك و لە لایەکی تریش یان لە هاتنەوەشیدا هەر بێزارو نیگەرانە کە دەڵێت:

(کەچی من وامدەزانی
نزیک بوونەوەت دەمترسێنێ و
دوور کەوتنەوەشت زیاتر)
ئەمە ئەوە ناگەیەنێت بە شاعیر نەڵێین بەکاهێنانی دیوار وەك رەمزی کەسانی نەفام و بەدکاریی دەوروبەر لەم شیعرەدا شتێکی جوانەو وەك چۆن بەکارهێنانی وشەی (عادەبوون) وێڕای ئەوەی راستەخۆیە، بە هەمان جۆر ناشیعرییە و ناشرینە.

5- شیعری: کێشی ئەو شیعرەت بۆ نادۆزرێتەوە؛ بلورێنە تکایە..
وێڕای ئەوەی ئەم شیعرە لە لاپەڕەیەکی جیادا چاپکراوەو بە (موخەزرەم) دانراوەو بەرواری 5 ساڵ لەمەوبەر لەسەر نووسینی شیعرەکە نووسراوە، واتا 1390ی هەتاوی، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت منی خوێنەری ئازاد سەرپشك نەبم لە بەکارهێنانی پێوەرەکانی شیعر بۆ شەن و کەو کردنی دەقەکەو هەڵسەنگاندنی و لەکۆتایشدا بڕیاردانم بەسەریدا، ئایا تا چەند خرۆشاندوومی و جیاکاریی تێدا دەبینمەوە؟
سەرەتا گەر لە ناونیشانەکەوە دەست پێ بکەین، ئەوا دەبینین وێڕای درێژیی، جۆرێك لە بەرەنگاربوونەوەو گاڵتەجاڕیی تێدایە، ئایا کێ بلورێنێ وەك گورگ؟ رەنگە خوێنەرێك بڵێت مەبەستی لە دەسەڵات نییە کە لە ناو شیعرەکەدا پۆلیس نومایندەیی دەکات و بەڵکو رەنگە مەبەستی لە منی خوێنەر بێت، ئەمە یەك… دووەم: گەر مەبەست لە وشەی کێش وەزنی شیعریی بێت ؟ کە بەهای شیعرەکە دادەبەزێنێت و باوەڕ ناکەم ئەمیان بێت، چونکە شیعرەکە خۆی پەیڕەوی کێشی تیا نەکراوە! ئەی دەبێت مەبەست سەنگ و ماناکانی ناوەوەی بن؟ کە من هەست دەکەم ئەمەیانە..

بە هۆی سانسۆرو نەبوونی ئازادیش رەنگە شاعیر لە هەندێك شوێندا پەنای بۆ وێنەو ستایڵی سوریالی بردبێت وەك دەڵێت:
1- (گورگێك..
دەوەڕێ بەو گوڵەبەڕۆژانەی
لە پەنجەکانی نەقاشێکدا ئاوا بوون)
2- (پۆلیسیش بە ڕێگاوە فیتو لێدەدا و
رووبەرووی کلوە بەفرەکان
پێکێك هەڵدەدا لە ئاور)…
کەواتە گورگ= پۆلیس، وەڕین= فیتو، (گوڵەبەڕۆژەی ئازادیی) نەقاش= بەفر(ی سپی بۆ لەکە)
چونکە پۆلیس لە دەوڵەتە دیکتاتۆرەکاندا هیچ نییە جگە لەبەرگریکارێکی بەوەفای سیستەمی تۆتالیتاریی (مەنزومەی تاڵ) ، هەرچەندە لە بواری تیۆریی و ریکلامی راگەیاندنەکاندا وا دەخرێتە زەینی خەڵکەوە کاکە ئەوە گورگ نییە، بەڵکو سەگی پاسەوانی بە وەفاو بێ زیانە.
بە گشتی ئەم شیعرە هەوڵدەدات لەم خولگەیەدا کار بکات و شاعیر توانا وێژەیی و زمانەوانیەکانی بخاتە گەڕ، جارانێك پێکاویەتی و جیاوازییەکی دروستکردووەو جارانێکیش گۆڕینی سەبجێکت و بازدان لە دەستەواژەکاندا دەبینین و هەست پێدەکەین.
فەرەنسا ئەو دەوڵەتە نییە تەنیا ئەلێرکامۆو رۆلان بارت و دەیان

سیاسەتمەدارو بیرمەند تێیدا بە کارەساتی ماشێن کۆچی دوایان کردووە ، بەڵکو پرەنسیس دایانا و هاوسەری نەوەی ملیاردێری ئەفریقایشیی هەر بە هەمان کارەسات کۆتایی بە ژیانیان هات، کە لە نێوەندی شیعرەکەدا ئەم نهێنیە واڵا دەکرێت و رەنگە هەر ئەویش بێت کرابێتە رەمزی نیشتیمانی، یان رەمزی هەموو ژنێك و ئاسۆکانی ژن . کە لە زوڵملێکراویدا یەکدەگرنەوە.

جێگۆڕکێکردنی وەڕینی گوڵەبەرۆژە بە تاریکی و رووبەرروبوونەوەی پۆلیس لەگەڵ هەتاودا ئەو گەمە زمانەوانیەڵیە کە لە سەرەتا کۆپلەدا بە جۆرێکی تر بوو، هەروەها بەکارهێنانی جیناسی تەواوی –با- و –با- کە یەکێکیان بە مانای ببوا و ئەوی تر رەشەبایە لە کارە جوانەکانی زمانی ئەم دەقەیە، جگە لەوەی هێنانە ناوەوەی کەسایەتی (دایانا) وەکو بابەتی یاریدەدەر لە ناوەڕاستی دەقەکەدا هەوڵێکی نوێ و دەستپێشخەریەکی بوێرانەیە، کەواتە لێرەوە دەگەینە ئەو راستییەی کە کێشمە کێشی نێوان شەڕو چاکە یان ئاوەدانکردن و وێرانکردن، جوانی و ناشرینی ، بابەتێکی هەمیشەیی بوونی ئادەمیزادە لە سەر زەوی، بەڵام رەنگە لە هەر کۆمەڵگایەکدا جۆرێك بنوێنێت، وێرای ئەوەی مەیلو لایەنداریی شاعیر ناشاردرێتەوە بۆ توخم و رەگەزی مێ و کێشەکانیان لە زۆرانبازیەکانی ژیان و کەلتوورە جیاوازەکانی میللەتان. ئایا لە کۆتاییدا گەر پۆلیسەکان بە باران بشۆردرێنەوەو پاك ببنەوە لە تاوان لەم مەدلولانە تێدەگەن، یان هەر کاژێر ناگاتە ئەو ساتە و لە کێشی ئەم شیعرە تێناگەن؟؟ ئەمە ئەو پرسیارەیەی دوا کۆپلەو دەرگای دەقەکەی پێ کۆتایی دەدرێت.
لە کۆتاییدا چەند سەرنجێکی کورتم هەیە لەمەڕ زاراوەو زمانی دەقەکەوە.

– ماناکان راستەوخۆ خۆیان نادەن بەدەستەوەو شاعیر زمانێکی قورسی بەکارهێناوە، جگە لەوەی بابەتێکی ئاڵۆزیشی تاوتوێ کردووە. ئەمەش زیاتر رووی پۆزەتیفی هەیە نەك نێگەتیف.
– شاعیر دەیتوانی لە جیاتی بەکارهێنانی وشەی دووبارەکراوی (فەڵز کەن) وشەی کوردی زۆر جوان و کاریگەرتری بەکاربهێنایە.
– لە ڕێنووسی نوێدا جیاکردنەوەی وشەی لێکدراو کە بۆ یەك مانا بەکاردێت سەر لە خوێنەر تێکدەدات کە دەبوو بە نموونە بەم جۆرانە بوونایە:

نزاتاندا، نەك نزاتان دا/ برێزیلییان، نەك برێزیلی یان/ دێنیامکەوە، نەك دێنیام کەوە… تاد

– بەکارهێنانی هەندێك وێنەو زاراوەی لاوازو تارادەیەك دوور لە کرۆکی بابەتەکەوە بە جۆرێك لاوازی و کرێتی دەبەخشێت بە وێنەکان، وەك (قەڵەم مووی)، تەنانەت ئەو کۆپلە 5 دێڕییەی دەڵێت (نیو کورە ئاسک) شازە لەو دەقەداو من وای دەبینم ئەم کۆپلەیە لەشانی کۆپلەکانی تردا نییە، جگە لە بەکارهێنانی دێڕی (نیسف و ننەهاری گورگ) لای منی خوێنەر لەهەمان کۆپلەدا جۆرێك هەڵەی تیایە. کە رەنگە لای شاعیر بە پێچەوانەوە لە هەموو کۆپلەکان بەهێزترو بە پێزتر بێت. دەیتوانی ئەم بیرۆکەیەی کە لە داڕشتنی ئەم کۆپلەدایە هاتووە‌ بە شێواز و زمانێکی تر دەڕشتایە کە زۆر سەرنجڕاکێشتر دەبوو، بەو مانایەی وەك پێویست سەرکەوتوو نەبووە لە گەیاندنی مانادا لەکاتێکدا ئەم شیعرە بە زمانی کوردیە، ئێدی دەپرسین وشەی بیانی بۆ؟
لە کۆتاییدا بە ئاماژەدان بە جوانی و تازەگەریی ئەم وێنە شیعرییە دوایی بەم باسە دەهێنم و هیوادارم چیدی (هیچ) هیچ نەبێت.

(گوێچکەیەکی بڕاو دەبینم لە با دا
ماندوو لە دەنگەکان نا.. کە رەنگیان بە تامترین بەرامەیە
دەنگ دەدەم بە با دا.. کە بێ سنوور دەژی)

سیاسەتی برسی کردنی هاووڵاتیان لەپێناو چیدا؟ … جەزا ئەحمەد فارس

حکومەتی هەرێمی کوردستان ماوەی چەند ساڵێکە سیاسەتی برسی کردنی هاونیشتیمانیانی خۆی گرتۆتە بەر کە ئەم سیاسەتە بە شێکە لە ستراتیجیەتی سەرکردە سیاسیەکانی هەردوو پارتی دەسەڵاتدار لە پێناو ناچار کردنی خەڵکی کە ملکەچی سیاسەتەکانیان بن و کاریگەری ئۆپۆزسیۆن کەم بکەنەوە.
سیاسەتی برسی کردن لە پاڵ ئەوەی کە سیاسەتێکی نا ئەخلاقیە چەندین دەر ئەنجامی ترسناك بەدوای خۆیدا دەیەنێت کە کاریگەری نەرێنی لە سەر هەرێمی کوردستان بە جێدەیەڵێت.

دەروازەیەك بۆ ناساندنی سیاسەتی برسی کردن

سیاسەتی برسیکردن بریتیە لەو سیاسەتەی کە لە ڕێگەیەوە هاوڵاتیان ناچار دەکرێن لە بارو دۆخێکی ئابوری قورسدا ژیان بگوزەرێنن بە شێوەیەك کە توانای ئەوەیان نەبێت بتوانن پێداویستە سەرەتایەکانی ژیان بۆ خۆیان و منداڵەکانیان دابین بکەن .
جاران ووڵاتە داگیرکەرە گەورەکان ئەم سیاسەتەیان دەگرتە بەر بەرامبەر بە هاوڵاتیانی ئەو ووڵاتانەی کە داگیریان دەکرد ئەمەش لە پێناوی ئەوەدا بوو کە هاوڵاتیانی ئەو ووڵاتەی کە داگیریان کردووە ملکەچی و سیاسەسەتەکانیان ببن.
ئەم سیاسەتە سیاسەتێکی نا ئەخلاقیە بەو پێیەی لە سەر ئەوە بنیاد نراوە کە سوکایەتی بە شەرە فو کەرامەتی مرڤ بکرێت، تاکەکان ناچار دەکرێن لە پێناو ئەوەی کە درێژە بە ژیانی ئاسای خۆیان بدەن چاو لە ناعەدالەت و گەندەڵیەکانی دەسەڵات بپۆشن.
لە راستیدا دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان لە پێناو ملکەچ کردنی خەڵکی هەرێمی کوردستان ئەم سیاسەتە دەگرنە بەر و دەیانەوێت لەم ڕێگەیەوە درێژە بەمانەوەی خۆیان بدەن.

ئامانجی پیادەکردنی سیاسەتی برسی کردن

دەسەڵاتدارانی هەردوو پارتی دەسەڵاتدار لە هەرێمی کوردستان بەر پرسیاری سەرەکین لە پیادە کردنی ئەم سیاسەتە لە پێناو بە دەست هێنانی زۆر ترین داهات بۆ خۆیان و پارتە کانیان ئەم سیاسەتەیان گرتۆتەبەر وە بۆ سەر شێواندنی خەڵکیش هەمیشە ئاماژە بەوە دەکەن کە ئەم دۆخە دەر ئەنجامی قەیرانی داراییە بەڵام لە ڕاستیدا شتێك بەناوی قەیرانی داراییەوە بوونی نیە.

قەیرانی دارای قەیرانێکی دروستکراوە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە پێناو بردنی داهاتی ئەم هەرێمە بۆ گروپێکی بچوکی دەسەڵاتدار
یەکێکی تر لە ئامانجە بنەڕەتیەکانی سیاسەتی برسی کردن کە لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە پیادە دەکرێت بریتیە لە دروست کردنی کۆمەڵگەیەکی مەڕ ئاسا کە بەڵێ بۆ هەموو سیاسەتەکانی هەردوو پارتی دەسەڵاتدار بکات.
بەگرتنەبەری سیاسەتی برسی کردن لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە دەسەڵاتداران دەیانەوێت کە خەڵکی ناچار بکەن جارێکی تر بگەڕێنەوە ناو هەردوو پارتی دەسەڵاتدار و لە چوار چێوەی ئەو

پارتانە سیاسەت بکەن لە پێناو ئەوەی کە لە ڕێگەی ئەم پارتانەوە بتوانن هەندێك داهاتیان دەست بکەوێت بۆ درێژە پێدان بە ژیانی ئاسای خۆیان.

ئەکرێت ئەمەش بە خەیاڵێکی سیاسی ناو ببەین چونکە دوای ئەوەی ئۆپۆزسیۆن ڕۆڵێکی دیاری بینی لە ووشیار کردنەوەی خەڵکی هەرێمی کوردستان لە میانەی (2009-2013) ئەگەر بە قورسکردنی گوزەرانی خەڵکی هەندێك ناچار بن پەنا بۆ هەردوو پارتی دەسەڵاتدار بەنەوە، ئەوە بە تێپەڕبوونی ئەم دۆخە دەکەونە بەرەی دژایەتیان .

دەر ئەنجامی سیاسەتی برسیکردن

زۆر جار سیاسەتی برسی کردن دەبێتە هۆکاری سەرەکی بۆ دروست بوونی هەندێك دیاردەی کۆمەڵایەتی کە ئەکرێت بە لادانی کۆمەڵایەتی ناوی بێنین وەك (لەشفرۆشی).
هەرێمی کوردستان ئێستا لە لێواری ئەوەدا کە ئەم دیاردەیە بەرەو هەڵکشان بڕوات وە خەڵکانێك تەنها لە پێناو ئەوەی کە ژیانێکی ئاسای بۆ منداڵەکانیان دابین بکەن دەست دەکەن بەم کارە.
ئەکرێت ئاماژەش بەوەش بدەین کە ئەکرێت هەر لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە بەهۆی ئەم سیاسەتەوە دزی کردن تەشەنە بسێنێت.

جگەلەمانەی کە ئاماژەمان پێکرد ئەم سیاسەتە بۆتە هۆی ئەوەی کە ڕێژەی جیابوونەوەی خێزانەکانیش زیاد بکات لەهەمان کاتیشدا چونە ناو پرۆسەی هاوسەرگیری کەم بکات.
سیاسەتی برسی کردن لە ڕووی ئابوورییەوە بۆتە هۆی ئەوەی کە جوڵەی ئابوری کەمبکات و بازارەکان وەکو جاران مامەڵەی ئابوری بە شێوەیەکی فراوان بەخۆوە نەبینن .
لە ڕووی سیاسیەوە ئەم سیاسەتە هۆکارێکی سەرەکیە بۆ ئەوەی کە هاوڵاتیان متمانەیان بە حکومەت و پارتە سیاسیەکان نەمێنێت و ناڕەزایەتیەکانیان دەر ببڕن بەچەندین جوڵانەوە لە شێوەی بزاوتی ڕێکخراودا .
ئەو بێمتمانەیەی کە لە دەر ئەنجامی پیادە کردنی ئەم سیایسەتەوە دروست بووە لە نێوان هاوڵاتیان و دەسەڵات دور نیە سەر بکێشێت بۆ دروست بوونی توندوتیژی سیاسی ئەگەر ئەم دۆخە بەردەوام بێت.

میدیای کوردی لە بازنەی گەمەکانی سیاسەتدا … 4 … نەژاد عزیز سورمێ

بەشی چوارەم و کۆتایی

ڕۆژنامەنووس و میدیاکاری کورد
لەنێوان خوێندنی ئەکادیمی و بەهرە و شارەزایی تاقیکراوەدا

ڕۆژنامەنووس و میدیاکاری سەرکەوتوو دەخوازێ ڕۆشنبیری و بەهرەی هەمە لایەنەی هەبێ ، ئەمە هەمیشە لە پەسن کردن و نەکردنی لەبەرچاو دەگیرێ ، بە واتایەکی دی بەهرە و شارەزایی تاقیکراوە لە پێش خوێندنی ئەکادیمیدا دێ.
لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی و میدیای کوردیدا هەمیشە وا کەوتووەتەوە ئەوانەی ماکینەی میدیایان بەگەڕخستووە ئەوانە بوون کە حەز و ئارەزوو و بەهرەیان تێدا بووە ، کەم وا ڕێککەوتووە بەتایبەتیش لەدەسپێکی ئەوەی بە ڕۆژنامەگەریی کوردی دەناسرێ ، لەو بوارەدا خاوەنی بڕوانامەی ئەکادیمیی بوو بن ، تەنانەت زۆرجار دەرچوویەکی بەشی ڕاگەیاندن بە هۆی بێ بەهرەیی وا ڕێك کەوتووە کاری دیکەی کردووە .

لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە ناکاتە ئەوەی خوێندنی ئەکادیمی بەهەند وەرنەگیرێ بەتایبەتی بۆ ئەوانەی تێیاندا بووە کار لە بواری ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەنووسیدا بکەن ، چونکە خوێندنی ئەکادیمی دیارە دەبێتە ڕێ ڕوونییەکی دی بۆ کاری ڕۆژنامەنووس و هۆیەك بۆ داهێنان و وروژاندنی بەهرە شاراوەکانی.
خوێندنی ئەکادیمی مشت وماڵی ئەو حەز و ئارەزوو و بەهرەیە دەکا ڕۆژنامەنووس و میدیاکاری ڕاکێشاوەتە ئەو مەیدانە.

مەسەلەکە بەداخەوە لای ئێمە لەڕووی چەندایەتییەوە ڕەنگە زۆرجار بەپێچەوانە کەوتبێتەوە ، بەتایبەتی لەم یەك دوو دەیەی دووایدا ، ئەوەی لە ڕێی خوێندنی ئەکادیمیەوە ڕاستەوخۆ دەسبەکار دەبێ، سەیر دەکەی ئەو بەهرە و شارەزاییە تاقیکراوەیەی نییە.

لە هەمان کات ددانیش بەوەدا نانێن لای شارەزایەك ڕێنوینی بکرێ ، لەبەرابەریشدا شارەزایانی ئەو بوارە بە هۆی ئەزموونی چەندان ساڵەیان ، ئەوانیش بەرامبەر بەتازە دەست پێ کردووان و نەشارەزایانی کاری ڕۆژانە و خۆهەڵواسی بە زانیاری تیۆری کە ڕەنگە زۆرجار لەگەڵ هەل و مەرج و ئاراستەی ئەم کەناڵ یا ئەو کەناڵ یەکیان نەگرتبێتەوە نەهاتبنەوە.

لەو ڕاستەشدا نە کادیرە ئەکادیمیە تازە دەست پێکردووەکە هەوڵی فێربوون دەدا ، ئەزمنووندارەکانیش لەو سەرەوە پلانەکانیان لێ تێك دەچێ، بەمەش زەرەرمەندی سەرەکی خودی کەناڵەکە دەبێ ، ئینجا ڕۆژنامە یا ڕادیۆ یا تەلەفزیۆن یاخود سایتێکی ئەلکترۆنی بێ.
ڕۆژنامەگەریی کوردی تا ئێستاش لەو جوغزەدایە و ئەگەر ڕۆژنامەنووسی بەرپرسیاری تێیدا نەبێ بڕیاری بوێرانە لە بەرژەوەندی کەناڵەکە و سیاسەتە پەیڕەوکراوەکانی بدا… چونکە نووسین با لە ڕۆژنامەشدا بێ هەرگیز بارێك نییە بە چەند وشەیەکی ئینشائی بێ ناوەرۆکی دوور لە خوێندنەوەی ڕەخنەگرانە و پێشبینیکراو پێك بێ.

بەڕوویەکی دی ناشێ شارەزایانی ئەو بوارە خوێندنی ئەکادیمی نەخوێننەوە و حساب بۆ کادیرانی تازە دەستبەکار بوو نەکەن ، کە پێم وایە لە حاڵەتی هەندێ کەناڵی تایبەتمەندی وەك بواری پەروەردە و تەندروستی و کشتوکاڵ و پیشەسازی و کولتووری (ئەگەر ئێستاش جێی باس نەبووبن)، بەڵام ئەمانە و هی دیش پێویستن و ڕۆژێ دەبێ خەمیان لێ بخورێ.

دەڵێم لە حاڵەتی ئەو کەناڵەدا دەخوازێ ئەوانەی کار لەو چەشنە کەناڵانەدا دەکەن سەرەڕای شارەزاییان لە کاری میدیایی پێویستە لەو بوارانەشدا شارەزایی و ئەزموونی پێویستیان هەبێ. کەواتە هیچ تایبەتمەندییەك لە کاری میدیایدا لە دەرەوەی داهێنان و شارەزایی لە بواری کولتووردا نییە.
هەر لێرەدا تەماشا دەکەین لێك ڕاستبوونەوەیەك لە نێوان خوێندکارانی ئەو بوارە ، کە دەیەوێ تەنیا بە هێزی تیۆری دوور لە ئەزموون و کارکردنی کارا شوێنێ بگرێ شایانی نییە لەبەرابەر ئەزمووندار و شارەزایاندا کە بەکردار تەمەنێکیان لەو بوارەدا بەسەربردووە.
ئەمەش بەئاشکرا لە ڕووپەڕی ڕۆژنامە و سایت و ڕادیۆ و شاشەی تیڤیەکانەوە هەستی پێ دەکرێ و بەمەش وردە کەناڵەکە ڕوو لەپاشەکشە دەکا و توانای خۆ نوێکردنەوەی نامێنێ نەخاسمە ئەگەر

کادیره تازه دەست پێ کردووەکان بە هۆی بڕوانامەکانیانەوە بۆ یا هەر هۆیەکی دیکە ببن بە کارمەندی کارای ئەو کەناڵانە .

هەواڵ لە میدیای کوردیدا
چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ هەواڵ لە وەختی شەڕ و قەیراناندا

نامەوێ لێرەدا جارێکی دی بچمەوە سەر ئەو سیفەت و پرسیارانەی هەواڵ (هەر هەواڵێك)ی لەسەر هەڵدەنرێ وەك (كێ) و (چی) و (کەی)و (لەکوێ) و (بۆ) و (بۆچی)…. ئەگەرچی من خۆم وای دەبینم لەگەڵ بەهەند گرتنی ئەو پرسیارانەشدا لە هەواڵدا بەڵام لە باری ئەو پێشکەوتنەی میدیا و تەکنەلۆژیای گەیاندن بەخۆیەوەی دیوە ، بڵاوکردنەوەی هەواڵ ڕەهەندێکی دیکەی وەرگرتووە ، بەڕادەیەك پرسیارەکانی سەرەوەی ڕۆژنامەگەریی سپاردووە کاتێ میدیا لە میدیای کاغەز (نووسراو) و درەنگتریش (بیستراو) زیاتر لەمەیداندا نەبوون. ئەوێ ڕۆژێ میدیا هەم پەیام بوو ، هەم بەرپرسیارییەتی و تاڕادەیەکی نکۆڵیلێنەکراویش ڕاستبێژی بەتایبەتی لە هەندێ کەناڵی بەناوبانگی وەك ڕادیۆی (BBCی ئەوسا) کە حسابیان بۆ ناو وناوبانگی خۆیان دەکرد و ڕێزی گوێگریان لا گرینگ بوو….

میدیای کوردی وەك لە پێشدا ئاماژەمان پێدا لە ئەساسدا لە ڕۆژنامەگەریی نووسراوەوە دەستی پێکردوە ، پاشان هەوڵەکانی ڕۆژنامەگەریی (بیستراو)یشی هاتۆتەسەر هەردوو جۆریش بە هەژاری و یا لەسەر دەستی ڕۆشنبیر و نووسەرانی بووە ، کە لە هەمان کاتدا بایەخیشیان بە سیاسەت داوە ، لەوەی دەهاتەوە ناو خەباتی قەومایەتی یا چینایەتی ، یان سیاسیەکان بوون ، ئەوانەی چ بە سەربەخۆ هەڵگری بیرو بۆچوونێك بوون یا لە ڕیزی حزبێکی سیاسیدا بوون…

ئەو کەناڵانەش وەك وتمان هەژاربوون و مانگانە یا ناوەناوە، ، یا زۆر زۆر هەفتانە بوون بەوانەیشەوە کە دەزگا پەیوەندارەکانی ئەو حکوومەتانە بۆ بەرژەوەندی خۆیان بە کوردی بڵاویان کردوونەتەوە. تۆ هەرئەوەندە بێنە بەرچاو، ساڵی 1974 بیر لەوە کراوەتەوە ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە دەربچوێندرێ ! کە زۆر درەنگ بوو.. بەهەرحاڵ لە هەواڵدا لەپێشترین سیفەت خۆی فەڕز دەکا، خێرایی گەیاندنە ئەگەر لەپاشاندا باسی چلۆنایەتی هەواڵ بکەین ، ئەمەش دیارە بۆ ئەوسا لە توانای حەفتنامە و مانگنامە و درەنگتر نەبووە کە ئێستا تەنانەت بۆ ڕۆژنامەی ڕۆژانەش (ناڵێم ئەستەمە، پێم وایە دەکرێ) بەڵام ئاسان نییە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ دا ڕۆژنامە بتوانێ

کێبەرکێ لەگەڵ کەناڵەکانی تەلەفزیۆنی و سایتە ئەلکترۆنی و ئەوەی پێی دەگوترێ تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان بکا. بەڵام با بزانین داخۆ دەنگوباسی (هەواڵ) بەگشتی حاڵی حازر لە میدیای کوردیدا چۆنە.

وای دەبینم ئەمڕۆ میدیا بەگشتی؛ بە میدیای کوردیشەوە لەگەڵ ڕیکلام و دەرهاوێشتە و نەخشە بۆ دانراوەکانی بوون بە دوو ڕووی یەك دراو ، هەندێ جار ئەگەر دراوەکە هەڵدەی زیاتر بەدیوی ڕیکلامدا دەکەوێ و دەچێتەوە ئەو خانەیە .. ڕیکلام کە ئێستا بە شێوەیەك لە شێوەکان تێکەڵی نەك هەواڵ بەڵکو بەرنامەکانیش کراوە ، بەمەش بەناچاری بۆ (ڕازی کردنی سپۆنسەر) یا هەر نیازێکی دی جگە لەوەی هەر کەناڵێك لە بەرژەوەندی ڕاکێشانی بینەر (کە من لەگەڵ پارێز وەرگرتنمدا ئەوە بەمافێکی ڕەوا دەزانم) بەڵام زۆرجار دوور لە ڕەچاوکردنی لە بەرامبەر ئەوەی پێی دەگوترێ ئاراستەیەکی ساغڵەم و بەرپرسیاری ڕای گشتی لەوەی نا چاوپۆشی لە بەرامبەر هەڵەکان بکرێ بەڵکو لەوەی ئینتیما و خۆشەویستی خاك و وڵات و بەرژەوەندیە ستراتیژییەکانی لەبەرچاو بگیرێ.

هەواڵ لەمیدیای کوردیدا لەچەند سەرێکەوە جێی لەسەر ڕاوەستانە ، لەلایەك کەم وا ڕێککەوتووە هەواڵ ڕای نەك هەر داڕێژەری هەواڵ بەڵکو هەندێ جار باربووکەریشی پێوە دیارنەبێ بەتایبەتیش لەو کەناڵانەی خۆیان. (بەئیستلاحی خۆیان) بە (ئەهلی) و (سەربەخۆ) و (بێلایەن) ناساندووە.
لەو سەریشەوە سەیر دەکەی ڕووپەڕی لاسایی کردنەوە لە داڕشتنی هەواڵێکی ناوخۆ یان دەرەوە دەگاتە ڕادەی کۆپی کردن ئەمەش لە زۆربەی کەناڵە (بیستراو) و (بینراو)ـەکاندا هەستی پێ دەکرێ.
دیسان داڕشتنی هەواڵ زۆرجار مەرجە کلاسیکیەکەیشی پێوە دیار نییە ، سەرەڕای ئەوەی پێشینەی خودی هەواڵەکەش دیار نییە لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە.

من سەیرم بە هەندێ قسە دێت کە لەم لاو ئەو لادا دەکرێت بەوەی هەندێ پێیان وایە ، نەك هەر پێیان وایە ، بەڵکو بە فەتحی قەڵای خەیبەریشی دەزانن کە دەڵێن ئێمە جاران هەواڵمان لە خەڵك وەردەگرت ئێستا خەڵك هەواڵ لە ئێمە وەردەگرێت.
جارێ تا ئێستا (مەگەر لە سایتەکان) گوێم لێ نەبووە کەناڵێکی باوەڕپێکراوی دونیا یەکێك لە کەناڵە کوردیەکانی کردبێتە سەرچاوەی سەرەکی هەواڵێکی خۆی ، مەگەر ئەو کەناڵە بە زمانێکی زیندووی وەکو ئینگلیزی لە ماڵپەڕی تایبەت بە خۆیان بڵاویان کردبێتەوە.

پاشان زۆرجار وەرگرتنی هەواڵ لە ئاژانسێکی بەناوبانگ و خاوەن متمانە (بۆ دەرەوە) ڕەنگە خەرجی کەمتری بوێ و باوەڕپێکراوتریش بێ ، لەوەی لە تۆڕی پەیامنێرانیدا خەرجی دەکا کە زیاتر هەندێ جار نەبێ کە ئەویش پەیوەندی بەخودی هەواڵەکەوە هەیە ، دەنا وەرگرتنی هەواڵ لە ئاژانسە متمانە پێکراوەکان ئەوەندە لەسەر کەناڵەکە ناکەوێ . جگە لە هەموو ئەمانەش، ئەوانەی دەڕۆن ئێستا خەڵك هەواڵ لە ئێمە وەردەگرێ ، با گریمان بەو جۆرەش بێ ، لەبیریان دەچێتەوە کە لە مێژگاری ئەمڕۆدا کوردستان دەمێکە بووە بە ناوچەیەکی هەڵایساو ، بەتایبەتیش دوای هاتنی مێردەزمەی (داعش) وەك دەبینین دونیای تەنیوەتەوە و پەلی بۆ ئەوروپا و ئەمریکاش هاوێشتووە بەڕادەیەك لەبەرەنگاربوونەوەیدا خەریکن لە ڕووی ناچارییەوە کلتووری دیموکراسیشیان بخەنە ژێر پرسیارەوە.

سیمایەکی دیکەی میدیای ئێمە کە خەریکە ڕەنگی پێوە دەگرێ ئەوەیە میدیای هەواڵ و بیروڕا تێکەڵ کراوە یاخود لێك هەڵنەوێردراوە ، لێرەشدا هەواڵ و دەرهاویشتەکانی پاشتری لە ڕاپۆرت و ڕیپۆرتاژ و شرۆڤەی پەیوەندار لە میدیای کوردی دا بە قوربانی نووسینی جیاجیا و هەندێ جار ئینشائیش کراوە ، لە ڕووی (بایەخی هەواڵ)یشەوە، دەبینی هەر کەناڵە و بەنەغمەی خۆی دەخوێنێ و بڵاودەکاتەوە کەناڵە حزبیە ڕەسمیەکانی لێ بترازێ کە ڕوانینی خۆیانی تێدا ڕەنگ دەداتەوە و باروبووکاریشی دیارە .

لەو ڕاستەدا سەیر دەکەی هەواڵێك ڕەنگە زۆر بەلای خەڵکیشەوە گرینگ بێ بەڵام کەناڵێکی دیاریکراو یان هەر بڵاوی ناکاتەوە ، یا ئەگەر بڵاویشی بکاتەوە لە چوارچێوەی ڕێنمایی سنوور بۆ دانراوی خاوەنەکەی تێناپەڕێ ، بەمەش نیوەی یا چاریەکی ڕاستینەی هەواڵەکەت پێدەگا.
پێچەوانەکەیشی هەر ڕاستە ، هەواڵی بێ بایەخ هەیە ، کەناڵێکی دی زیاد لە سنووری خۆی گرینگی پێ دەدا و تەنانەت ئەگەر هەندێ ڕەگەزی ناڕاست یا هەڵبەستراویشی تێدا بێ.

جار هەیە ڕەنگە بە هەواڵی کەناڵێك (کە هەندێ جار نەخشە بۆ کێشراویشە) ئەوەی پێی دەگوترێ ئاسایشی کۆمەڵایەتی تێك بچی ، یاخود بچێتە خانەی دەمگۆ (اشاعە) بۆ کەسێك یا لایەنێك، یاخود بە پێچەوانەوە لە پەسنی کەسێك یا لایەنێکدا بێ..
وای دەبینم بەتایبەتیش لە ڕووی بڵاوکردنەوەی هەواڵدا هێشتا زۆری ماوە (میدیای ئەهلی، سەربەخۆ، بێلایەن) لەناو دووکەوانەدا دەربهێنرێن ، چونکە میدیای کوردی پێم وایە ماویەتی بەتایبەتیش لە

مامەڵەکردنی لەگەڵ هەواڵدا، نەك هەر لە کاتە ئاساییەکاندا بەڵکو لە وەختی شەڕ و قەیرانیشدا بێجگە لەوەی پیشەییانە نەپاراستووە هەندێ جار وەك بینیمان و خوێندمانەوە لە وەختی شەڕ و قەیرانیشدا لە نەزانی بێ یاخود بە پێشینە لە بڵاوکردنەوەی هەندێ هەواڵدا بەتایبەتی لە میدیای بینراو گەیشتووە بەو ڕادەیەی بەچاوساغی کردن بۆ دژمن تۆمەتبار بکرێن.

هەندێ لە هێڵەکانی لاسەنگی میدیای کوردی

ئەگەر دوێنێ هەندێ لە نەخۆشیەکانی میدیای کوردی کە تا سەردەمانێك لە دەرەوەی ئیرادەی خۆیدا بوو ، یا لە ژێر هەژموونی ئیرادەی خۆیدا بوو بێ ، (میدیای پێشمەرگایەتی) ئەویش ئیستگەکانی ڕادیۆی لێ هەڵبوێری کە بەخێراییەکی پێوانەیی پەیامی خۆی دەگەیاند ، دەنا میدیای نووسراو لە ڕووی خێرایی گەیاندنەوە ئەو ڕۆڵەی نەبووە…

لەگەڵ ئەوەشدا میدیای ئەوان ڕۆژانیش خاڵی نەبوو لە کەم وکورتی و ئەو نەخۆشیانەی پاش ڕاپەڕین (1991) ، لە باتی ئەوەی چارەسەریان بۆ بدۆزرێتەوە ، تەشەنەیان سەندو و بڵاوتر بوونەوە !
لێ بە بەراورد لەگەڵ ئەمڕۆ ، کەم تا کورت ، باوەکو ڕۆژنامەنووسانی کورد ، ئەوسا لە بوارێکی بەرتەسك و هەندێ جار تەنگ و تاریك کاریان کردووە ، بەڵام پاراستنی ئیتیکی ڕۆژنامەنووسیی و هەواڵدان بۆ بەرقەرارکردنی جۆرێك لە پڕۆفیشناڵیەتی لە کاردا و تێپەڕاندنی هەندێ بابەتی فەرهەنگیی لە بارودۆخێکی ئەستەمدا کە سانسۆر بەسەر هەموو بڵاوکراوەیەکدا لەوپەڕی دابوو… دیسان تاڕادەیەك دوورتر بوو لەو نەخۆشیانە.
ڕەنگە هێڵەکی دیکەش ئەوە بێت کە وا کەوتبێتەوە میدیای ئەوسا دیاریکراو و لە هەموو حاڵەتێك و بە هەموو باران بڵاوکراوەکان ژمارەیان نەدەگەیشتە ژمارەی پەنجەکانی دەست، سەرەڕای ئەوەش ئەوەی هەبووە هەمیشە بە سانسۆری دەوڵەتدا تێپەڕیوە ، بۆیە کەمی ژمارەی بڵاوکراوەکان ڕەنگە ئەگەرێك بێ لە دیاریکراوییەتی نەخۆشیەکانیشی…

بێگومان لێرەدا ئێمە باسی ئەو میدیایە دەکەین کە لە عێراقدا بووە ، ڕاستی نەخۆشیەکانی میدیای کوردی زیاتر دوای ڕاپەڕین دەرکەوتن و تەشەنەیان سەند ، دوای ئەوەی لە لایەك ڕۆژنامەنووسان کە سەرەتا ئەگەر بشێ بگوترێ تووشی (شۆکی ئازادی) بوون ، لە دوایشدا کۆبوونەوەی دەتوانین بڵێین لەشکرێك لە ڕۆژنامەنووسان و ڕۆژنامە و کەناڵگەلێك زۆر زیاتر لەو سنوورە جوغرافیایەی لە قەڵەمڕەوی

دەسەڵاتی کوردیدا ، بەڕادەیەك وای لێ هات پیشەی ڕۆژنامەنووسیی لە پیشەی بانگخوازی بۆ ئازادی و بەرپرسیاریەتی مێژوویی و پاراستنی ئیتیکی پیشەکە ، بوو بە هێیەك بۆ بژێوی ، هەر لێرەشڕا چاك و خراپ، زانا و نەزان تێکەڵ بوون و لە دیمەنێکی لە پێشدا نەدیتراودا میدیایەك بۆتە کایەی ڕووکەش، دوور لە فەرهەنگ، ماندوو، متمانە پێنەکراو – تەنانەت نەخۆشیەکان بە جۆرێك ، بەتایبەتش بەم دوادواییانە پەرەیان سەند کە زۆر لە کەناڵەکان (خوێنراو – بیستراو – بینراو) ڕاشکاوانە هاتنە ناو ململانێ سیاسیەکان کە ئەمە کاری میدیا نییە.

لەم بارەدا دەکرێ (هەندێ) لەو نەخۆشیانەی لە میدیای ئەمڕۆی کوردیدا دەبیندرێن لەخوارەوەدا کۆبکەینەوە :

– : ئەوەندەی شێوەی وانەدانی وەرگرتووە ، ئەوەندە حسابی بۆ ڕای گشتی نەکردووە ، تەنانەت هەندێ جار گەیشتووە بەوەی هەندێ کەناڵ ڕێگایان بەخۆیان داوە جێی داواکاری گشتیش بگرنەوە و دەست لە کاروباری دادوەریشەوە وەربدەن ، بەمەیش لە چەندان لاوە کار بکەنە سەر ڕای گشتی و بەربەستێك پێکەوە بنێن (بەهەر مەبەستێك بێ) بۆ بەلاڕێدا بردن یا شێواندنی ئەو دەرهاوێشتانەی لە هەواڵێکی دیاریکراوەوە دروست دەبن.

– : زۆرجار لەچوارچێوەی (ئازادی)دا ، میدیای کوردی غەدری لەو وشەیە کردووە و زۆر جار (ئازادی) بێ (بەرپرسیاریەتی) خوێندۆتەوە ، ئەم دیاردەیەش (کە بەڕاستیش بووە بە دیاردە) گەلێك جار پشێوی کۆمەڵایەتی یا سیاسی لێ کەوتووەتەوە ، وەك ئەوەی لە وەختی شەڕی ناوخۆدا بەرپا بوو.

– : بە گشتی میدیای کوردی هەڵسوکەوتێکی دروست و هاوسەنگی لە کاتی قەیرانەکاندا نەبووە ، یا 100% لەگەڵ هەڵوێستێکدا بووە یاخود 100% دژی بووە ! کە ئەمەش لە هەموو حاڵەتێکدا هەڵسوکەوتی پەسەند نییە و لەو ناوەشدا ڕۆڵ و کاریگەریی خودی کەناڵەکە لاواز دەکا و متمانەی خوێنەر و گوێگر و بینەرانیشی بە تێپەڕبوونی وەخت لەدەست دەدا، وەك ئێستا دەیبینین کە هەندێ کەناڵ هەواڵێك یا وتارێکی ڕۆژنامەنووسیی بە ڕادەیەك قەبە دەکەن تەنانەت خوێنەری ئاسایش دەرکی پێ دەکا ، دیارە پێچەوانەکەیشی هەر ڕاستە… سەیرایەتیەکەیش لەوەدایە هەموو ئەو کەناڵانە ، بە کەناڵی (سەربەخۆ) و (بێلایەن)و چی و چی خۆیان دەناسێنن !! سەیرتریش ئەوەیە زۆربەی کەناڵەکان بێلایەنی لە وەرگرتنی ڕای دوو لایەن یا زیاتر لە هەواڵێکی دیاریکراودا کورت دەکەنەوە ، لە کاتێکدا ڕەنگە هەندێ جار لە

بنەڕەتدا هەواڵەکە تەنانەت شایانی بڵاوکردنەوەیش نەبێ !

– : لەداڕشتنی هەواڵدا، ئەمڕۆ زۆربەی میدیای کوردی (گوایە بۆ سەرنج ڕاکێشانە)، ناونیشانێك بۆ هەواڵەکە دادەنێ ، کە زۆرجار هەواڵەکە دوور و نزیك پەیوەندی بە ناونیشانەکەوە نییە، یا ئەگەر هەیشیبێ پەیوەندییەکی دوور بەدوورە.

– : لەڕووی زمانەوە، وای لێ هاتووە هەر کەناڵە و بەکەیفی خۆی نەك بە پێی دەستوور و ڕێسای زمان وشە و زاراوە دادەتاشێ !

دیارە مەسەلەی زمان لە کەناڵەکانی میدیادا دەخوازێ بە هەستیارییەوە مامەڵەی لەگەڵ بکرێ بەوەی کەناڵەکانی میدیا بەتایبەتیش کەناڵە بینراوەکان پەیوەندی ڕاستەوخۆیان بە یەك بەیەکی کۆمەڵگەوە هەیە کە کەناڵەکان ئاوەهایان وەرنەگرتووە.
زمانی کوردی جارێ بە ناوی نوێ کردنەوە و جارێ لە ژێر ناونیشانی ئەوەی پێی دەگوترێ (مۆدێرنایەتی)، کە نە ژێرخانێکی لە کوردستاندا هەیە و نە لە هەموو ئەو ماوەیەشدا کە بەماوەی خۆبەڕێوەبەری دەناسرێتەوە توانراوە (دابڕان)ێك ڕوویدا وەك ئەوەی لە کۆمەڵگە پێشکەوتووەکاندا بووە کە ئەمەش دیارە پرۆسەیەکی هەمەلایەنایە ئەگەرچی پرۆسەی پەروەردە لە ڕیزی پێشەوەشدا بێ ئەویش لە کوردستان نە بایەخی پێویستی پێدراوە ، نە پێوەی دیارە وەکو پێویست گرینگی و هەستیاریی ئەو پرۆسەیە لە پێگەیشتن و بەرەو پێشچوونی کۆمەڵگەدا بەهەند وەرگیرا بێ.

– : زۆربەی کەناڵەکان (دەڵێم زۆربەی) هەرچەندە سەتلایتن و بە هۆی مانگە دەسکردەکانەوە پەخش دەکەن ، یان لە ڕادەبەدەر خۆماڵییەتیان پێوە دەبینرێ، یاخود ئەگەر بایەخیش بەدەرەوە و هەواڵ و ڕاپۆرتی دەرەوە بدەن ، ئەو فلیمە بەڵگەنامەییانە بڵاودەکەنەوە کە لە دەرەوە بەرهەم هێنراون، ئەمە لە ڕووی چلۆنایەتییەوە ، لە ڕووی چەندایەتیشەوە، ژمارەی کەناڵەکانی میدیای کوردی خوێنراو – بیستراو – بینراو- لەو سنوورە دەرچووە کە پێی بڵێن (زۆر) بێگومان پێشم وانییە ئەو ژمارە ڕۆژنامەنووسەمان (بەپێی سەندیکای ڕۆژنامەنووسان لەشەش هەزار ڕەت دەکا بێجگە لەوانەیشی ئەندامی سەندیکانین). هەبێ بتوانن ئەو مەکینە زەبەللاحە ئیش پێ بکەن کە خۆی لە سەتان ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوە و دەیان ڕادیۆ و دەیانی دیکەی کەناڵی ئاسمانی و ناوخۆیی و سایت و ماڵپەڕدا دەبینێتەوە ، ئەگەرچی پێ دەچێ هەندێکیان سەبارەت بە قەیرانی دارایی ، یا لێگرتنەوەی سپۆنسەرەکانیان ڕاگیراون .

– : ئەمڕۆ (باس لە ئەمڕۆ دەکەم) زۆربەی کەناڵەکانی میدیای کوردی

لایەنی کلتووریان پەڕاوێزخستووە ئەوەی هەشبووە پێشتر زیاتر بۆ (اسقاگ فرچ)بووە، تەنانەت لە هەموو ئەو کەناڵانە، بیر لە کەناڵێکی تایبەت بە کولتوور نەکراوەتەوە ، هەمووی سیاسەت، سیاسەت بە خاوی ، بە کوڵاوی ، بە برژاوی، وای لێ هاتووە تێکڕای میللەت بووە بە (سیاسی) و (چاودێری سیاسی) و (شارەزای سیاسی) !! ئەوەی هەبووە لە میدیای کوردیدا کە بچێتەوە ناو میدیای کولتووری لە چەند لاپەڕەیەکی هەژاری ڕۆژنامە و ماوەیەکی کورت لە هەندێ لە کەناڵەکانی تەلەفزیۆن ، ڕەنگە لەم بارەیەوە ڕادیۆ و ماڵپەڕەکانی ئەنتەرنێت باشتر بووبن.

– : کار بەوە گەیشتووە ، زۆرجار کەناڵەکان بۆ پڕکردنەوەی وەخت بەرنامە هەبووە و ئامادە و پێشکەش کراوە وەکو یەك ، بەمەش پەڕاوێز جێی جیددیەت دەگرێتەوە و کێبەرکێی نێوان کەناڵەکانیش نامێنێ کە داینەمۆی پێشکەوتنی کەناڵەکە خۆشیەتی.

– : تا ئێستا میدیای کوردی لەڕووی هەلی کارەوە ڕۆژنامەنووس و خەباتکاری حزبی لێك جیانەکردووەتەوە ، کە هەر ئەمەیشە ژمارەی ڕۆژنامەنووسانی گەیاندووەتە ئەو ڕادەیەی ڕۆژنامەنووسی پڕۆفیشنال و کارا لە ناو ئاپۆرای ئەو لەشکرەدا ون بێت.

– : لەمیدیای کوردیدا، نە مافی تاك پارێزراوە وەکو تاك نە مافی خودی ئەو ڕۆژنامەنووسانەی کاری تێدا دەکەن .. ئەو قانوونەی کە بەناوی قانوونی ڕۆژنامەنووسیش دەرچووە ، جگە لەوەی پڕە لە کەلێن و کەم و کوڕی لە هەمان کاتدا لە بنەڕەتدا تەنیا بۆ (میدیای نووسراو) دانراوە ، کە ئەمە یەکێکە لە کەلێنە هەرە دیارەکانی.

– : ڕەخنە لەمیدیای کوردیدا، ئەوەی تا ئێستا بینراوە و خوێندراوەتەوە، زۆربەی لەپەرچەکردار و خوولانەوە لەبازنەی بەتاڵی گرینگی دان بە ڕوخسار، دوورلە فیکر و هەل و مەرجی بابەتی و ڕەچاوکردنی قۆناخی کۆمەڵگەوە تاك و تەرا نەبێ ڕەتی نەکردەوە. بەمەش زۆرجار ئەو بابەتە ڕەخنەییانەی بڵاودەکرێنەوە و ئەو زاراوە و ئیدیومانەی تیێدا بەکار دەبرێن سەیر دەکەین لە زاراوە و ئیدیۆمی هەواڵگرییەوە نزیکترن تا زاراوەی فیکری و ئەوەی دەچێتەوە ئەو قاڵبە.

– : (جاڕدان) یان (ڕیکلام) لە میدیای کوردیدا بەبێ هیچ بنەمایەك یاخود حساب بۆ کردنێك کە هەندێکیان چ کاریگەریی پاشقەبێ دروست دەکا بڵاودەکرێتەوە، تەنانەت تێناپەڕێنین ئەگەر بڵێین زۆری نەماوە میدیای کوردی و ڕیکلام ببن بەدوو ڕووی یەك دراو….

ڕاستە ڕیکلام بۆ هەر کەناڵێکی میدیا پێویستە تا بتوانێ گەشە بە خۆی و بە بەردەوامی پرۆژەکانی ئایندەی بدا ، بەڵام زۆربەی بۆ

ڕازی کردنی باروبووکاره کە لێرەدا وەك وەبەرھێن دەردەکەوێ.
کەناڵی میدیایی لە پاڵ قازانجیش دەخوازێ وەك دامەزراوەیەکی کاریگەر لەسەر ڕای گشتی بجوولێتەوه و ئیتیکی ڕۆژنامەوانی بەو ڕادەیە ون نەکا بەوەی کێ زیاتر بدا ئەو لە پێشتر بێ.
ھەندێ لەو ڕیکلامانەی بڵاودەکرێنەوه نەك ھەر کاریگەری نێگەتیڤی ھەیە بەڵکو دەبێتە ھۆی ئەوەی ھەندێ لەو کۆمپانیا و کاڵایانەی ڕیکلامیان بۆ دەکرێ ، لەڕووی سوود و کوالیتیەوه زۆرجار دوور دەبن لەناوەرۆکی ڕیکلامەکە ، بەمەش بێجگە لە زیان گەیاندن بە بینەر جۆرێك لە چەواشەکاری (حەق دراوی)ی خودی کەناڵەکەیشی تێدایە.

لە ھەمووی مەترسیدارتر، ڕیکلامی ناڕاستەوخۆیە، ڕیکلامی ناڕاستەوخۆ ھەموو ئەو گرینگی و بایەخدانانە دەگرێتەوه بە کۆمپانیایەکی دیاریکراو ، یا کەسێك لە شێوەی بایەخدان و ڕیپۆرتاژی تایبەتیەوه کە شێوەی ھەواڵ و ڕیپۆرتاژی ئاسایی دەدرێتێ (ئەمە لە میدیا پێشکەوتووەکانیشدا بە ڕێژەیەك بە پێی ئاستی کۆمەڵگەوه ھەیە).
لە میدیای کوردیدا ئەم جۆرە ڕیکلامە ناڕاستەوخۆیانە ، زیاتر لە ڕێگای ھەندێ لە پەیامنێر و ڕپۆرتەرەوه دەبێ. ھەندێ جاریش بە ڕێنمای باروبووکار یا با لێرەدا بڵێین وەبەرھێنەوه دەبێ کە بڕیار بە دەستی سەرەکی کەناڵەکەیە. ئەم دیاردەیە بەم دوایيە زیاتر لەوەی پێی دەگوترێ میدیای سێبەر دەرکەوت و برەوەی سەند.

- : میدیای کوردی (ناڵێم ھەمووی) ئەوەندەی بایەخ وگرینگی لە سیاسەت و تونێڵە مارپێچەکانی سیاسەتدا چڕ کردووەتەوه لە بەرابەردا گەلێك لایەنی پێویست و گرینگی پەراوێز خستووە، وەك ئەو مەسەلانەی پەیوەندیان بە پەرەسەندنی کۆمەڵ و ماددە ھۆشبەرەکان کە کاریگەریی زۆری بەتایبەتی بەسەر گەنجانەوه ھەیە، ھەروەھا مەسەلەی کۆچی گەنج و شارەزا و بەھرەداران بۆ ھەندەران کە سامانێکی گرینگی وڵاتن و بێکاری و بێکاری داپۆشراو وپرسی ئینتیما و پرسگەلێکی دی بایەخداری وەکو گەندەڵی و چینی ناوەڕاست کە داینەمۆی پێشکەوتنی کۆمەڵگەیە و خەریکە لای ئێمە ڕەش دەبێتەوه ، ھەروەھا پەروەردە و تەندروستی و ئەمنیەتی بژێوی و ژینگە و کارکردن و برەودان بە کولتووری خوێندنەوه و...تاد

- : میدیای کوردیش بەتایبەتی لەم بەشەی کوردستان کە جێی باسە، لە باتی پرسە جیددیەکان، لە بڵاوکردنەوەی ھەواڵی وروژێنەری بێ ئامانج و لاسایی کردنەوەی ھەندێ میدیای سەقەت یان ڕووی سەقەتی ھەندێ میدیا نەك ھەر دوانەکەوتووە، بەڵکو بایەخی تایبەتیشی پێ داوە، وەك ژیانی تایبەتی، (زۆر تایبەتی) ھەندێ لە ھونەرکار و

سەماكار و ئەو یاریزان، ئەمیان چەند جوانە و ئەویان چۆن خۆی ڕووت دەكاتەوە و ئەویدیان چۆن لەپاڵ دەریادا ئاوێزانی دەنكەكەی دەبێ ، هەموویشی لەسەر حسابی هونەرمەندانی بەڕاستی و جیددی لە مۆسیقازان و شێوەكار و تەلارساز و نووسەر و بیرمەندی ڕاستەینە و گرینگی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا....

- : زۆربەی ئەو زنجیرە دراما و فلیمانەی یا بەدۆبلاژ و بەژێرنووسی كوردی لە كەناڵە ئاسمانی و ناوخۆییەكان پێشان دەدرێ یا جیددی نین، یان تەنانەت هەندێكیان تاڕادەیەك ڕووكەشن كە شتێك بە بینەری كوردی نادەن و هەستێكی هونەری باڵای لا ناوروژێنن كار بكاتە تێگەیشتن و دونیابینی و ڕوانینی لە بەرامبەر دەوروبەر.

دراما خۆماڵییەكانیش لە ڕووی هونەرییەوە خراپتر نەبن باشترنین بەتایبەتی ئەوانەی لە كەناڵە ناوخۆییەكان پیشان دەدرێن.
- : زۆرجار كەناڵەكان ، بە لێ حاڵی نەبوون بێ یا بە مەبەست بە بڵاوكردنەوەی هەندێ هەواڵ یا بابەت یان دراما، بەبێ خوێندنەوەی ئایندە تەنانەت ئێستای ئەتەمی كۆمەڵ و چین و توێژەكان بوونەتە ئەگەر بۆ هاندانی ئەوەی بە (توندوتیژی)یەوە ناسێنراوە، كار بەوە گەیشتووە، هەندێ جار، هەندێ كەناڵ جێی دەسەڵاتی دادوەریش دەگرنەوە و بەپێش بڕیاری دادگاكان دەكەون لە بڵاوكردنەوەی هەواڵی پەیوەندیدار بە هەندێ تاوان، كەجاری وا بووە كاری لە خودی ڕێڕەوی لێكۆڵینەوە و بەدواداچوونی دادگا كردووە.

- : وای دەبینم میدیا ئەركی ڕۆشنكردنەوەی لە ئەستۆدا بێ، نەك پەرەپێدانی ڕووكەشایەتی و داتاشینی هەواڵ بە مەبەستی تایبەت، تەنانەت پەیامنێر و پێشكەشكاری بەرنامە لە ئاستێكدا بن بتوانن وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەنەوە لای خوێنەر و گوێگر و بینەر دروست دەبن.
لێرەوە ئەگەر پەیامنێر و پێشكەشكار مافی ئەوەی هەبێ هەر پرسیارێكی بیەوێ لەبەرامبەرەكەی بكا، نابێ بگاتە ئەو ڕادەیەی وەكو لێكۆڵەری دادگا كە لەبەرابەر تاوانبارێك دانیشتووە هەڵسوكەوت بكا. پێم خۆشە خوێنەر خۆی سەرپشك بێ لەوەی میدیای كوردی بەو ئاراستەیە چۆن بووە؟
- : لە لایەنی هونەریدا باوەكو میدیای كوردی هەندێ هەنگاوی نكۆڵیلێنەكراوی بە هۆی پێشكەوتنی تەكنەلۆژیای ئەم بوارە هاوێشتبێ، بەڵام دیسان نەیتوانیوە سیمایەكی ئەوتۆی پێ بدا تایبەتایەتی ئەو میدیایەی دەرخستبێ، دوور لە لاساییكردنەوەی میدیای ناوچەكە، كە ئەوانیش كەم تا زۆر دوورنین لەلاسایی كردنەوەی میدیا

پێشکەوتووەکانی جیهان.

ڕاستە هەندێ لەکەناڵەکانی تەلەفزیۆنی توانیویانە ڕاستەوخۆ سوود لەمیدیای وڵاتە پێشکەوتووەکان وەربگرن ، بەڵام لەمیدیای خوێنراودا هەوڵێکی لەو ڕەنگە نەدراوە ئەو تایبەتایەتیەی پێشان دابێ، لەدیزاینەوە بگرە تا دابەشکردنی وێنە و بابەت و تایپۆگرافیا بەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان ، هەروەها لاپەڕەبەندی و ستایل وخێرایی لە بڵاوکردنەوەدا.

سیاسەتی دەرهێنانی هونەریش لەمیدیای خوێنراودا بەجۆرێك نەبووە لەگەڵ سیاسەتی بڵاوکراوەکەدا هاتبێتەوە، لەپاش وپێش خستنی هەواڵ یا بابەت، یا بەکارهێنانی تایتڵی سەرەکی و لاوەکیدا، تەنانەت لەڕووی بەکارهێنانی ڕەنگیشەوە وەك دەلێن هەمیشە (شەش تەقەڵ و مانگەشەو) بووە.
کار بەوە گەیشتووە هەندێ جار لەیەك بابەت یا هەواڵێکدا دوو تا سێ ڕەنگ بەکارهاتووە ، سەرەڕای ئەوەی هەواڵەکە وێنەی ڕەنگاو ڕەنگیشی لەگەڵدا بووە ، کە ئەمە نەك هەر ڕوخساری دیزاینی لاپەڕە دەشێوێنێ خودی بابەتەکەش دەکوژێ ، بەتایبەتی کە سیستەمی ستوون لەڕۆژنامەدا بەکاردەبرێ.
بەشێوەیەکی گشتیش بڵاوکراوە کوردییەکان هەر لەدێرەوە کاریگەری ئەو کولتوورە هونەریەی بەسەرەوە بووە کە پارچەکانی کوردستانی پێوە گرێدراوە لێرە لە کوردستانی بە عیراقەوە بەستراو بە کولتووری هونەری عەرەبی ، لە ئێران و تورکیایش ئەوەندەی هەبووبێ بەو جۆرە بووە.
ڕاستە لە دوادوای نەوەتەکانی سەدەی ڕابردووە بەتایبەتی دوای ئەوەی خوێندنی ئەکادیمی ڕاگەیاندن لەزانکۆکانی کوردستان بەکارکەوت بزاڤێکی هونەری دیزاین و دەرهێنانی هونەری لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا هەستی پێ دەکرێ بەڵام دیسان ئەویش خاڵی نییە لەچەشنێك لاسایی کردنەوە ، ئەمجارە هەندێ لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بە هەندێ دەسکارییەوە لەپاڵ عەرەبیەکان لاسایی ڕۆژنامە و بڵاوکراوە فارسییەکانیان کردەوە ، ئەمەش لە خوێنەری بەدواداچوودا شاراوە نییە.

ڕادیۆکانیش، دەکرێ لەدوو شێوەدا بیانبینین، بەشێکیان هەر لەسەر هەمان ڕێچکە کۆنەکەدا مانەوە تەنیا ئەوەیە خۆیان خستەسەر شەپۆلی FM ، دوای ئەوەی شەپۆلی ناوەندی MW و کورت SW ئەو بازاڕەیان نەما لە ڕووی گەیاندن و کوالیتی دەنگەوە.
بەشی دیکەیان ، نەخێر بەڕێکخستن و بەرنامەڕێژی و هەڵبژاردنی

بابەت و مۆسیقا و گونجانیان لەگەڵ کاتی پەخشدا ، هەروەها بایەخ دان بە دەنگی ڕادیۆیی هەردوو ڕەگەز و خێرایی گەیاندن (بەتایبەتی لەهەواڵ دا) و بڵاوەپێکردنی پەیامنێران و بەرنامەی ڕاستەوخۆ ، کە هەندێکیان ئێستاش بەردەوامن و توانیویانە ڕەنگ و ڕوویەك بە میدیای بیستراو بدەن.

ئیستگەکانی تەلەفزیۆنیش لەزۆر لایەنەوە لەحاڵی میدیای خوێنراو وبیستراو جیاناکرێنەوە ، بەتایبەتی ئەو کەناڵانەی سەر بەلایەنە سیاسیەکانن ، ئەوانی دی ڕەنگە وەك وتمان لەڕووی هونەری گەیاندن و خێرایی و ستافی بەڕێوەبردنەوە توانیویانە هەریەکە و بەپێی سیاسەتی خۆی ، یان ڕاستتر سیاسەتی باروبووکارەوە ، لە ژێر هەر مانشێت و بانگڕاهێشتنێك بۆ بینەر بۆ خۆیان پەیدا بکەن ، بەڵام ئەو کەناڵانەیش سەبارەت بەوەی لەبنەڕەتدا بە شارەزا و پسپۆڕی دەرەوە دامەزرێنراون و ڕاهێنراون ، تەماشا دەکەی هەمان ئاراستەی ئەوانیان وەرگرتووە.
کەناڵە ناوخۆییەکانیش کە وای دەبینم زۆربەیان زیاتر بە مەبەستی وەبەرهێنانەوە دامەزرێنراون ، هەمان ڕێگەیان گرتووە و(بەهەر مەبەستێکە) بینەری زیاتر بە واتا ڕیکلامی زیاتر.

میدیای کوردی
لەبازنەی گەمەکانی سیاسەتدا

نیشانە بەو دەرهاوێشتانەوە ، میدیای ئێستای کوردی لە هەموو مێژووی خۆیدا ، ئەوەندەی ئەمڕۆ ، لەناو بازنەی گەمەکانی سیاسەتدا گیری نەخواردووە .. ئەوەش وا لێك دەدرێتەوە لە ڕەهەندی ئابوورییەوە سەرچاوەی گرتبێ ، بەوەی زیاتر وەك سەرچاوەی بژێوی سەیر کراوە بەپێچەوانەی حەفتا و هەشتاکان کە لەگەڵ باری ناهەمواری ئەوان ڕۆژانیش عەشق و خولیایەکی دڵسۆزانەی تێدا دەبینرا ، بەتایبەتی لەوەی پەیوەندی بەزمان و کولتوورەوە هەبوو.

دیارە خولانەوەی میدیایش لەبازنەی ئەو گەمە و یاریانەی سیاسەتی ڕووت بەرپایان دەکا ، هەمیشە بەو لایەدا دەشکێنێتەوە کە لەبابەتایەتی و بەرپرسیاریەتی لە بەرابەر ئەوەی پێی دەگوترێ ڕای گشتی شەرمنانە و جڵەوەڕۆ لە دروستکردنی متمانەی بەرامبەر دەربکەوێ ، کە ئەمەشیان لەکۆمەڵگەیەکی دواکەوتووی وەکو کۆمەڵی ئێمە کە تا ئێستاش شوناسێکی مەحکەمی لەڕووی چینایەتی و قۆناخەکانی پەرەسەندنی مێژووییەوە بەبەرناگیرێ ، ئەوەندەی کاریگەریی نێگەتیڤ بەدوای خۆیدا دەهێنێ ، چاریەکی ئەوەندە نابێتە هۆ و ئەگەرێك بۆ

گەیاندنی پەیامێکی ئینسانی دوور لەوەی وای لێ بێ بە چەواشەکاری لێك بدرێتەوە ، هەرگیزیش نایەتە ڕیزی ئەو ئامرازە مەعریفیانەی واقیع و دیاردە و ئیشکالیاتەکانی پێ شی بکرێتەوە ، تەنانەت هەندێ جار نەك هەر توندوتیژی ، بەڵکو هەندێ کەناڵی میدیایی لە هەندێ حاڵەتدا بە ئاراستەیەکدا دەچن دژمنایەتی لەنێوان ئەم لایەن و ئەو لایەنی لێ بکەوێتەوە بەڕادەیەك ئەوەی دوژنێ ڕەخنەمان لێ دەگرت ، ئەمڕۆ لە ڕێی چەند کەناڵێکی میدیایی ئاراستەکراوەوە خۆمان لە ژێر سایەی دەسەڵاتی نیشتیمانیدا ، ئینجا بە هەر ناوێك بێت جێبەجێی دەکەین…

هەندێ جار میدیای ئاسایی تێکەڵ بەوەش دەکرێ کە بە (سۆشیال میدیا)ناسراوە و لە دونیایەك بەڕێوە دەچێ دوورە لەمیدیا و پرەنسیپە دیارەکانی.
بەم جۆرە ئەمڕۆ میدیای کوردی ، لەگەڵ بوونی چەندان ڕۆژنامەنووسی پڕۆفیشناڵ، هەرچەندە ژمارەشیان کەم بێ لەبازنەی گەمەکانی سیاسەتدا ، تا دێ لە پیشەییایەتی دوور دەکەوێتەوە و پەیامی جیددی خۆی وەك پێویستی سەردەم و بۆ ڕۆشنکردنەوەی ڕووداوەکان لەگەڵ تەکنەلۆژیای ئابوورییەوە ، بە قوربانی تەکنەلۆژیای ئابووری کردووە و سەیر دەکەین بەرنامەڕێژی کەناڵەکان (خوێنراو وبیستراو وبینراو) لەسەر ئەو بنیاتەدا نەخشەی بۆ کێشراوە و دەکێشرێ ، بەمەش شتە جیددیە پێویستەکانی سەردەم و لەگەڵ هاتنەوەی لە ئاکامی ئەو بەرنامە ڕێژیەدا لەخۆیاندا دەچنە پەراوێز…
دیارە ئەگەر بەو ڕەنگەش بڕوا و بەردەوام ئەگەر بشێ بگوترێ مەنتیقی (لێخوڕە دەشتە) ی بەسەردا زاڵ بێ و میدیای کوردی هەوڵێك بە ئاراستەی خۆ دەربازکردن لەو بازنە بەرتەسکە نەدا ڕەنگە لە ئایندەیەکی زۆر دوور نا ڕەنگڕێژییەکی دی بە خۆیەوە ببینێ ، یا خودی باروبووکار مەرج نییە تا سەر وا بدا چواریەکی ئەمڕۆ حەقیقەت و ڕاستیەکان بگەن ، کە ئەگەر تا ئەوسا ، بە هۆی زۆر ئەگەرەوە شتێك بمێنێ بەناوی حەقیقەت.

نەژاد عزیز سورمێ
ئۆکتۆبەری – 2016

بەشی یەکەم ….

بەشی دووەم ….

حەقیقەتی فەیسبووك لای ئێمە ... بەختیار محەمەد

دەشێ بڵێم، تۆ لە فەیسبووکەوە دەزانی، کە کۆمەڵگەی ئێمە چەند نەخوێندەوارە (نەخوێندەوار بەو مانایەی، کە نەسر حامد ئەبوزێد باسی دەکا). کۆمەڵگەی نەخوێندەوار حەز دەکا تەماشای وێنەی (و□نە ف□تۆگراف) بکا، بەڵام حەز ناکا (ناتوانێ) شت (کتێب، دەق...) بخوێنێتەوە؛ یانیش با بڵێین (هەر هیچ نەبێ هەندێك جار) مەرجی خوێندنەوەی دەقیش بەندە بە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ناو فەیسبووکەوە، نەك بە دەقەکە خۆیەوە.

لە ڕاستیشدا لای کۆمەڵگەی تەقلیدیی و نەخوێندەوار، هێمای (بەهای) پێوەندییە کۆمەڵایەتییە تەقلیدییەکانی □□زانەی وەك سڵاو و سەردان و داوەت و پرسە و شایی و... تاد. زۆر گرنگترن لە داهێنان و ئەدەب و زانست و کتێب و خوێندنەوە (ئەوە ئەگەر لە کاتێکدا تاك درك بە بایەخی ئەم ڕاستییانە بکا و دۆخی سیاسی و ئابووری وڵاتیش ئاسایی و لەبار بێ؛ ئەگەرنا دۆخی ڕۆشنبیریی هەروەك ئێستای کۆمەڵگەکانی ئێمە بەرباد و خراپ دەبێ)؛ لەم هاوکێشەیەدا تەنها ئایین بەدەرە؛ ئەویش خۆی کە باڵادەست دەبێ، ڕۆحی کۆمەڵگەی تەقلیدیی و نەخوێندەوار پێك دەهێنێ. هەر کۆمەڵگەیەکیش کە دواکەوتوو بوو، لەوێدا ئایین وەك دەزگایەکی مەعریفی و کۆمەڵایەتی بەهێز دەبێ. واتە ئایین دەبێتە جێگرەوەی هەموو پێوەندییە مەعریفی و کۆمەڵایەتییەکانی ناو دەزگاکان و نێوان تاکەکانیش. لێرەشەوە مزگەوت (وەك دەزگایەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی ئایین) هەژموونی بەسەر هەموو دەزگا ڕۆشنبیریی و مەعریفی و کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگەی ئێمەدا هەیە. ئەم هەژموونە دەشێ شکستی دەزگا ڕۆشنبیریی و مەعریفی و کۆمەڵایەتی و سیاسییە مۆدیرنەکانی کۆمەڵگەی ئێمە لە ئاست هەژموونی ڕەهای ئایدیۆلۆژیای ئاییندا بگەیەنێ؛ ئەمەش هۆکارێکە، کە کەلەپووری نەریتی خوێندنەوە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، لە خوێندنەوەی ئایینییەوە نابێتە خوێندنەوەی

عەلمانی و مۆدێرن و هاوچەرج.

***

فەیسبووك هەرچەندە دەزگایەکی کۆمەڵایەتی ئەلیکترۆنی بێ، کە هەر کەسە و ئازادە چۆن بۆ خۆی بە کاری دەهێنێ؛ بەڵام نابێ بگاتە ئەو ئاستەی، کە تەنها وەك گازینۆ (گازینۆکانی لای خۆمان) بۆ کات بەسەر بردن بە کار بهێندرێ و برادەرەکان لەوێدا بۆ چەند ساتێکی خۆش موجامەلەی یەکتر بکەن و یاری دۆمینەی لایك و کۆمێنتان دەگەڵ یەکدی بکەن؛ ئەو یارییەی بەردەوام تێپینی دووشەشی بەدواوەیە. بەڵێ فەیسبووك ئەم ڕووەشی هەیە (واتە ڕووی پێوەندی کۆمەڵایەتیشی هەیە)، بەڵام ڕووی دیکەی دروستکەریشی هەیە: ڕووی پەخشکردنی ڕۆشنبیریی و زانیاری بە سوود (هەموومان دەزانین لە هەندێك وڵاتدا فەیسبووك شۆڕشی هەڵگیرساند).

ڕۆمانی “خانوەکەی مزگەوتە” لەنێوان “شەڕشی مەڕوولەکان” و سەرسامیی “ئاغاجان”دا

ڕۆمانی “خانوەکەی مزگەوتە”ی قادر عەبدوڵڵا، کە شەفیقی حاجی خدر لەهۆڵەندییەوە کردوویەتییە کوردی؛ ڕۆمانێکی قەرەباڵغە بەڕووداوو بەسەرهاتی جۆراوجۆر، بیری چەپگەرایی زاڵە بەسەریدا، بەڵام چەپگەلی ئیماندارن، چونکە لەخانوەکەی مزگەوتەوە تێگەیشتن وبیری چەپیان لەلا گەڵاڵە ئەبێ و، دواتر وەکو پەڕژەی سیاسی لەمەدە لەلایان، لەلایەک پەشاندانی ڕاستی دیوی ژوورەوەی خانووەکەی مزگەوتەیە، بە هەڵماڵینی پەردە لەسەر بزرو پەنهانییەکانی ئەوێ، کەئەمش هەم بۆ لەدانی ڕۆڵی مەلا ومزگەوتە؛ هەم بۆ وشیارکردنەوەی کۆمەڵگایە کە چۆن بەناوی ئایین بەڵێ کەس هەڵپەرستانە ژیان بەسەردەبەن وەلادە بوەرن!..

لەلایەکی دیکە بەریەککەوتنی چەپ وڕاستی خواستی مرۆڤەکانی ئەو سەردەمە، بەریەککەوتنی پەیڕەوی ئاسمانی ودانراوە، هەروەها بەریەککەوتنی ڕۆژهەڵات وڕۆژئاواشە.. ئیدی دەکرێ زۆر دوانەی جۆراوجۆر هەڵهێنجین کە لەناو مەنجەڵەی ئەم ڕۆمانەدا پێکەوە هاڕناکەن وهەرا دەنێنەوە. هەروەک ڕۆماننوس پەنای لە دەقی قوڕئان بردووە هەتا بیرۆکەیەکی خۆی پێ دەوڵەمەندتر بکات لەچوارچێوەی ڕووداوەکاندا. هەروەها ڕۆمانەکە لەڕووی نوسینەوە؛ لەچەند وەستگەیەک پێک دێت بەناونیشانی جیاواز.

ڕۆمانەکە؛ بەگشتی وا دەردەکەوێ کەلەبارەی ڕەوشی سیاسی ئێرانە لەسەردەمی شای ئێران وپاشتریش، واتا سەردەمی هاتنە دەسەڵاتی ڕژێمی ئیسلامی(ئایەتوڵڵاکان) کە دەکرێت بڵێین: خانووەکەی مزگەوتە هەماش بێت بۆ ڕۆڵی دین لەدەسەڵات، مەزەری حوکمڕانی بێت لەسەردەمی ئایەتوڵڵاکان. لەلایەکی دیکە؛ ڕۆمانەکە هەم ڕۆمانە هەم ژیاننامەی نوسەر، ئەوەی کە پێی دەگوترێت دەقگەری یان "توانەوەی جۆری" واتا لێکدانی دوو ژانری ئەدەبی لە یەک دەقدا. ئەگەرچی ڕۆمانەکە سیاسیە؛ بەڵام لەگەڵ خۆشیدا ڕەوشی کۆمەڵایەتی وهەژموونی ئایینی وبەریەککەوتنی تەوژمە جیاوازەکانیش دەخاتە ڕوو.

هەرچی بێت، ڕۆمانێکی خۆش وبەجۆش وگەشکەدەرە. ڕاناوی نادیار تیایدا باڵادەستە و ڕووداوو ڕەوشی ئەو کات دەگێڕێتەوەو کەسایەتیەکان دەخاتە ڕوو دەیاناسێنێ ودەوریان پێ دەدات، بۆیە دەتوانم بڵێم: زێدەڕۆیی ڕەنگە هەبێ لە نیمایشکردنی کاراکتەرەکان وپێدانی هەر ڕۆڵێک کە گێڕەرەوە"السارد" ویستوویەتی، هەروەک ئەوەی لەوانەیە "قادر عەبدوڵڵا" خۆی بێت وپاشخانە فیکریەکەی ڕێبەری نوسینی ڕۆمانەکەیەتی. چونکە دەبینین جۆری بیرکردنەوەی ئەو زاڵە بەسەریدا، کەچەپ بووە. دواجار ڕۆمانەکە؛ وێنەیەکە لەڕووماڵی هات وهەرای نێوان مێروولە شۆڕشگێڕەکان دوای سەرکەوتنی شۆڕش؛ لەسەر شێوەو جۆری دەسەڵات، بەواتایەکی تر پیشاندانی ئیمانداریی چەپەکان ومەزەری ئایەتوڵڵاکان و بەریەککەوتنیانە.

سەبارەت بەوەرگێڕانەکە؛ دەمەوێت پەسنی ڕۆڵی شەفیقی حاجی خدر بکەم؛ لەوەی کە بە وەرگێڕانی ئەم ڕۆمانە ماندوو بووەو بەسەلیقەوە ئەنجامی داوە، زمانی وەرگێڕ ئەوەمان پێدەڵێت کە، وەرگێڕیش دەرەی بە خۆی ڕۆماننوسەو شارەزای بنیاتی پەیکەری ڕۆمانە. هەروەها وەرگێڕ لە وەرگێڕانی ئەم ڕۆمانە؛ گەلێک وشەو دەستەواژەو زاراوەی کوردی ڕەسەنی وەبیرهێناوینەتەوەو لەلەناوچوون دەربازی کردوون. ئەگەرچی بەدەر نیە لەهەندێ هەڵەی چاپ.

ئەمن زیاتر وەک خوێنەرێک ڕۆمانەکەم خوێندۆتەوە، ئەگەرنا خوێندنەوەی ڕەخنەیی وزانستی سەرنجی وردترو زیاتر لەجێی خۆی دەوێت، کەئەمن تەنها ویستم لێرە سەرنجێکی خێراو سەربین وتیژتێپەڕ بخەمە ڕوو، بانگهێشتی خوێنەرانیش بکەم بۆ خوێندنەوەی.

کۆتایی ڕۆمانەکە: قوله تعالى: اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ □ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ □ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ □ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لاَّ شَرْقِيَّةٍ وَلاَ غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ □ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ □ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ □ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الأَمْثَالَ لِلنَّاسِ □ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ □٣٥□ .. "النور"

بۆتان لەتیف ماویلی
هەولێر- ٤/١/٢٠١٧

گەشتێك بەناو ژیانی خەلیفەكاندا … ژیلوان شۆڕش محمد صالح

(جلال الدین السیوگی)هۆی کۆ کردنەوەو نوسینەوەی مێژووی خەلیفەكانی ئیسلام ئەگێڕێتەوە بۆ ئەوەی كە مێژووە نوسراوەكانی پێشخۆی هەریەكە بۆ قۆناغێكە لەو مێژووە,بۆیە ئەمیش بە پێویستی زانیوە بە پشتبەستن بەو بەرهەمانە تەواوكەری نووسینەوەی ئەو مێژووە بێت تاوەكو دوا ڕۆژی ژیانی خۆی كە لە ساڵی 911 ی کۆچی,کۆچی دوایی كردوە,بۆ ئەم مەبەستەش لە مێژوەكەی (الژهبی و ابن الكپیر و مسالك و ابناو الغمری ابن الحجر) و 10 بەرگی مێژووی بەغداد و 57 بەرگی مێژووی دیمەشق لە نووسینی (ابن العساكر) و گەلێ سەرچاوەی دیكە سوودی وەرگرتووە.

خوێندنەوەی ئەم مێژووە خوێناویە ئەركی سەرشانی هەموو ئەوانەیە كە ئەیانەوێ لەوە بگەن بۆچی ئەم مێژووە لە سەرەتای بڵاوبونەوەی

ئایینی ئیسلامەوە و ئەمڕۆشی لە گەڵدا بێت ئاوەها بە خوێن ڕەنگکراوە و چۆنیش کۆتایی خلافەتی عەباسی لە بەرامبەر هێرشی (تاتاریەکان)هەرەسی هێناو دوا خەلیفەشیان بە زەلیلی خۆی دایە دەستی تاتاریەکان و بە پێلەقەو شەق مەرگی نۆشی.
خوێندنەوەی ئەم مێژووە خوێناویە پێویستە بۆ ئەوەی باش لەوە بگەین کە ئەوانەی ئەمڕۆ بە ناوی ئیسلامی سیاسیەوە و بە بیانوی ئەوەی کە گوایە ئیسلام چارەسەرە بۆ هەموو کێشەکان,چۆن ئەیانەوێ وەك میراتگر بۆ دەستەڵاتدارانێك کە ئەو مێژووە ڕەشە خوێناویەیان تۆمار کرد ڕەوڕەوەی مێژوو بەرەو دواوە بگێڕنەوە و ببنە تەگەرە لە ڕێگەی پێشکەوتنی ئەو گەلانەی کە دووچاری ئەم حزبە ئیسلامیە سیاسیانە بوون.

لە گەشتێکدا بەناو ئەم کتێبەدا زۆر بە زەقی کێشمەکێش و شەڕوکوشتن و فێڵ و تەڵەکەبازی و پاشقول لە یەکدان ئەبینرێ کە لە پێناو دەستبەسەراگرتنی دەستەڵاتدا ئەو ناو بە خەلیفانە گرتویانەتە بەر لە یەکەم ڕۆژی گیان لەدەستدانی پێغەمبەری ئیسلامەوە تاکو ئەو ڕۆژەی لەشکری تاتاریەکان بە سەرکردایەتی هۆلاکۆ کۆتاییان بە خلافەتی عەباسیەکان هێنا بە داگیرکردنی شاری بەغداد .ئەم ڕەوشەشیان بە هەمان شێوە هەر بەردەوام بوە لە لایەن دەستەڵاتدارانی پاشماوەکانی ئەم خەلافەتانە لە میسرو ڕۆژئاوای باکوری ئەفریقیاو ئەندەلوس و ئەستەنبوڵ,کە ئەمڕۆشی لە گەڵدا بێت بوە بە میراتێکی ڕەش بۆ زۆربەی هەرە زۆری ئەو وڵاتە عەرەبی و ئیسلامیانەی کە بە هەمان شێوە دەستەڵات لە باوکەوە بۆ کوڕ لە دکتاتۆرێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەستاو دەست ئەکەن.

کاتێ پێغەمبەری ئیسلام بە دەم ئازاری نەخۆشیەوە گیانی ئەسپارد و عائیشەی ژنی و فاتیمەی کچی و عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب و زوبیر کوری ئەلعوام و هەندێ لە سەحابیە نزیکەکانی تر بە دیاریەوە بوون,ئا لەو کاتەداو دوای بڵاوبونەوەی هەواڵی گیان لە دەستدانی بە ناو مەدینەدا(ئەنسارەکان کە بە ڕەسەن خەڵکی ئەو شارە بوون)بە سەرۆکایەتی (سەعدی کوڕی عەبادە)ی سەرۆکیان لە ساباتەکەی بەنی ساعدە کۆبونەوە بە نیازی دیاریکردنی سەعد وەك جێگرێك بۆ پێغەمبەر,کاتێکیش ئەو هەواڵە گەیشتە قورەیشیەکان بە پەلە و هەڵەداوان(عومەری کوڕی خەتاب و ئەبا عوبەیدەی جەراح و ئەبو بەکر)تەرمەکەی پێغەمبەریان بە سەر کەسوکاریەوە بەجێهێشت و خۆیان گەیاندە شوێنی کۆبونەوەکە بۆ ئەوەی نەهێڵن دەستەڵاتەکە لە دەستیان دەرچێت و هەر لە ناو هۆزی قورەیشدا بمێنێتەوە,لەو

پێناوەشدا چیان بۆکراکردیان بە نانەوەی دووبەرەکی لە نێوان ئەنسارەکانداو بە بەکارھێنانی فرتوفێڵ و ترسو تۆقاندن بەرامبەر ھەوادارانی علی کوڕی ئەبو تالیب بۆ ئەوەی ئەبو بکر وەك خەلیفەی پێغەمبەر بچەسپێنن بە بێ ڕەزامەندی سەعدی کوڕی عەبادە و بەشێکی زۆر لە ئەنسارەکان و عەلی کوڕی ئەبو تالیب و ھەوادارانی,(تا کار گەیشتە ئەوەی کەسێکی وەك عومەری کوڕی خەتاب و زوبێری کوڕی ئەلعەوام دەستبدەنە شمشێر لە یەکتری,کە ھەر یەکەیان لەو 10 کەسەن کە پێغەمبەر مژدەی بەھەشتی بونی داونەتێ)ھەر ئەو کردارەشیان بوو بە ھۆی چاندنی تۆوی دوو بەرەکی و ئاژاوەگێڕیی لەناو ئیسلامدا و کە تاکو ئەمڕۆش ھەر بەردەوامە لە نێوان شیعە و سونەدا.

ئەم کەین و بەینی شەڕی گرتنی دەستەڵاتەی نێوان ئەنسار و مهاجرەکانی ئیسلام لە سایەی سێبەری ساباتەکەی بەنی ساعدە ئەو شەوەی وەبیر خستمەوە کە چۆن دوای یەکەم ھەڵبژاردنەکەی پەرلەمانەکەی کوردستانی لای خۆمان بۆ یەکلاییکردنەوەی ئەنجامەکەی بە سوودی یەکێك لە دوو دەستەڵاتەکەی ئەمدیوو ئەودیو,دەستمان لە سەر دڵمان بو نەوەك بۆ ساغکردنەوەی ئەنجامەکانی ھەردوولا دەست بدەنە چەك و شەڕێکی خۆکوژی بەرپا بکەن,تا کو تای تەرازوەکەی دەستەڵات بەرامبەر یەك وەستاو پەنجا بە پەنجا لە نێوان ھەردوو ئیمارەتی سۆران و بادیناندا کورسیەکانی پەرلەمان بەشکران و بە شێوەیەکی کاتی کۆتایی بەو شەڕی دەستەڵاتە ھات و بوە ھۆی چاندنی تۆوی دووبەرەکیەك کە تاوەکو ئێستاو ڕەنگە تا چەند دەیەێیەکی دیکەش ھەر بەردەوام بێت.

مێژووی خلافەتی ئیسلام دەکرێت بە سێ بەشی سەرەکیەوە:

بەشی یەکەم:-مێژووی خەلیفە ڕاشدیەکان کە بە خەلافەتی ئەبو بەکری سەدیق دەستی پێکردو بە کوشتنی خەلیفە عەلی کوڕی ئەبو تالیب کۆتایی ھات,(ھەندێکیش لایان وایە کە بە خەلافەتی حەسەن کوڕی ئەبو تالیب کۆتایی بەو خەلافەتە ھاتووە کاتێك کە حسن بە ناچاری و لەژێر ھەڕەشەی معاویەی کوڕی ئەبی سوفیان ناچار بو دەست لە خەلافەت بکێشێتەوە بۆ معاویە لە سەر بەڵێنێك کە دوای معاویە حەسەن بێتە خەلیفە,بەڵام پێش مردنی معاویە حەسەنی کوڕی ئەبو تالیب بە فیتی معاویە و بە دەستی ژنەکەی,بە بەڵێنی ئەوەی کە دوای مردنی حەسەن ژنەکەی بھێنێ بۆ یەزیدی کوڕی و ژنەش حەسەنی مێردی ژەھر خواردو کرد و دواجاریش معاویە بەڵێنەکەشی نەبردە سەرو ژنەش لە داخا مرد,معاویەش پێش مردنی خۆی یەزیدی کوڕی کردە وەلی عەھد,دوای مردنی باوکیشی یەزید بوە دووھەم خەلیفەی ئەمەویەکان).

ئەم قۆناغەی خلافەتی ڕاشدینە تا کوشتنی خەلیفەی چوارەم بە دەستی عەبدولرەحمان کوڕی مەلجەم چوار خەلیفە تێیدا دەستەڵاتداربون کە ئەبو بەکری سەدیق و عومەری کوڕی خەتاب و عوسمانی کوڕی عەفان و عەلی کوڕی ئەبو تالیب بوون,لەم چوار خەلیفەیە سیانیان بە کوشتن کۆتایی بە حوکمڕانیەکەیان هاتووە.

خەلیفەی یەکەم-ئەبو بەکری سەدیق:-ناوی عەبدوڵای کوڕی ئەبی قەحافەیە,دوای مردنی پێغەمبەر لە ڕێگەی بەکارهێنانی کاری زۆر بە زۆر و ترس و تۆقاندن لە لایەن عومەری کوڕی خەتابەوە و بە بێ ئاگاداری و ڕەزامەندی و بەشداری عەلی کوڕی ئەبو تالیب و زوبەیری کوڕی ئەلعەوام و خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی ئەلعاس و سەعد کوڕی عەبادە ئەلئەنساری و ژمارەیەکی زۆری ئەسحابەکان لە موهاجرین و ئەنسار بەیعەی بێ کراو کرا بە خەلیفە.

ئەبو بەکر یەکەم کەسە کە ئیسلام بوە و یەکێکە لە دڵسۆزترین دۆستەکانی پێغەمبەر,لە ماوەی حوکمڕانی ئەبو بەکردا شەڕی لە ناوبردنی(اهل الردە) ئەوانەی لە ئیسلام هەڵگەڕانەوە و نەیاندەویست چیتر زەکات بدەن ئەنجامدرا و(هەر لەم شەڕانەدا خالدی کوڕی ولید وەك جەنگاوەرێکی ئازاو دوور لە هەستی مرۆڤایەتی ناوبانگی دەرکرد).لە ماوەی حوکمڕانی ئەبو بەکردا ناوچەی بەسرە و مەدائینی کیسرا لە عێراق و بەشێکیش لە شام داگیر کرا,خەلیفە ئەبو بەکر دوای حوکمڕانیکردنی بۆ ماوەی دوو ساڵ و چوار مانگ,لە تەمەنی 63 ساڵیدا کۆچی دواییکرد.

خەلیفەی دووهەم,عومەری کوڕی خەتاب:-لە لایەن ئەبو بەکرەوە کرا بە خەلیفە,لە ساڵی شەشەمی بانگهێشتی پێغەمبەرایەتی (محەمەد)بۆتە ئیسلام,یەکێك بوە لە دەستەڵاتدارانی هۆزی قوڕەیش,تەنها کەس بوە کە بە ئاشکراو بێترس کۆچی کردوە بۆ مەدینە,شانازی کردوە بەوەی کە چوار جار خواوەندی گەورە لە قورئاندا بە ویستی ئەو ئایەتی دابەزاندوە هەرچەندە بە گوێرەی قسەی ئەوانەی پێیاندا هەڵداوە لە مێژوونوسانی ئیسلام و موفەسرین گوایە زیاتر لە بیست جار قسەی عومەری کوڕی خەتاب لە قورئاندا دیارە.

لە ماوەی خەلافەتی عومەری کوڕی خەتاب شاڵاوی داگیرکردنی وڵاتە دراوسێکان دەستی پێکردو لەو ماوەیەدا عێراق و شام و ئەهواز و خوزستان و ئەسفەهان و هەمەدان و کرمان و سجستان و فەلەستین و میسر و یەمەن داگیرکران تا لە تەمەنی 63 ساڵیدا بە دەستی ئەبو لوئلوئە عەبدولموغەیرە بە خەنجەرێکی ژەهراوی کوژرا.

خەلیفە عومەر بەوە ناسراوە کە لە ساڵەکانی وشکە ساڵی(الرمادە)بە لێشاو تاڵانی لە میسرەوە گەیاندۆتە حجاز و دانیشتوانەکەی لە قات و قڕی ڕزگارکردوە و یەکەم خەلیفەش بوە پاشماوەی جولەکەکانی لە حیجازەوە دەرکردوە بۆ شام و دانیشتوانی (نجران)ی گواستۆتەوە بۆ کوفە و نازناوی (امیر المومنین)یشی بە خۆیەوە لکاندوە.

خەلیفەی سێهەم-عوسمان کوڕی عەفان:-کوڕی ئەبی ئەلعاس,لە کۆنەوە ئیسلام بوە,دوو کچی پێغەمبەر ژنی بوون,یەکێکە لەو دە کەسەی مژدەی بەهەشتی بوونیان پێدراوە,لە ماوەی خلافەتی ئەودا قورئان نوسراوەتەوە,دوای ئەبو بەکر و عەلی و زەیدی کوڕی حارسە بوە بە ئیسلام.
لە بڕیارێکدا کە جێگەی شکو گومانە و لە لایەن زۆربەی موسوڵمانانەوە بە تایبەتی هەوادارانی عەلی کوڕی ئەبو تالیب,عومەر پێش مردنی عەبدولڕەحمان کوڕی ئەبو عۆفی وەك بڕیاردەر داناو(لە شانۆیەکی گوماناویدا)بڕیاریدا عوسمان کوڕی عەفان ببێتە جێگری عومەر لە جیاتی عەلی کوڕی ئەبو تالیب.

لە ماوەی خەلافەتی عوسماندا هێرش و داگیر کردنی وڵاتانی دەوروبەر بەرەو ڕۆژهەڵات و باکوری ڕۆژهەڵاتدا بۆ خوراسان و نیسابور بەرەو ڕۆژئاواش تەواوی باکوری ئەفریقیاو حەبەشە داگیر کراو لە دەریاش پەڕینەوە و ئەندەلوسیان داگیرکرد و لە دەریای سپی ناوەڕاستیش دوورگەی قوبرسیان داگیرکردو لە گەڵ دانیشتوانەکەیدا بە وەرگرتنی(جزیە و خەراج)وازیان لێهێنان.
عوسمان کوڕی عەفان یەکەم خەلیفەیە کە پلەو پایەی دەستەڵاتی بە سەر کەسوکار و عەشرەتیدا دابەشکردوە بێگوێدانە ڕابردوی ئەو کەسە لەوانەش(وەلیدی کوڕی عەقبەکوڕی ئەبو معیتکە برای دایکی بوە)کردە والی کوفە لە جیاتی سەعد کوڕی ئەبی وقاس,ئەم وەلیدە بە ڕەسەن گومان لێکراوە و بە ئەتواریش کابراێیەکی مەیخۆر و داوێنپیس بوە,لە یەکەم ڕۆژی دەستەڵاتیا لە پێش نوێژی نوێژی بەیانیدا لە کوفە بە سەرخۆشی چوار ڕەکعەت نوێژی بە نوێژکەران کردوە و ئاوریشی داوەتەوە و وتویەتی هیچیکەتان ناوێت…لە کردارێکی دیکەیدا عومەری کوڕی عاسی لە والی میسر لابردو عەبدوڵای کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرحی دانا لە جێگەکەی,ئەم کابرایە کاتی خۆی نووسەری بەردەستی پێغەمبەر بوە و دواجار لێی هەڵگەڕاوەتەوە,بۆیە کاتی داگیرکردنی مەککە پێغەمبەر ئەمری فەرمو کە دەبێت ئەم عبداللە کوڕی سەرحەد بکوژرێت هەتا ئەگەر لە پشتی بەردەکانی کەعبە خۆی شاردبێتەوە.

سەعدیش بۆ ڕزگارکردنی گیانی خۆی لە کوشتن پەنایبردە بەر عوسمانی

کوڕی عەفان,ئەویش بردیە لای پێغەمبەر داوای لێبوردنی بۆ کردو لە سەر دەستی ئەو بو بە موسوڵمان.
لە ماوەی خەلافەتی عوسماندا سنوری دەوڵەتی ئیسلامی زۆر فراوانبوو داهاتیشی لە ڕادە بە دەرزیاد بو,بۆیە عوسمان کەوتە ئەوەی بێحساب ئەو داهاتە بە سەر کەسوکار و سەرۆك هۆزەکاندا دابەش بکات و مافدارانیش لەو داهاتە بێبەش بکات,تا کار گەیشتە ئەوەی لە پێنج بەش بەشێکی داهاتی باکوری ئەفریقیا بداتە مەروانی کوڕی حەکەم.

ئەم کردەوانەی عوسمان بوە مایەی توڕەیی و ڕق و کینەی زۆربەی هەرە زۆری سەحابەکانی پێغەمبەر,دژایەتی کردنیشی بۆ عەبدوڵای کوڕی مەسعودو ئەبی زەر ئەلغەفاری و عەمار کوڕی یاسر و زوڵم و زۆری سەعدی کوڕی ئەبی سەرحیش لە میسر کاری گەیاندە ئەوەی زیاتر لە 700 کەس لە موسوڵمانان بە سەرۆکایەتی محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر هاتنە لایی و کەوتنە سکاڵاو داواکردنی لابردنی سەعد لە دەستەڵات لەمیسر و محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر لە جێگەکەی دابنرێت,لە ژێر فشاری ئەم هەڵچونەی ئەو سەحابی و موسوڵمانانەو پشتگیریکردنی عەلی و گەلێ سەحابەی تر بۆ داخوازیەکانیان عوسمان ناچار بوو داواکەیان قبوڵ بکات و محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر بکاتە والی میسر,کاتێکیش محەمەد لە کاتی گەڕاندنەوەدا بۆ میسر لاوێکی ڕەش پێستی دیت بە پەلە بە پەلە بەرەو میسر ئەڕۆیشت,ڕایگرت و کاتێ کەوتنە لێکۆڵینەوە لەگەڵیدا دەرکەوت نامەیەکی پێ یە لە عوسمانەوە بۆ والی میسر,کەی محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر و فڵان و فڵان گەیشتنە لات بە فێڵێك بیانکوژە و لە جێگەکەی خۆت بمێنەوە و چاوەڕوانی ئەمرم بکە.

بۆیە محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر گەڕایەوە مەدینەو نامەکەی بە بەڵگەوە پیشانی کۆمەڵێك لە سەحابەکانداو لەوانە عەلی کوڕی ئەبو تالیب و تەلحەو زوبەیر و سەعد و کەسانێکی دی و کەوتنە گەمارۆدانی ماڵەکەی عوسمان و داوایان لێکرد مەروانی کوڕی حەکەمیان بداتە دەست کە شك وابو نوسەری نامەکەیە بەڵام بێ سوود بوو,ئاژاوەکە وا گەرم بوو گەیشتە ئەوەی هێرش بکرێتە سەر ماڵی عوسمان و لە لایەن محەمەدی کوڕی ئەبو بەکر و دوو کەسی دیکە,لە سەر بەرماڵی نوێژکردن,لە ماڵەکەی خۆیدا بیکوژن.

بەمەش ئاگری فیتنە و ئاژاوە لە ناو ئیسلامدا بە تەواوی گڕی سەندو ئا لەم بارو دۆخەدا عەلی کوری ئەبو تالیب بوە خەلیفە لە جێگەی عوسمان.

خەلیفەی چوارەم-عەلی کوڕی ئەبو تالیب:-دووهەم ڕۆژی دوای کوشتنی

عوسمان کوڕی عەفان کرایە خەلیفەی ئیسلام بە کۆی دەنگی هەموو ئەو ئەسحابانەی کە ئەو ڕۆژە لە مەدینە بوون,بەڵام بە هۆی شەڕی دەستەڵات و فتنەیەی لە ژێر ساباتەکەی بەنی ساعدەوە و لە کوشتنی عوسمانەوە ڕێچکەی وەرگرت,هەر لە دەستپێکی حوکمڕانیەکەیەوە شەڕ و ئاژاوە دەستی پێکرد بەوەی عائشەی ژنی پێغەمبەر هەر دوو سەحابە تەلحەو زوبەیر بە سەرکردەیی لەشکرێك لە مەککەوە بەرەو بەسرە کەوتنە ڕێ,بە بیانوی تۆڵە سەندنەوەی خوێنی عوسمان و عائشەش(کراسە خوێناویەکەی کردبو بە بەیداخ)و سواری حوشترێك بوبو,بویە عەلی کورشی ئەبو تالیب بە لەشکرێکەوە بەرەو بەسرە کوتە ڕێ و لە بەسرە بەرەنگاریان بوو لە شەڕێکدا کە بە شەڕی (الجمل –حوشتر)ناو براوە زیاتر لە 13000 هەزار کەسی تێدا کوژرا لەوانەش هەردوو سەحابی تەلحەو زوبەیر و ژمارەیەکی زۆری سەحابەکانی پێغەمبەر,عائیشەش بە دیل گیراو شەڕەکە بە سەرکەتنی عەلی کۆتایی هات.

دواتر موعاویەی کوڕی ئەبو سوفیان لە شام لە عەلی هەڵگەڕایەوە و بانگەشەی بۆ خۆیکرد وەك خەلیفەی ئیسلام,عەلیش بە لەشکرێکەوە بەرەو شام کەوتە ڕێ و هەر دوو سوپای عەلی و موعاویە لە(صفین)ی نزیك(الرقە)لە سەر قەراغی ڕوباری فوڕات بەرەنگاری یەکبون,ووتراویشە گوایە ژمارەی لەشکرەکەی علی 120 هەزار کەس و ژمارەی لەشکرەکەی معاویە 90هەزار کەس بوە و شەڕی نێوانیان ماوەی 110 ڕۆژی خایاندوە و 90 جاریش رژاونەتە ناو یەکتری ژمارەیەکی بێشومار لە سەحابەکانی پێغەمبەر یەکتریان قەڵاچۆکردوە کە مەزەندە ئەکرێن بە 90 هەزار کەس,لەوانە 25 هەزار لە سوپاکەی علی و 45 هەزار لە سوپاکەی معاویە,تا بە فێڵێکی عومەری کوڕی عباس و بە بەرزکردنەوەی قورئان بە نووکی □یزی پێشەوەی شەڕکەرەکانی سوپای موعاویە شەڕەکە وەستاو عومەری کوڕی عباس وەك نوێنەری موعاویە و ئەبو موسا ئەلئەشعەری وەك نوێنەری عەلی کوڕی ئەبو تالیب کرانە(حەکەم)ناوبژیکەر بۆ دوا پێهێنانی ئەو شەڕە,لە شانۆگەرییەکی گاڵتە جاریدا عەلی لە خلافەت لابرا و موعاویە خرایە جێگەکەی ئەوەش بەوەی (عومەری کوڕی عاسی کوڕی النابغە سەلمی کچی حەرمەلەیە کە بە لەشفرۆش لە کۆمەڵگای مەککە ناسرا بوو خاوەن ئاڵا بوە هەریەك لە ئەبو لەهەب و ئومەیە کوڕی خەلەف و هوشام کوڕی ئەلمەغیرە و ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب(باوکی موعاویە)و ئەلعاس کوڕی وائیل ئەلسەهمی,لاقەیانکرد لە یەك ڕۆژدا و دوای 9 مانگ عومەری بوە,هەریەکە لەوانە داواکەری عومەر بون بەڵام ئەلنابغەی دایکی دای بە العاسی بن وائل چونکە لەوانی دیکە زیاتر یارمەتی ئەدا,بۆیە ناونرا بە (عومەری کوڕی ئەلعاس)عومەری کوڕی العاس

توانی بە فێڵ و تەڵەکە بازی ئەبا موسا ئەلئەشعەری بهێنێتە سەر ئەو بڕوایەی کە هەریەك لە علی و موعاویە لە خلافەت بخەن بۆ چارەسەری کێشەی ئەو شەڕە,ئەویش بە دڵپاکی خۆی تێکەوت,لە هەمان کاتیشدا بە بیانوی ئەوەی کە ئەبا موسی بە تەمەن گەورە ترە پێش خۆی خست و وای کرد لە سەر (منبر)علی لە خلافەت بخاو کە نۆرەش هاتە سەر خۆی معاویەی کردە خەلیفە.

دوای ئەو شانۆ گەریە گاڵتە جاریە علی کوڕی ئەبو تالیب کەوتە گێژاوی شەڕو ئاژاوە لەگەڵ (خەوارجەکان)و گەلێکیش لە سەحابەکانی پێغەمبەر لێی زویر بون لە سەر ئەوەی کە بەو (تەحکیمە-ناوبژیکردنە)ڕازی بو چونکە بە بۆچونی ئەوان(حەکەم) هەر خودایەو بەس.

عەلی کوڕی ئەبو تالیب پاش ماوەیەك و دوای ئەوەی نزیکەی 4 ساڵ حوکمڕانیکرد بە دەستی یەکێك لە خەوارجەکان کە ناوی عەبدولرەحمان کوڕی مەلجەم بوو لە کاتی هەڵسان بۆ نوێژی بەیانی لە مزگەوتی کوفە کوژراو دوای مردنی عەلیش کوڕەکانی عەلی عەبدولرەحمانیان زۆر بە شێوەیەکی دڕندانە کوشت بەوەی هەر دوو دەست و قاچیان بڕی و لە ناو سەبەتەیەکدا سوتانیان.

بە کوشتنی عەلی کوڕی ئەبو تالیب کۆتایی بە خلافەتی ڕاشدین هات و ئەشوترێت کە لە دوای عەلی خلافەت درا بە حەسەنی کوڕی لە لایەن دانیشتوانی کوفەو شەش مانگ لە کوفە مایەوە و موعاویە نیازی هێرشکردنی بو بۆ کوفە,بۆیە ناچاربو وەڵام بنێرێ بۆی کە ڕازیە دەست لە خلافەت هەڵگرێ بە مەرجێ دوای خۆی خلافەتەکە بگێڕێتەوە بۆ حەسەن و لە دانیشتوانی مەدینە و حجاز و عێڕاق ببورێ لەوەی کە پێشو رویداوە و قەرزەکانی بۆ بداتەوە,موعاویە ئەوی مەرجانەی لا باش بو بۆیە بەم ڕێکەوتنە خلافەت چوە دەستی موعاویە و خلافەتی ئەمەویەکان لە ساڵی 41 کۆچیەوە دەستی پێکرد.

کارئەکتەری ڕەفسەنجانی و ڕۆڵی

لە حکومەانی ئێراندا ... ئاگر ئەکرەم

مردنی ڕەفسەنجانی مردنیکی لە ناکاو بو ، هەرچەندە 82 سال تەمەنی هەبو، بەلام هیچ ئاماژەیەک بە نەخۆشکەوتن یاخود ناتەواوی باری تەندروستی بلاو نەکرابویەوە.
ئەگەرچی 3 ساڵ لەمەو بەر شورای پاسەوان لەبەر زۆری تەمەن ڕێگای بە خۆ کاندید کردنی نەدا بۆ هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی کۆماری ساڵی 2013 بەڵام 2 ساڵ دوای ئەوە بەشداری کرد لە هەڵبژاردنەکانی مەجلسی خبرگانی رابەری و نەک هەر خۆی بەڵکو کۆمەڵەکیش لەشوێنکەوتو و هەواداران لە گەڵ خۆی بردە ناو ئەو مەجلیسە بە تایبەت لە بازنەی تاران ، هەرچەندە هاوڕێکانی هەندە نەبون کە بتوانن لە سەر کورسی سەرکردایەتی ئەو مەجلیسە دایبنیشینن.
گەر لە وڵاتانی تر تەمەنی 82 سالی تەمەنی خانەنشین بون لە سیاسەت حساب بکرێ ، لە کۆماری ئیسلامی بەشداری کردنی ڕەفسەنجانی لە سیاسەت شتێکی غەریب نەبو، بەو هەمو وێناکرنەی ڕەفسەنجانی لە بیری گشتی ، بەلام لە ساڵی رابردودا بە شێوەیەکی بەرچاو لایەنگر و هێزی خۆی لە دەسەلات لەدەست دابو.

سەرەتای ئەم شکستانەشی دەگەڕێتەوە بۆ هەڵبژارنی سەرۆکایەتی کۆماری سالی 2005 کە لە بەرانبەر رکابەرەکەی کە محمودی ئەحمدی نژاد بو شکستی خواردو بە نوسینی نامەیەک بۆ ڕابەری ئێران شێوازی هەلبژاردنەکانی بردە ژیر پرسیار، ڕەفسەنجانی و خامنئی نەیانتوانی ئەو کەلینە بشارنەوە تا وای لێ هات کە خامنئی بە راشکاوی لە سالی 2009 دا پشگیری لە ئەحمەدی نژاد کرد و وتی :(بۆچونی ئەحمەدی نەژادم لام پەسەندترە وەک لە ڕەفسەنجانی.)
ڕەفسەنجانی باش دەیزانی کە گەرانەوەی بۆ ناو دەسەلات ناموکینە یاخود زۆر سەختە وئاسان نیە، تەنانەت نەیتوانی ڕێگری بکا لە زیندانی کردنی کچ و کورەکانی ، لەگەڵ هەمو ئەمانەشدا ڕەفسەنجانی ئامادە نەبو کە روداوەکانی سالی 2009 بە فیتنە ناو ببات ، ئەگەرچی نەیتوانی ببێتە سەرۆکی مەجلیسی خوبرەگانی رابەری ، بەلام ئومێدی هەبو کە کاریگەری خۆی لەسەر ئەو مەجلیسە هەبێت ، نەیانهیشت بەشداری لە هەلبژاردنی سەرۆکایەتی کۆمار بکات ، بەلام وەک سەرۆکی ئەنجومەنی دیاریکردنی بەرژەوەندیەکانی ئێران مایەوە.

هەرچەندە لەوانەیە مەرگی ڕەفسەنجانی ببێتە دەستمایەیەکی باش بو

راکیشانی ڕای هاولاتیان لە هەڵبژاردنەکانی سالی ئایندەی ئێران ، بەلام لە هامانکاتیشدا اصولگەراکانی پالپشتی خامنەئی ڕێنگە وەک امتیاز سەیری بکەن بەلام غافڵگیرانەیە.
بەلام هیشتا بە کومەلە بەڵگە دەتوانین بڵێین کە هەر لە ئێستاوە خامنئی و دژەکانی ڕەفسەنجانی ماتەمینی تەواو دایان بگرێت و بەشداریەکی کارایان هەبە لە مەراسیمەکانی مەرگی ڕەفسەنجانی دا ، بەڵگە بە ئەمەش لە دو دەیەی سەرەتای جەنگیر بونی کوماری ئیسلامی ئەو لە هەمو ڕوداو و بڕیارە گرنگ و چارەنوس سازەکاندا ڕۆڵی بەرچاو و ئەشتوانین بلیین سەرەکی گیراوە.

ڕەفسەنجانی هەندە لە بیرەوەریەکانی لەم ماوەیەدا نوسیەوە، بەلام دیار نیە کە ئایا وەنەیەکی دوای خۆی جی هیلابی یاخود کومەڵێ نهێنی دوای خۆی جێ بهێڵێت و لەگەل خۆیدا کفنی بکات.
اکبر هاشم بهرمانی (ڕەفسەنجانی) (2017-1934) لە شاری ڕەفسەنجانی سەر بە پارێزگای کرمانی ئێران لە دایک بوە، ڕەفسەنجانی لە دەیەی یەکەم تا نیوەی دەیەی دوەمی سەرەتای کۆماری ئیسلامی بە دەسەلاتدارترین و پڕ لایەنگری کەسایەتی ئێران دوای ڕابەری شۆرش دادەنرا، لە دوای ئەوەش سەرەڕای بونی جیاوازی لە گەڵ ڕابەر بەڵام هەر یەکێک بوە لە سیاسیە باڵاکانی کۆماری ئیسلامی.

ڕەفسەنجانی پێش سەرکەوتنی شۆرشی ئیسلامی لە کاتی خوێندنی لە حەوزەی علمی قوم ، دەستەکی نزیکی خامنەئی و خوێندکاری خومەینی بو، لەگەل دەسپێکردنی شورشی خومەینی دژی شای پەهلەوی ڕەفسەنجانی 7 جار گیراوەو لە زیندانی پەهلەوی ئەشکەنجە دراوە.
لە سالی 1958 لەگەل (عفت مرعشی) خێزانی پێک هێناوەو 2 کچ بە ناوەکانی فاتمە و فائزە و 3 کور بەناوەکانی محسن و مهدی و یاسر هەبو.
لە سالی 1988 کرایە جێنشینی سەرجەم هێزە چەکدارەکانی ئێران کە سوپاو ئەرتەش راستەوخو لە ژێر فەرمانی ئەودا بون ، مانگ و نیویک دوای ئەوە توانی کە ڕابەر ڕازی بکا بە واژو کرنی بریاری 598 کە ئەنجامەکەی راگرتن وکۆتایی هاتنی جەنگی 8 ساڵەی نێوان عێراق و ئێرانی لە کەوتەوە.

سالی 1989 کرایە سەرەکی ئەنجومەنی دیاری کردنی بەرژەوندیەکانی ئێران ، کە لە سالی 1987بە فەرمانی ئایەتوڵا خومەینی دامەزرا ، کە یەکەم سەرەکی ئەو دەزگایەش خامنەئی بو، لە ماوەی 8 سال سەرەک کۆماری ڕەفسەنجانی دا ولاتی بەرەو ئازاد سازی و بەرەوپێش چونەکی خێرا برد لە بواری ئابوری و فرهەنگی و کرانەوە باروی دەرەوەدا،

هەرچەندە هەر لە سەردەمی ئەودا هەلاوسانێکی ئابوری گەورە ڕوی دا ، کە تا ئەو سەردەمە لە ئێراندا شتی واروی نەدابو،هەر لە سەردەمی ئەویشدا بو کە وەزارەتی ئیطلاعاتی ئێران دەستی کرد بە پاکتاو کردنی نەیارەکانی ئێران لە ناوخو و دەرەوە دا زۆریانی لە ناو برد ، لەوانە سەرەکی ئەوکاتەی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران کە لە شاری بەرلینی ولاتی ئەلمانیا لە ریستورانتی میکونوس لەگەل هاوەلەکانی تیرۆر کران، لە سالی 1992 دادگای ولاتی ئەلمانیا رەفسەنجانی و خامنەئی و علی فلاحیان کە وەزیری اطلاعاتی ئەو کاتە بو لە گەل علی اکبر ولایەتی وەزیری دەرەوەی ئەو کاتەی بە تاونبار ناساند، تا وای لە هات ئەلمانیا زۆربەی ولاتانی ئەوروپا سەفیرەکانی خۆیانیان لە ئێران کشاندەوە.

لە کاتی هەلبژاردنەکانی سالی 1997 ئەو پشتگیری لە محمد خاتەمی کرد و سەری خست و لە سەر کورسی سەرەکایەتی کۆماری ئێران داینیشاند، لەگەل کۆتایی هاتنی 8 سال ماوەی سەرەکایەتی کۆماری محمد خاتەمی رەفسەنجانی لەگەل احمدی نەژاد چوە هەلبژاردن و بونە دو دژی سەرسەختی یەک کە لە جەولەی یەکەمدا هەردوکیان سەرکەوتن ، بەلام لە خولی دوەمدا ئەوە احمدی نژاد بو کە لەسەر کورسی سەروکایەتی کوماری ئێران توانی دابنیشیت، لەگەل هاتنە سەرکاری احمدی نەژاد رەفسەنجانی و شوینکەوتوانی دژایەتیەکی زۆر کران ، دەست کرا بە پاکتاو کردنیان لە دامو دەزگا هەستیار و بالاکانی دەولەت دا، لە هەلبژاردنەکانی سالی 2013 رەفسەنجانی بە هۆی زۆری تەمەنەوە لە کاندید کردن رەت کرایەوە رەفسەنجانیش بە هەمو هیزو توانی خۆیەوە پشگیری لە رۆحانی کرد و سەری خست بە سەر کورسی سەروکایەتی کۆمار، لە سەردەمی رۆحانی دا دارودەستەی رەفسەنجانی وردە وردە گەرانەوە ناو دەسەلات لە دام و دەزگا هەستیارەکانی دەولەت دا جێیان کرایەوە.